بسم اللّٰه الرحمن الرحیم

مطالعات اجتماعی

(مدنی، جغرافیا، تاریخ)

پایهٔ هفتم

دورهٔ اوّل متوسطه

این کتاب شامل کتاب درسی و کاربرگه‌های فعّالیت است.

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	**مطالعات اجتماعی پایهٔ هفتم دورهٔ اوّل متوسطه ـ ۱۰۸**
پدیدآورنده :	**سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی**
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	**دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری**
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	**محمدباقر آرام، بهروز انصاری، عباس پرتوی‌مقدم، پروانه چمن، مینو رحیمی، محمدرضا سنگری، ناهید فلاحیان، منصور ملک‌عباسی، محمدشریف متولی‌الموتی، محمدمهدی موسی‌خان و محمود معافی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)** **ناهید فلاحیان، نازیا ملک‌محمودی، عباس پرتوی‌مقدم و با همکاری نصرالله صالحی (فصل ۹ و ۱۰) (مؤلفان)ـ حسن ستایش (ویراستار)**
مدیریت آماده‌سازی هنری :	**اداره کلّ نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی**
شناسه افزوده آماده‌سازی :	**لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) ـ مجید ذاکری یونسی (مدیر هنری) ـ محمد عباسی (نگاشتارگر[طراح گرافیک] و صفحه‌آرا) ـ طاهره حسن‌زاده (طراح جلد) ـ مرتضی یزدانی دینانی، پژمان جعفرتاش، پیمان جعفرتاش، نسیم بهاری و محمد زمانی (تصویرگران) ـ طیبه رحیمی، رضا بهرامی، محمد عباسی، بهنام مؤذن، رضا بختیاری، ناهید فلاحیان، سازمان حفاظت محیط‌زیست، سازمان آب و فاضلاب استان تهران، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری و بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران (عکاس) ـ فاطمه رئیسیان فیروزآباد (رسام) ـ مؤسسهٔ جغرافیایی و نقشه‌نگاری (کارتوگرافی) سحاب (نقشه) ـ سیّده فاطمه محسنی، کبری اجابتی، رضا جعفری، حسین قاسم‌پور اقدم، سپیده ملک‌ایزدی، راحله زادفتح‌اله، سیّده شیوا شیخ‌الاسلامی (امور آماده‌سازی)**
نشانی سازمان :	**تهران : خیابان ایرانشهر شمالی ـ ساختمان شمارهٔ ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)** **تلفن : ۹ـ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹** **وبگاه : www.chap.sch.ir و www.irtextbook.ir**
ناشر :	**شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران ـ کیلومتر ۱۷ جادهٔ مخصوص کرج ـ خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن : ۵ـ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵ـ۱۳۹**
چاپخانه :	**شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»**
سال انتشار و نوبت چاپ :	**چاپ ششم ۱۳۹۷**

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به‌صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس‌برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

شابک ۹ـ۲۲۲۱ـ۰۵ـ۹۶۴ـ۹۷۸ ISBN 978 -964 - 05 - 2221 - 9

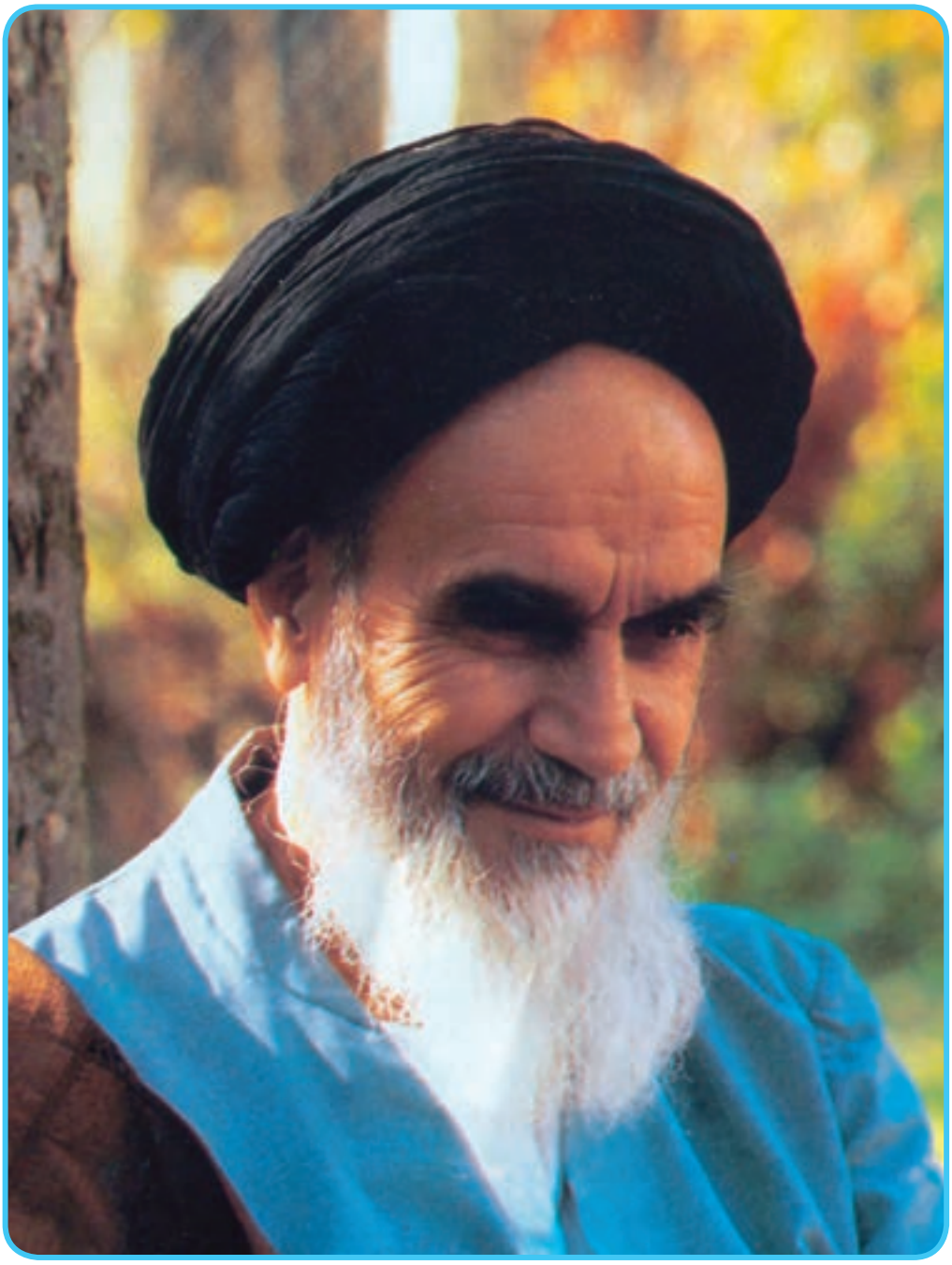

جوان‌ها قدر جوانی‌شان را بدانند و آن را در علم و تقوا و سازندگی خودشان صرف کنند که اشخاصی امین و صالح بشوند.

امام خمینی (رحمة‌اللّه‌علیه)

فهرست

فصل اوّل : حقوق و مسئولیت‌های ما ۱
درس ۱ : من حق دارم ۲
درس ۲ : من مسئول هستم ۶
فصل دوم : قانون، قانون ۱۳
درس ۳ : چرا به مقررات و قوانین نیاز داریم؟ ۱۴
درس ۴ : قانون‌گذاری ۱۷

فصل پنجم : محیط زندگی خود را بشناسیم ۴۳
درس ۹ : من کجا زندگی می‌کنم؟ ۴۴
درس ۱۰ : ایران، خانهٔ ما ۵۰
فصل ششم : از زیستگاه‌های ایران حفاظت کنیم ۵۷
درس ۱۱ : تنوّع آب و هوای ایران ۵۸
درس ۱۲ : حفاظت از زیستگاه‌های ایران ۶۴

فصل نهم : سرزمین ما، کاوش در گذشته‌های دور ۱۰۳
درس ۱۷ : میراث فرهنگی و تاریخ ۱۰۴
درس ۱۸ : قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های ایران ۱۰۹
فصل دهم : شکل‌گیری امپراتوری‌های بزرگ در ایران باستان ۱۱۷
درس ۱۹ : آریایی‌ها و تشکیل حکومت‌های قدرتمند در ایران ۱۱۸
درس ۲۰ : امپراتوری‌های ایران باستان چگونه کشور را اداره می‌کردند؟ ۱۲۳

فصل سوم : مقابله با حوادث ۲۱
درس ۵ : همدلی و همیاری در حوادث ۲۲
درس ۶ : بیمه و مقابله با حوادث ۲۶
فصل چهارم : تولید، توزیع، مصرف ۳۱
درس ۷ : تولید و توزیع ۳۲
درس ۸ : مصرف ۳۷

فصل هفتم : جمعیت و منابع ۷۳
درس ۱۳ : جمعیت ایران ۷۴
درس ۱۴ : منابع آب و خاک ۷۹
فصل هشتم : گردشگری در ایران ۸۹
درس ۱۵ : گردشگری چیست؟ ۹۰
درس ۱۶ : جاذبه‌های گردشگری ایران ۹۴

فصل یازدهم : اوضاع اجتماعی ـ اقتصادی ایران باستان ۱۳۱
درس ۲۱ : اوضاع اجتماعی ایران باستان ۱۳۲
درس ۲۲ : اوضاع اقتصادی در ایران باستان ۱۳۷
فصل دوازدهم : فرهنگ و تمدن ایران باستان ۱۴۳
درس ۲۳ : عقاید و سبک زندگی مردم در ایران باستان ۱۴۴
درس ۲۴ : دانش و هنر در ایران باستان ۱۵۰

لطفاً بخوانید

سخنی با دبیران گرامی

خداوند متعال را سپاس می‌گوییم که به لطف او توانستیم کتاب **مطالعات اجتماعی** پایه هفتم دورهٔ اوّل متوسطه را به شما تقدیم کنیم.

با توجه به بروز مشکلات ناشی از تعدّد دروس و درخواست شما معلمان عزیز از سال‌ها قبل و همچنین سیاست‌های آموزشی و خط مشی‌های برنامهٔ درسی ملّی مبنی بر تلفیق دروس مرتبط، اکنون درس مطالعات اجتماعی در قالب یک عنوان کتاب و موضوع درسی به دانش‌آموزان عزیز ارائه می‌شود.

مطالعات اجتماعی یک حوزهٔ مهم یادگیری است که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون در زمان‌های مختلف (حال، گذشته و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و...) بحث می‌کند. به همین دلیل، این حوزه، مفاهیم رشته‌های متعدّد و مختلف چون تاریخ، جغرافیا، مدنی، اقتصاد، حقوق، مردم‌شناسی و نظایر آن را در بر می‌گیرد. **در برنامهٔ جدید در دوره ابتدایی از تلفیق بیشتری در سازماندهی محتوا استفاده می‌شود؛ اما با رسیدن به دورهٔ اوّل متوسطه از درجهٔ تلفیق کاسته شده و با توجّه به درجه و نوع تلفیق به‌کار رفته، رشته‌ها هویت خود را از دست نمی‌دهند، بلکه یک حوزهٔ موضوعی غالب بوده و در جاهای مناسب از پیوند با حوزه‌های دیگر و مفاهیم کلیدی مربوطه استفاده می‌شود.**

در برنامهٔ درسی جدید مطالعات اجتماعی، به منظور سازماندهی تلفیقی محتوا، پنج حوزهٔ موضوعی انتخاب شده است :

۱ــ فضا و مکان ۲ــ زمان، تداوم و تغییر ۳ــ فرهنگ و هویت ۴ــ نظام اجتماعی ۵ــ منابع و فعّالیت‌های اقتصادی.

هریک از این حوزه‌ها ناظر به تعدادی از رشته‌های مذکور است. این کتاب شامل ۱۲ فصل و ۲۴ درس است که در هر فصل، دو یا چند حوزهٔ موضوعی و مفاهیم کلیدی مربوط به آنها با یکدیگر تلفیق شده‌اند.

رویکرد و هدف اصلی برنامه

درس مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد کلی برنامهٔ درسی ملی مبنی بر فطرت گرایی توحیدی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی نوجوانان را فراهم آورد. از این روی، هدف غایی این درس تربیت افرادی مؤمن، مسئول، توانمند و آگاه در زندگی فردی و اجتماعی، پای بند به اخلاق و ارزش‌های دینی و علاقه‌مند به ایران و هویت فرهنگی ــ تمدنی آن است. این درس پیوند نزدیکی با مهارت‌های زندگی دارد.

روش‌های آموزش : به همراه این کتاب راهنمای تدریس معلم تهیه شده است. به شما توصیه می‌کنیم این راهنما را به دقت مطالعه کنید.

ــ با توجه به رویکرد و هدف اصلی برنامه، و به منظور کاربردی کردن دروس و پیوند آن با زندگی واقعی، لازم است شما معلمان عزیز، الگوهای تدریس و شیوه‌های ارزشیابی خود را با اهداف این درس منطبق کنید و از شیوه‌های سنتی تأکید بر محفوظات و دانستنی‌ها و تدریس‌های مبتنی بر روش‌های غیرفعّال یا تماماً سخنرانی و روش مرسوم و غلط سؤال و جواب در آوردن‌های قالبی (کلیشه‌ای) از متن درس‌ها بپرهیزید. **توجّه کنید که اطلاعات و دانستنی‌های کتاب وسیله است و نه هدف. آنها را به عنوان منبعی برای کاوشگری دانش‌آموزان و انجام فعّالیت‌ها قلمداد کنید.** این کتاب شامل فعّالیت‌هایی در متن و همچنین کاربرگه‌هایی در پایان کتاب است. این فعّالیت‌ها و کاربرگه‌ها که عمدتاً باید در کلاس و در حین تدریس (و نه بعد از تدریس) انجام شوند، طوری طراحی شده‌اند که فضای لازم برای پرورش مهارت‌ها و نگرش‌های مختلف را به‌وجود بیاورند. بکوشید تا دانش‌آموزان این فعّالیت‌ها را به‌طور صحیح انجام دهند. چنانچه این فعّالیت‌ها به خوبی انجام شوند، اهداف برنامه محقّق می‌شود. **بر همین مبنا به استفاده از کتاب‌های آزمون** (تست) **و تمرین متداول در بازار که مورد تأیید دفتر تألیف کتاب‌های درسی نمی‌باشند نیازی نیست.**

ـ به محیط‌های آموزشی و روش‌های یاددهی ـ یادگیری تنوع ببخشید و از بازدید دانش‌آموزان از محیط‌های جغرافیایی، ابنیهٔ تاریخی، موزه‌ها، فرهنگ‌سراها و مؤسسات اجتماعی و نظایر آن غفلت نورزید.

ـ مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید و از همراهی آنها در تحقق اهداف تربیتی برنامه و حتی ارزشیابی استفاده کنید.

ـ اگرچه بخش اعظم کتاب به موضوعات ضروری برای همهٔ دانش‌آموزان کشور اختصاص دارد، اما این کتاب تنها کلیاتی را در اختیار شما می‌گذارد. از شما معلم عزیز انتظار می‌رود در موارد مقتضی، تدریس موضوعات را با شرایط بومی‌و محلّی منطبق کنید و به نیازهای خاص منطقه خودتان پاسخ دهید.

ـ فعّالیت‌های مربوط به نقشه و نمودار، تنها در محدودهٔ کتاب و کاربرگه‌ها انجام می‌گیرد. دانش‌آموزان را وادار به ترسیم نقشه‌های اضافی یا فعّالیت‌های بیش از این نکنید.

ـ فصول این کتاب باید به‌ترتیب تدریس و در هر نوبت تحصیلی تقریباً نیمی از کتاب آموزش داده شود.

شیوهٔ ارزشیابی : با توجه به رویکرد تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی و هدف والای آماده کردن دانش‌آموزان برای زندگی شایسته، ارزشیابی این درس به هیچ عنوان نباید احساس سرخوردگی یا شکست در دانش‌آموزان پدید آورد.

ارزشیابی درس مطالعات اجتماعی، به صورت جمع ارزشیابی مستمر و ارزشیابی کتبی پایانی در هر دو نوبت تحصیلی صورت می‌گیرد و در هر نوبت ۲۰ نمره به ارزشیابی مستمر و ۲۰ نمره به آزمون پایانی اختصاص می‌یابد. توجّه کنید که منظور از ارزشیابی مستمر آزمون‌های مکرّر نیست. ارزشیابی مستمر کلیه فعّالیت‌های خارج از کلاس و داخل کلاس نظیر انجام فعّالیت‌های محوّله، شرکت در بحث و گفت‌وگو، درست کردن روزنامه دیواری و مدل و نمونک (ماکت)، پرس‌وجو و تحقیق و نوشتن مطلب و گزارش، جمع‌آوری عکس یا نمونه‌ها و... را دربر می‌گیرد. شمارک (بارم‌بندی) مربوط به هریک از فعّالیت‌ها را رعایت کنید. به ارزشیابی مستمر بها بدهید. شایسته است به این منظور بازبینه‌های (چک‌لیست‌های) ثبت مشاهدات و بررسی فعّالیت‌ها و پوشهٔ کار را فراهم نمایید. فراموش نکنید ارزشیابی باید به منظور اصلاح نواقص آموزش و یادگیری و ایجاد فرصت‌های مناسب‌تر برای یادگیری دانش‌آموزان صورت بگیرد. در ارزشیابی کتبی پایانی، اهداف و انتظارات یادگیری اصلی درس را در نظر بگیرید.

بخش «واژه‌ها» در پایان هر فصل، به منظور پرورش مهارت مراجعهٔ دانش‌آموزان به اصطلاحات و تعاریف و فهم بهتر مطالب صورت گرفته است و درج علامت ؟ بر روی آن، به این معنا است که **در ارزشیابی مستمر و کتبی نباید از این بخش سؤال طرح شود.** دانش‌آموزان را مجبور به حفظ تعاریف واژه‌ها نکنید.

همچنین علامت ؟ در بخش‌های دیگری از کتاب مشاهده می‌شود. این علامت به معنای آن است که این بخش‌ها، به منظور دانستن یا انجام فعّالیت در کلاس طراحی شده و **در ارزشیابی‌های کتبی پایانی نباید از آنها سؤالی طرح شود.**

از طرح سؤال از زیرنویس عکس‌ها یا نقشه‌ها بپرهیزید.

علاوه بر کتاب درسی و راهنمای معلم، سایر اجزای بستهٔ آموزشی نظیر فیلم و اسلاید و نقشه و... در حال طرّاحی و تولید می‌باشد که به تدریج در اختیار شما قرار خواهد گرفت.

امید است شما معلمان عزیز با استفاده از روش‌های فعّال، فضایی پر نشاط و دلپذیر در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی پدید آورید.

گروه درسی مطالعات اجتماعی
دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

معلّمان محترم، صاحب‌نظران، دانش‌آموزان عزیز و اولیای آنان می‌توانند نظر اصلاحی خود را درباره مطالب این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۸۷۴ - گروه درسی مربوط و یا پیام‌نگار (Email) talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

فصل ۱

حقوق و مسئولیت‌های ما

حوزه‌های موضوعی:

- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- فضا و مکان

یکی از نیازها و ضرورت‌های مهمِ زندگی ما آشنایی با حقوق و مسئولیت‌هایمان است. به عبارت دیگر، هر فردی باید هم با حقوق خود آشنا باشد و هم وظایف خود را بداند و آنها را انجام دهد.

حتماً تاکنون عبارت‌هایی از قبیل این حق من است یا نباید حق کسی را پایمال کرد، را شنیده یا به کار برده‌اید. آیا دربارهٔ موضوع حق یا حقوقی که افراد نسبت به یکدیگر دارند فکر کرده‌اید؟

از سوی دیگر، همواره گفته می‌شود که همراه با هر حقّی مسئولیت و تکلیفی وجود دارد. این به چه معناست؟

در این فصل شما با نمونه‌هایی از حقوق و مسئولیت‌های خود آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- منظور از حق و مسئولیت چیست؟
- حقوق ما در خانه و مدرسه و محیط زندگی کدام‌اند؟
- ما چه مسئولیت‌هایی نسبت به خود، دیگران و محیطی که در آن زندگی می‌کنیم داریم؟
- تکلیف ما در مقابل خداوند متعال چیست؟

درس ۱

من حق دارم

همهٔ ما مخلوق خداوند هستیم. خداوند انسان را عزیز و محترم و گرانقدر آفریده و دربارهٔ گرامی بودن مقام او در قرآن فرموده است :

ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم...
.....و آنها را بر بسیاری مخلوقات دیگر برتری بخشیدیم.
سورهٔ اسرا آیهٔ ۷۰

خداوند با آفرینش انسان، حقوقی به او اعطا کرده است. منظور از حق چیزهایی است که یک انسان به دلیل مقام انسانی‌اش ، شایستگی داشتن آنها را دارد. انسان‌ها از ابتدای خلقت و تولد دارای حقوق طبیعی* می‌شوند.

برای مثال همهٔ انسان‌ها حقّ حیات یا زندگی دارند که مهم‌ترین حق آنها است.
آنها حق دارند از نعمت‌های الهی برخوردار شوند. برای تأمین نیازهای خود کار و تلاش کنند، ازدواج کنند و تشکیل خانواده بدهند، یاد بگیرند راه زندگی خود را انتخاب کنند.
انسان‌ها حق دارند آزاد باشند؛ یعنی برده و بنده انسان‌های دیگر نباشند زیرا خداوند آنها را آزاد آفریده است.

فعّالیت

۱ـ چند مورد از نعمت‌های الهی و حق برخورداری از آنها را نام ببرید.

۲ـ آیا همهٔ انسان‌ها صرف‌نظر از قوم، نژاد، زبان، اعتقادات، ثروت، فقر و ... دارای حقوق طبیعی هستند؟ چرا؟

هیچ‌کس نمی‌تواند به تنهایی زندگی کند. ما از ابتدای تولد با مادر و پدر و برادر و خواهر و خویشان ارتباط برقرار می‌کنیم. سپس به مدرسه می‌رویم و آنجا نیز هر روز با معلمان و همکلاسی‌هایمان ارتباط داریم. وقتی بزرگ‌تر می‌شویم، ازدواج می‌کنیم، صاحب فرزند می‌شویم، با همسر و فرزندان زندگی می‌کنیم و در محله یا شهر و روستا برای رفع نیازهای مادی و معنوی* خود از دیگران کمک می‌گیریم. بنابراین ما در روابطی که به طور دائم با یکدیگر داریم، از حقوقی برخوردار می‌شویم.

همچنین هر فردی ،تبعهٔ* یک کشور است. تبعهٔ یک کشور بودن موجب می‌شود افراد حقوقی بر مبنای قوانین آن کشور داشته باشند.

فعّالیت

۳ـ متن را بخوانید. به نمونه هایی از حقوق خود در خانه و مدرسه و محیط زندگی توجه کنید. با راهنمایی معلم دربارهٔ هریک، گفت وگو و اظهار نظر کنید.

در خانه و خانواده

• **هر فرد حق دارد نام و نام خانوادگی و شناسنامه داشته باشد.**

پدر و مادر برای من نام خوبی انتخاب کرده‌اند. پدرم برای من شناسنامه گرفته است. شناسنامه نشان می‌دهد که فرزند چه کسی هستم و به کدام کشور تعلّق دارم.

• **فرزندان حق دارند از محبّت و توجه پدر و مادر برخوردار باشند.**

پدر و مادر مرا دوست دارند و به من محبّت می‌کنند، وقتی بیمار می‌شوم امکانات درمان برایم فراهم می‌کنند. آنها فرصتی را برای بودن با من و صحبت کردن با من اختصاص می‌دهند. وقتی احساس ناراحتی می‌کنم، اعضای خانواده به حرف‌هایم گوش می‌دهند و به من کمک می‌کنند.

• **همه حق دارند با سواد شوند و تحصیل کنند و استعدادهای خود را شکوفا کنند.**

پدر و مادر برای تربیت من تلاش می‌کنند و به من چیزهای زیادی می‌آموزند. آنها مرا به مدرسه می‌فرستند تا تحصیل کنم.

• همهٔ افراد حق دارند غذا، لباس و مسکن مناسب داشته باشند.

خانواده تا حدی که توان مالی* دارد، وسایل زندگی مرا فراهم می‌کند تا به خوبی رشد کنم.

• هیچ‌کس حق ندارد دیگری را مسخره کند یا به او صدمه بزند.

مسخره کردن انسان‌ها از نظر قرآن گناهی بزرگ است.

در مدرسه

• هر دانش‌آموزی حق دارد در مدرسه به او به اندازهٔ سایر دانش‌آموزان توجّه کنند و مسئولان یا معلمان مدرسه در این باره تبعیضی* بین او و دیگران قائل نشوند.

• هر دانش‌آموزی حق دارد نظرش را دربارهٔ مشکلات درسی یا روش‌های آموزشی در مدرسه، مؤدبانه و محترمانه بیان کند.

• هیچکس نباید در مدرسه مورد تمسخر یا تنبیه بدنی قرار بگیرد.

مسئولان و معلمان مدرسهٔ ما با همهٔ دانش‌آموزان با اخلاق نیکو و مهربانی و عدالت رفتار می‌کنند.

در محیط زندگی و کشور

• هر فرد حق دارد در محیطی سالم، تمیز و پاک زندگی کند.

• هر فرد حق دارد از خدمات مناسب پزشکی و بهداشتی استفاده کند.

• همه حق دارند در کوچه و خیابان امنیت داشته باشند.

در کشور ما مؤسساتی وجود دارند که با همکاری مردم برای بهداشت و سلامتی، آموزش و امنیت مردم تلاش می‌کنند.

درس ۲

من مسئول هستم

در درس قبل آموختید که شما حقوقی دارید. اما حتماً پی‌بردید که دیگران نیز حقوقی دارند. به عبارت دیگر ما در روابطی که با دیگران برقرار می‌کنیم دارای « **حقوق متقابل** » هستیم. همان‌طور که ما حق داریم، پدر و مادر و معلم و همسایگان و دوستان و... نیز حقّی بر ما دارند. امّا همراه با هر حق، مسئولیت‌ها و تکالیفی وجود دارد و این دو به منزلهٔ دو کفه ترازو هستند که باید تعادل آنها حفظ شود؛ برای مثال کودکان حق دارند در خانواده از محبت و مراقبت و خوراک و پوشاک مناسب بهره‌مند شوند و این امر برای پدر و مادر مسئولیت و تکلیفی ایجاد می‌کند تا از کودکان مراقبت کنند و تلاش کنند تا وسایل زندگی آنها را مهیا کنند. از طرف دیگر آنها نیز با این کارها برگردن فرزندان خود حق می‌یابند و فرزندان نیز وظیفه و مسئولیت دارند که به والدین خود احترام بگذارند و از آنها اطاعت کنند.

پس همان طور که ما حقوقی داریم، مسئول هم هستیم.

مسئولیت یعنی وظایفی که هر یک از ما به عهده داریم و انتظار می‌رود آنها را انجام دهیم. وقتی فردی وظایف و تکالیف خود را خوب انجام می‌دهد می‌گویند او فرد مسئولیت‌پذیری است.

افراد در نقش‌های مختلف، مسئولیت‌های مختلف دارند. اگر چه ممکن است بعضی افراد مسئولیت‌های بیشتر یا مهم‌تری داشته باشند اما هیچ فردی نیست که مسئولیتی نداشته باشد.

فعّالیت

۱ـ آقای مسعودی ۴۰ سال دارد و پزشک است. او دارای همسر و سه فرزند است و در یک کاشانه (آپارتمان) زندگی می‌کند. به نظر شما او در هریک از نقش‌های زیر چه مسئولیت‌هایی به عهده دارد؟

به عنوان پدر : .....

به عنوان همسر : .....

به عنوان پزشک : .....

به عنوان فرزند پدر و مادر خود : .....

به عنوان همسایه : .....

۲ـ کاربرگه شماره (۱) را کامل کنید و در جدول آن مسئولیت‌های خود و سایر اعضای خانواده‌تان را بنویسید.

اکنون که این فعّالیت‌ها را انجام دادید، ممکن است از خود بپرسید من در برابر چه چیز و چه کسانی مسئول هستم؟

• من در نزد خداوند مسئول هستم.

خداوند متعال نعمت‌های فراوانی به من عطا کرده است. عقل و فکر و استعداد و توانایی؛ خانواده؛ معلم؛ خوراک و پوشاک و صدها نعمت دیگر. . . . وظیفهٔ من این است که خداوند را عبادت کنم، شکرگزار نعمت‌هایش باشم و از دستورات او که برای سعادت و خوشبختی من است پیروی کنم.

شکرگزاری، استفادهٔ صحیح از نعمت‌ها، قدر نعمت‌ها را دانستن و به هدر ندادن آنها است.

خداوند از اعمال و رفتار من و از آنچه در قلب و فکر من می‌گذرد آگاه است.

فعّالیت

۳ـ نعمت‌هایی را که خداوند متعال به شما داده، به خاطر بیاورید و آنها را یادداشت کنید. سپس در قالب دعا با ذکر این نعمت‌ها، از خداوند تشکر کنید و بگویید برای قدردانی و اطاعت از او تصمیم می‌گیرید چه کارهایی انجام دهید.

• من نسبت به خودم مسئول هستم.

یکی از مسئولیت‌های مهمّ من مراقبت از خودم است. بدن من یکی از شگفتی‌های خلقت است. هریک از اعضای بدن از ده‌ها بخش تشکیل شده که مانند یک دستگاه پیچیده و برنامه‌ریزی شده وظایفی را به عهده دارد.

من با خوردن غذای مناسب و پرهیز از غذاها یا مواد مضر، رعایت بهداشت و نظافت، خواب کافی و ورزش از بدنم مراقبت می‌کنم. من از بدن خودم در مقابل موقعیت‌های خطرناک مثل سرما یا گرمای شدید، ترقّه‌بازی، عبور از خیابان و جاده با بی‌احتیاطی و نظایر آن محافظت می‌کنم.

من باید تلاش کنم استعدادهای خودم را بشناسم و آنها را شکوفا کنم.

من از یک جنبهٔ دیگر هم مراقب اعضای بدنم هستم. تلاش می‌کنم با زبانم دروغ نگویم یا غیبت نکنم. با دست و پایم کار خطا یا گناه انجام ندهم و مراقب اعمال و رفتار خود باشم.

فعّالیت

۴ـ با توجه به آنچه در درس علوم خوانده‌اید همفکری کنید و شگفتی‌های کار یکی از اعضای بدن را توضیح دهید.

پیمان نامه‌ای دربارهٔ بدن خود بنویسید و در آن قول بدهید که از این پس از اعضای بدن مراقبت می‌کنید تا سالم و تندرست باشید.

من قول می‌دهم.....

من قول می‌دهم.....

با اعضای خانواده

- **من نسبت به دیگران مسئول هستم.**

من در کارهای خانه با پدر و مادرم همکاری می‌کنم. وظایف شخصی خودم را بر دوش دیگران نمی‌گذارم. از پدر و مادرم اطاعت می‌کنم و به نصیحت‌هایشان گوش می‌دهم؛ چون آنها خوشبختی مرا می‌خواهند.

من به خواهران و برادرانم کمک و از آنها مراقبت می‌نمایم.

می‌دانم باید به اعضای خانواده‌ام احترام بگذارم و هرگز نباید با پدر و مادر با تندی و گستاخی صحبت کنم. از هر تصمیم یا کاری که باعث ناراحتی آنها می‌شود خودداری می‌کنم.

با معلمان و هم‌کلاسی‌ها

مقررات و نظم کلاس و مدرسه را رعایت می‌کنم.

در مدرسه همه تلاش می‌کنند تا من بیاموزم و پیشرفت کنم. با معلمان و دیگر مسئولان مدرسه با ادب و احترام برخورد می‌کنم.

به توصیه‌های معلم گوش می‌کنم و سعی می‌کنم درس‌ها را خوب یاد بگیرم و تکالیفم را به موقع انجام دهم. با هم‌کلاسی‌هایم مهربان هستم و به آنها کمک می‌کنم.

از اموال عمومی مدرسه که متعلق به همه است محافظت می‌کنم.

با اعضای جامعه

در محل زندگی‌ام طوری رفتار می‌کنم که همسایگان آزرده نشوند.

برای حفظ امنیت با اهالی محل و مسئولان همکاری می‌کنم.

من در برابر خون شهیدانی که برای انقلاب اسلامی و دفاع از میهن جان دادند مسئول هستم و خود را موظف به ادامهٔ راه آنها می‌دانم.

من وظیفه دارم به همراه هم‌وطنانم برای پیشرفت و آبادانی کشورم تلاش کنم.

وظیفه دارم از وحدت و استقلال میهن دفاع کنم.

من علاوه بر کشورم در برابر مسلمانان جهان و همهٔ انسان‌ها، مسئول هستم.

فعّالیت

۵ــ متن زیر را در کلاس بخوانید و با همفکری و گفت‌وگو به پرسش‌ها پاسخ دهید.

دانش‌آموزان و مسئولیت‌های اجتماعی

دانش‌آموزان علاقه‌مندند در فعالیت‌های اجتماعی همکاری و مشارکت کنند و مانند اعضای دیگر جامعه برای پیشرفت علمی و فرهنگی و امنیت و آبادانی کشور خود گام بردارند.

انجمن‌های اسلامی، بسیج دانش‌آموزی و سازمان دانش‌آموزی از نهادهایی هستند که در مدارس زمینهٔ مناسبی را برای افزایش توانمندی و فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموزان فراهم می‌کنند.

دانش‌آموزانی که به عضویت بسیج دانش‌آموزی و سازمان دانش آموزی درمی‌آیند، با انجام فعالیت‌های مختلف برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی آماده می‌شوند.

پویندگان و پیشگامان بسیج دانش‌آموزی با شرکت در اردوهای آموزشی، علمی و فرهنگی و رزمایشی، کلاس‌های قرآن و معارف، گرامی‌داشت مناسبت‌ها و ایام‌اللّه، برگزاری مسابقات ورزشی، جمع‌آوری و نشر آثار شهیدان و شهدای دانش‌آموز، روحیهٔ همکاری و انقلابی‌بودن و مسئولیت‌پذیری را در خود تقویت می‌کنند. بسیجی، فردی است که عاشقانه و شجاعانه تا پای جان از اسلام و قرآن و انقلاب در مقابل دشمن دفاع می‌کند؛ با ظالمان می‌جنگد و نسبت به مردم صمیمی و فروتن و همواره آمادهٔ کمک به همنوعان است. نوجوانان و جوانان دانش‌آموز بسیجی در پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دیگر عرصه‌های انقلاب نقش مؤثر و ممتازی داشته‌اند. **پیشتازان و فرزانگان** سازمان دانش‌آموزی نیز در فعالیت‌هایی چون ادارهٔ امور مدرسه، تشکیل گروه‌های علمی و کمک به دانش‌آموزان دیگر، ادارهٔ تعاونی مدرسه، دوستی با طبیعت، آمادگی برای امداد و نجات، شرکت در اجرای مراسم عبادی و گرامی‌داشت مناسبت‌ها و ایام‌اللّه، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را می‌آموزند و به کار می‌بندند.

۱ــ شما در کدام‌یک از نهادهای اجتماعی مدرسه عضو هستید؟ چرا؟

۲ــ الف) تاکنون در کدام‌یک از برنامه‌های بسیج دانش‌آموزی، انجمن اسلامی یا سازمان دانش‌آموزی فعالیت و مشارکت کرده‌اید؟ برای همکلاسی‌هایتان توضیح دهید.

ب) به نظر شما شرکت در برنامه‌های تشکل‌های دانش‌آموزی چه تأثیری بر شخصیت شما داشته است؟ چه چیزهایی آموخته‌اید؟

۳ــ برای بهترشدن و گسترش برنامه‌های تشکّل‌های دانش‌آموزی در مدرسهٔ خودتان، چه پیشنهادهایی دارید؟ پیشنهادهای خود را روی یک کاغذ بنویسید و به دست مسئولان مدرسه و مسئول امور پرورشی برسانید.

هشتم آبان، سال‌روز شهادت دانش‌آموز بسیجی، شهید حسین فهمیده را «روز بسیج دانش‌آموزی» نام‌گذاری کرده‌اند.

امام خمینی (ره) دربارهٔ وی فرمود :

رهبر ما آن طفل سیزده ساله‌ای است که با قلب کوچک خود که ارزشش از صدها زبان و قلم، بزرگ‌تر است با نارنجک خود را زیر تانک دشمن انداخت و آن را منهدم نمود و خود نیز شربت شهادت نوشید.

- **من نسبت به محیط زندگی خود و عالم آفرینش مسئول هستم.**

آب و خاک و نور و هوا و گیاه و جانوران نشانه‌های عظمت خلقت خداوند و نعمت‌هایی برای ما هستند.

باید برای آباد کردن محیط زندگی‌ام تلاش کنم.

سعی می‌کنم بهداشت و پاکیزگی را در محیط زندگی‌ام حفظ کنم؛ به محیط زیست آسیب نرسانم و نظم طبیعت را برهم نزنم.

واژه‌ها

حقوق طبیعی : حقوقی که خداوند به دلیل مقام انسان برای همهٔ انسان‌ها قائل شده و در نهاد آدمیان قرار داده و از تولد تا مرگ با انسان‌ها همراه است و ربطی به کشور، زبان، نژاد و... ندارد.

نیازهای مادی و معنوی : به نیازهایی مانند پوشاک، خوراک و ابزار و وسایل زندگی نیازهای مادی و به نیازهایی چون نیاز به خداپرستی، محبت، احترام، زیبایی، همدلی، همکاری و کمال نیازهای معنوی می‌گویند.

تبعه : تبعهٔ یک کشور بودن، یعنی تعلّق به آن کشور داشتن و از قوانین و مقررات آن کشور پیروی کردن. برای مثال ما تبعهٔ ایران هستیم. جمع این کلمه اَتباع است.

توان مالی : یعنی مقدار پولی که فرد می‌تواند برای خریدن وسایل مورد نیاز خود بپردازد، بودجه.

تبعیض : رفتار نابرابر با افرادی که حقوق یکسان دارند.

به کاربندیم

۱ـ اگر فکر می‌کنید در خانه یا مدرسه برخی حقوق شما نادیده گرفته می‌شود ، با راهنمایی معلم به مشاور مدرسه مراجعه کنید و با همفکری او راه حل‌هایی برای موضوع پیدا کنید.

۲ـ دربارهٔ مسئولیت‌های خودتان در خانه و مدرسه فکر کنید. آیا مواردی بوده که مسئولیت‌های خودتان را به خوبی انجام نداده باشید؟ از این موضوع چه احساسی دارید؟

الف)نامه‌ای به خودتان بنویسید و مسئولیت‌های خودتان را به خود تذکر بدهید.

ب) مسئولیت‌هایی راکه به خود تذکر داده‌اید در زندگی واقعی انجام دهید.

در پایان سال از خانواده بخواهید که برگهٔ ارزیابی از کارهای شما را به معلم بدهند.

فصل ۲

قانون، قانون

حوزه‌های موضوعی:

- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- فضا و مکان

حتماً تاکنون از خود پرسیده‌اید که چرا اتومبیل‌ها و آدم‌ها در برابر چراغ قرمز توقف می‌کنند؟ چرا سال تحصیلی در روز و زمان مشخصی آغاز و پایان می‌یابد؟ چرا ادارات و بانک‌ها ساعت معینی کار خود را آغاز می‌کنند و به پایان می‌برند؟

چرا برای تأسیس یک کارخانه، مغازه و ساختن یک ساختمان باید مجوز گرفت؟

چرا برای هر سازمان و مؤسسه، وظایفی معیّن شده است؟

پاسخ این است : رعایت قانون

ما برای برقراری نظم و جلوگیری از هرج‌ومرج و همچنین حفظ حقوق انسان‌ها به قانون نیاز داریم.

شما با آموختن این فصل و انجام فعالیت‌های آن درمی‌یابید :

- چرا به قانون و مقررات نیاز داریم؟
- پیروی نکردن از قانون چه پیامدهایی دارد؟
- قانون اساسی چیست؟
- چه کسانی قانون وضع می‌کنند؟ کار قوه مقنّنه چیست و از چه بخش‌هایی تشکیل شده است؟

درس ۳

چرا به مقررات و قوانین نیاز داریم؟

در فصل پیش گفته شد که ما انسان‌ها از ابتدای تولّد با انسان‌های دیگر زندگی می‌کنیم و با ورود به اجتماع، روابط اجتماعی میان ما و دیگران برقرار می‌شود و نسبت به‌یکدیگر حقوقی پیدا می‌کنیم. با این حال هیچ‌یک از ما در استفاده از حقوق خود، آزادی مطلق و بی‌قید و شرط نداریم؛ بلکه تا آنجا می‌توانیم حق خود را اِعمال کنیم که مغایر* قانون نباشد. برای مثال نمی‌توانیم در استفاده از حقوق خود قوانین الهی را نادیده بگیریم یا نمی‌توانیم با اِعمال حق خود سبب خسارت و زیان دیگران شویم.

از مهم‌ترین علل پدید آمدن مقررات و قوانین در جامعه، برقراری نظم و حفظ حقوق افراد بوده است. برای آنکه بهتر به موضوع نیاز به مقررات پی‌ببرید، متن زیر را بخوانید و فعّالیت ۱ را انجام دهید :

... شما با گروهی از دوستانتان به یک اردوی تفریحی در یک منطقهٔ جنگلی زیبا رفته‌اید.

شما چادری بزرگ برای استراحت و خوابیدن با خود آورده‌اید. پس از یک سفر طولانی به محل مورد نظر می‌رسید. چادر را برپا می‌کنید و لوازم و وسایلی را که با خود آورده‌اید در چادر می‌گذارید. قبل از سفر، از دیگران راهنمایی و مشورت گرفته‌اید. به شما گفته‌اند که با حدود بیست دقیقه پیاده‌روی می‌توانید به چشمه‌ای که در آن حوالی است بروید و آب مورد نیازتان را تأمین کنید. دریک کیلومتری آن محل نیز روستایی وجود دارد که می‌توانید مواد مورد نیازتان را از آنجا تهیّه کنید. شما می‌خواهید یک هفته را در این منطقه سپری کنید، اما پس از گذشت یک روز مسائل و مشکلاتی بروز می‌کند. شما و گروه دوستانتان برای حل این مشکلات جلسه‌ای تشکیل می‌دهید و با هم گفت وگو می‌کنید... .

فعّالیت

۱ـ به گروه‌های ۵ یا ۶ نفره تقسیم شوید. مجسّم کنید حالا گروه شما یک روز را در اردو سپری کرده و مسائل زیر پیش آمده است. گفت وگو کنید و دربارهٔ هریک از موقعیت‌های زیر تصمیم بگیرید.

(موقعیت ۱)

بعضی‌ها دوست دارند که داخل چادر همیشه مرتب و تمیز باشد، بعضی دیگر به این موضوع بی‌اعتنا هستند و بگومگو بین افراد پیش آمده است. همچنین بعضی بچه‌ها کوله پشتی‌شان را روی وسایل دیگران گذاشته‌اند و دوربین یک نفر شکسته است.

(موقعیت ۲)

دو نفر از بچه‌ها با خود رادیویی آورده‌اند و شب موقع خواب با صدای بلند رادیو گوش می‌کنند و این کار همه را عصبانی کرده است.

(موقعیت ۳)

یکی از بچه‌ها پس از خوردن چای، کتری آب جوش را وسط چادر گذاشته و رفته است.

(موقعیت ۴)

صبح پس از خوردن صبحانه وقتی می‌خواهند به‌طور دسته جمعی به گردش بروند بعضی بچه‌ها خیلی دیر آماده می‌شوند.

(موقعیت ۵)

دو نفر که مسئول پختن بلال روی آتش بودند، آتشی را که برای این کار در نزدیکی چادر برافروخته بودند خاموش نکرده و به همراه بقیه برای بازی رفته‌اند.

همفکری کنید و بگویید چه مشکلات و شرایط دیگری ممکن است در اردوی شما به‌وجود بیاید.

۲ـ اکنون نتیجهٔ تصمیمات خودتان را به صورت مقررات اردو روی یک صفحه کاغذ بنویسید و در کلاس بخوانید.

بگویید هریک از این مقررات چگونه موجب حفظ حقوق افراد می‌شود.

۳ـ آیا همهٔ اعضا حق اظهارنظر درباره موضوع را داشتند؟

۴ـ اگر پس از تصمیم‌گیری، یک نفر با تصمیم شما مخالفت می‌کرد، چه می‌کردید؟

مقررات اردوی ما

۱ـ .....

۲ـ .....

در این فعّالیت شما برای حفظ حقوق افراد و ایجاد نظم و ایمنی مقرراتی را تعیین کردید. اگر شما نتوانسته بودید برسر مقررات اردو به توافق برسید یا هیچ‌کس این مقررات را رعایت نمی‌کرد، چه وضعی پیش می‌آمد؟

در سال‌های پیش با مقررات خانه و مدرسه آشنا شدید. همچنین آموختید که هر یک از مکان‌های عمومی‌چون کتابخانه، سینما، پارک، مسجد، ورزشگاه و... مقررات مخصوص به خود را دارند.

اکنون یک بار دیگر مقررات هریک از این مکان‌ها را در کلاس مرور کنید و بگویید اگر این مقررات نبود چه وضعیتی پیش می‌آمد؟

همان طور که پی بردید به طورکلی قانون و مقررات به دو دلیل به‌وجود آمده است :

۱ــ حفظ حقوق افراد

۲ــ برقراری نظم و امنیت

البته ایجاد نظم و امنیت و جلوگیری از هرج و مرج به نفع همگان بوده و به نوعی احترام به حقوق دیگران است. عدم رعایت قوانین و مقررات در جامعه، علاوه بر به هم زدن نظم و امنیت اجتماعی موجب پایمال شدن حقوق افراد می‌شود؛

به‌تصاویردقت کنیدوباتوجه‌به‌موضوع نظم و مقررات و حفظ حقوق افراد ، آنها را توضیح دهید.

فعّالیت

۵ـ به این موقعیت‌ها توجّه کنید و بگویید هر کدام چه پیامدهایی دارد و کدام حقوق نادیده گرفته می‌شود؟

- **فردی زباله‌های خانه خود را در گوشهٔ پارکی مقابل محوطهٔ بازی کودکان بریزد.**
- **فردی بخواهد خارج از صفِ افرادی که در نانوایی ایستاده‌اند، نان بگیرد.**
- **فروشنده‌ای که رایانه‌ای را فروخته و وقتی مشتری از او برگهٔ خرید (فاکتور) می‌خواهد به او نمی‌دهد.**
- **راننده‌ای که بدون توجّه به علامت عبور ممنوع داخل خیابان یک‌طرفه می‌شود وشدآمد (ترافیک) به‌وجود می‌آورد.**
- **موتور سواری که به علّت شلوغی خیابان وارد پیاده‌رو می‌شود و از بین مردم عبور می‌کند.**
- **شرکت ساختمانی‌ای که قرار است سالن ورزشی برای مردم بسازد، اما مقررات ساختمان سازی و مصالح مناسب را به کار نبرد.**
- **عابر پیاده که بدون توجه به چراغ راهنما از لابه لای اتومبیل‌ها حرکت می‌کند.**

۶ـ به چند گروه تقسیم شوید و یک مکان یا گروه اجتماعی را انتخاب کنید. جدولی دوستونی رسم کنید که در آن مقررات مربوط به آن مکان در یک ستون و کارکرد آن در ستون مقابل نوشته شود.

مثال : پمپ بنزین : ۱ـ ورود با صف ..... نظم و احترام به حقوق دیگران

درس ۴

قانون گذاری

دانستید که هر جامعه‌ای برای حفظ نظم و امنیت و حقوق افراد به مقررات و قوانین نیاز دارد. این قوانین و مقررات چگونه و توسط چه کسانی تعیین می‌شود؟ ابتدا فعّالیت ۱ را انجام دهید.

فعّالیت

۱ـ تعیین کنید : با همفکری یکدیگر روی یک صفحه، مقرراتی برای کلاس و مدرسه‌تان بنویسید.
شما می‌توانید برخی از مقررات کنونی را حذف کنید یا نگه دارید و یا مقررات جدیدی را تعیین کنید.
۲ـ نقد کنید : هر گروه مقررات پیشنهادی خود را بخواند و علل تعیین آنها را توضیح دهد. سایر دانش‌آموزان بگویند آیا با این مقررات موافق‌اند یا نه؟ چرا؟ برای نقد مقررات توجه کنید که آیا مقررات پیشنهادی، حقوق همه را به خوبی در نظر گرفته است؟ آیا این مقررات موجب بهتر شدن امور می‌شود؟

- گاهی مقررات به صورت دستورهای مذهبی و اخلاقی است. برای مثال، هیچ‌کس نباید با کفش وارد نمازخانه و مسجد شود.
- گاهی گروه‌های اجتماعی به صورت توافق یا عادت و رسم از مقرراتی پیروی می‌کنند؛ برای مثال، ایستادن در صف اتوبوس و یا نانوایی، قاعده‌ای اجتماعی است که مردم برای حفظ نظم آن را پذیرفته و رعایت می‌کنند.
- هرگاه مقررات به وسیلهٔ یک نهاد دارای صلاحیت مثل مجلس تصویب شود، نام «**قانون**» به خود می‌گیرد؛ برای مثال، ممنوعیت عبور از چراغ قرمز، یک قانون راهنمایی و رانندگی است که در مجلس تصویب شده است و چنانچه راننده‌ای از آن تخلّف کند جریمه می‌شود. همچنین، هیچ‌کس نمی‌تواند بدون داشتن صلاحیت و مدرک پزشکی به درمان مردم بپردازد و این یک قانون مصوّب است و اگر کسی از آن سرپیچی کند مجازات می‌شود.

همهٔ افراد در برابر قانون مساوی‌اند.

قانون اساسی

مهم‌ترین قانون هر کشور قانون اساسی آن کشور است. قانون اساسی مادر همهٔ قانون‌ها است و سایر قوانین در چارچوب آن تصویب می‌شوند. در قانون اساسی هر کشور مهم‌ترین حقوق ملت و همچنین مهم‌ترین روابط و وظایف حکومت و مردم، معین شده است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مجلس خبرگان* برای نوشتن قانون اساسی جمهوری اسلامی‌ایران تشکیل شد. در این مجلس خبرگانی که از سوی مردم انتخاب شده بودند، بر اساس اهداف انقلاب در طی چند ماه قانون اساسی را نوشتند و تصویب کردند. سپس قانون اساسی در

روزهای ۱۱ و ۱۲ آذر ماه ۱۳۵۸ به همه‌پرسی* گذاشته شد و مردم به آن رأی **مثبت** یا **آری** دادند.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۷۷ اصل دارد.

قانون اساسی توجّه خاصّی به حقوق اساسی و اجتماعی همهٔ مردم دارد و همه موظف‌اند به این قوانین احترام بگذارند.

به چند نمونه از اصول قانون اساسی توجه کنید :

فصل سوم (حقوق ملت) :

.. اصل ۱۹ــ مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود.

اصل ۲۰ــ همه افراد ملّت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همهٔ حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند.

اصل ۲۸ــ هرکس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند. دولت موظّف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همهٔ افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید.

اصل ۳۰ــ دولت موظّف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همهٔ ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد.

اصل ۴۰ــ هیچ‌کس نمی‌تواند اِعمال حقِ خویش را وسیلهٔ اضرار به غیر* یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.

فعّالیت

۳ـ منظور از اینکه همهٔ افراد در مقابل قانون مساوی هستند چیست؟ مثال بزنید.

۴ـ با راهنمایی معلم قانون اساسی را به کلاس بیاورید و آن را ورق بزنید و مطالعه کنید.

قوهٔ مقنّنه

قوهٔ مقنّنه تهیه و تصویب قوانین عادی کشور را در چارچوب قانون اساسی به عهده دارد. این قوّه از دو بخش تشکیل شده است :

۱ــ مجلس شورای اسلامی : نمایندگان منتخب مردم هستند که قوانین عادی را تهیه و تصویب می‌کنند. آنها برای یک دورهٔ چهار ساله از سوی مردم مناطق مختلف کشور ما انتخاب می‌شوند.

نمای بیرونی ساختمان مجلس شورای اسلامی

نمایندگان پس از انتخاب شدن برای شروع کار خود، در مجلس اَدای سوگند* می‌کنند.

نمایندگان، از بین خود فردی را به‌عنوان رئیس مجلس انتخاب می‌کنند.

۲ــ شورای نگهبان : این شورا مرکب از ۱۲ نفر است. ۶ نفر فقیه* که از سوی رهبر جمهوری اسلامی انتخاب می‌شوند و ۶ نفر حقوقدان که از طرف قوه قضاییه به مجلس معرفی می‌شوند.

شورای نگهبان دو وظیفهٔ مهم بر عهده دارد :

الف) این شورا همهٔ مصوّباتی را که مجلس تصویب می‌کند با قانون اساسی و اصول و احکام دین اسلام تطبیق می‌دهد و اگر قوانین تصویب شده با قانون اساسی و اصول و احکام دین مغایرت* داشت آنها را رد می‌کند یا دوباره به مجلس برمی‌گرداند تا اصلاح شود.

ب) این شورا بر انتخاباتی که در کشور برگزار می‌شود مانند انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی، نظارت می‌کند و پس از بررسی و تأیید صلاحیت نامزدهای* انتخابات به آنها اجازهٔ انتخاب شدن می‌دهد.

- قانونگذاران با توجه به نیازها و موضوعات مختلف جامعه سعی می‌کنند بهترین قوانین را وضع* کنند.

از آنجا که وضع قانون اهمیت زیادی دارد، قانونگذاران باید از بین بهترین افراد که شایستگی‌های لازم را برای این کار دارند، انتخاب شوند.

واژه‌ها

خبرگان : جمع خبره؛ به کسانی که شایستگی‌ها و مهارت‌های لازم را برای یک کار داشته باشند، خبره می‌گویند.

همه‌پرسی (رفراندوم) : رأی‌گیری از همهٔ مردم یک کشور برای رد یا قبول یک موضوع.

در همه پرسی، مردم نماینده انتخاب نمی‌کنند. بلکه خودشان به طور مستقیم به یک موضوع رأی آری یا نه می‌دهند.

اِضرار به غیر : ضرر رساندن به دیگری.

اَدای سوگند : رئیس‌جمهور یا نمایندگان مجلس در شروع کار خود به قرآن کریم قسم یاد می‌کنند که وظایفی را که برعهده دارند به خوبی انجام دهند. به این کار ادای سوگند می‌گویند.

فقیه : کسی که احکام دینی را از منابع اسلامی مانند قرآن و حدیث به‌دست می‌آورد.

مُغایرت با قانون : سازگار نبودن با قانون؛ مخالف قانون بودن

نامزدهای انتخابات : کسانی که برای انتخاب شدن اعلام آمادگی می‌کنند، داوطلب، نامزد (کاندیدا)

وضع قانون : نوشتن و تصویب قانون.

به کاربندیم

۱ـ توجّه کنید :

درهنگام مشاهده یا بروز یک تخلف به جای برخورد خودسرانه باید به قانون و مَراجع قانونی مراجعه کنیم.

معلم روایت‌هایی از چند موقعیت برای شما تعریف می‌کند. شما پس از همفکری و گفت وگو تصمیمات صحیح را بیان کنید و پیامدهای برخورد شخصی و برخورد قانونی را مقایسه نمایید.

۲ـ تحقیق کنید نمایندهٔ شهر یا روستای محل زندگی شما در مجلس شورای اسلامی چه کسی یا چه کسانی هستند.

۳ـ از مسئولان مدرسه دربارهٔ کار و نقش **شورای دانش‌آموزی و مجلس دانش‌آموزی جمهوری اسلامی ایران** پرس‌وجو کنید.

فصل ۳

مقابله با حوادث

حوزه‌های موضوعی:

- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت

انسان‌ها در زندگی با خطرها و حوادث ناگواری چون سیل، زلزله، آتش‌سوزی و تصادف روبه‌رو می‌شوند.

حتماً تاکنون شنیده‌اید که در منطقه‌ای سیل یا زلزله خسارات زیادی به مردم وارد کرده و عده‌ای را بی‌خانمان نموده است و این حس در شما به وجود آمده که بخواهید به یاری آسیب‌دیدگان بشتابید و به آنها کمک کنید.

این حس زیبای شما همدلی و همدردی است. همدلی و کمک به دیگران از گذشته تا به امروز در جوامع مختلف وجود داشته است. اما علاوه بر کمک‌های فردی، امروزه مؤسسات اجتماعی مختلفی نیز به وجود آمده‌اند که به کمک آسیب‌دیدگان حوادث می‌شتابند و بخشی از نیازهای آنها را برطرف می‌کنند.

در این فصل شما با دو مورد از این مؤسسات آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- چرا در هنگام وقوع حوادث با همنوعان، همدلی و همیاری می‌کنیم؟
- جمعیت هلال احمر در هنگام حوادث چه کارهایی انجام می‌دهد؟
- بیمه چیست و انواع آن کدام است؟
- چرا بیمه به وجود آمده است؟

درس ۵

همدلی و همیاری در حوادث

• حادثه هیچ‌گاه خبر نمی‌کند!

زلزله شدید در ۵ استان

دولت در مهار سیل شهرستان‌ها

طوفان شدید در ۳ استان

فعّالیت

۱ـ به چند گروه تقسیم شوید. به اخبار روزنامه‌ها در بالای صفحه توجه کنید. با وقوع این حوادث چه مشکلاتی برای مردم این مناطق بوجود می‌آید؟ روی یک کاغذ تعدادی از مشکلات و نیازهای مردم آسیب دیده را بنویسید و در کلاس بیان کنید.

همهٔ ما گاهی از طریق اخبار روزنامه‌ها یا صدا و سیما مطلع می‌شویم که در منطقه‌ای، تعدادی انسان و خانه در اثر وقوع زلزله، سیل یا بیماری‌های واگیردار از بین رفته‌اند یا در برخی از مناطق جهان، جنگ‌هایی روی داده و تعدادی از مردم غیرنظامی و زنان و کودکان مجروح شده‌اند. مردم کشور ما در حوادث مختلف مانند جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، زلزلهٔ بم، زلزلهٔ آذربایجان و سیل استان گلستان نشان دادند که روحیّهٔ همدلی و همیاری بسیار خوبی دارند.

همدلی یعنی اینکه خود را به جای فردی که دچار حادثه شده بگذاریم و احساس و شرایط او را درک کنیم. همیاری یعنی پس از درک احساسِ فردِ حادثه دیده به کمک او بشتابیم.

خداوند همدلی و انسان‌دوستی را در سرشت ما انسان‌ها قرار داده است. البته لازم نیست که حتماً حوادث بزرگی پیش بیاید. گاهی ممکن است در همسایگی ما، خانواده‌ای دچار یک حادثه بشود و نتواند هزینه‌های زندگی خود را تأمین کند. گاه ممکن است هم‌کلاسی ما در اثر یک حادثه یا بیماری ناتوانی جسمی پیدا کند. در هر یک از این موارد ما چه وظیفه‌ای داریم؟

ما در هنگام حوادث فقط به یاری هموطنان خود نمی‌شتابیم، بلکه نسبت به همهٔ انسان‌های مظلوم و آسیب دیده در هر جای جهان که باشند احساس مسئولیت می‌کنیم.

برای مثال هر روزه شاهد هستیم که مردم فلسطین در اثر حملات ناجوانمردانهٔ رژیم اشغالگر قدس، زخمی‌می‌شوند و یا به شهادت می‌رسند یا در خبرها می‌شنویم مردم یک کشور افریقایی در اثر خشک‌سالی و گرسنگی در شرایط بسیار سختی زندگی می‌کنند و عده‌ای از آنها می‌میرند. با شنیدن این خبرها می‌گوییم :

ای کاش آنجا بودیم و به انسان‌های خسارت‌دیده و مظلوم، کمک می‌کردیم.

قرآن کریم می‌فرماید :

هرکس جان یک نفر را نجات دهد مانند این است که جان همهٔ مردم را نجات داده است.

سورهٔ مائده آیهٔ ۳۲

امام رضا علیه‌السلام فرمودند :

هرکس اندوهی را از مؤمنی برطرف کند خداوند در روز قیامت اندوهش را برطرف خواهد کرد.

• کدام مؤسسات اجتماعی در حوادث به ما کمک می‌کنند؟

امروزه با گسترش وسایل ارتباطی و حمل‌و نقل همه به سرعت می‌توانند از اخبار حوادث در مناطق مختلف آگاه شوند و خود را به محل حادثه برسانند. به‌علاوه در جامعهٔ امروز همیاری و همدلی شکل‌های جدیدی نیز پیدا کرده و مؤسسات مختلفی برای این امور

پدید آمده‌اند. برای مثال، وقتی در یک منطقه زلزله رخ می‌دهد ممکن است مؤسسات مختلف مانند جمعیت هلال احمر، سازمان آتش‌نشانی، فوریت‌های پزشکی (اورژانس) ، نیروی انتظامی، بسیج و... به یاری مردم بشتابند و هریک وظیفهٔ خاصی را انجام دهند.

جمعیت هلال احمر : جمعیت هلال احمر یکی از مؤسساتی است که در زمان وقوع حوادث طبیعی یا جنگ‌ها به کمک مردم می‌شتابد.

امدادگران* جمعیت هلال‌احمر در هنگام وقوع حوادث، به مجروحین کمک‌های اولیه* می‌رسانند و آنها را به بیمارستان منتقل می‌کنند. هلال احمر برای آسیب‌دیدگان سیل یا زلزله و جنگ، چادرهای اسکان موقّت برپا می‌کند و کمک‌های مردمی‌مثل غذا، پوشاک، چادر اسکان و دارو را جمع‌آوری می‌کند و به آنها می‌رساند.

جمعیت هلال احمر علاوه بر این خدمات، در شرایط عادی برای صلح و دوستی و همچنین حفظ محیط زیست تلاش می‌کند.

جمعیت هلال احمر بخشی به نام **سازمان جوانان هلال احمر** دارد. دانش‌آموزان یا دانشجویانی که به‌طور داوطلب عضو این سازمان می‌شوند، برای همکاری با هلال احمر آموزش می‌بینند.

اعضای جمعیت هلال احمر در حال امدادرسانی

بچّه‌ها!

در کشورهای مسلمان، جمعیت هلال احمر و در سایر کشورها همین مؤسسه به نام صلیب‌سرخ فعّالیت می‌کند.

جمعیت‌های هلال احمر و کمیته (کارگروه) بین‌المللی صلیب سرخ جهانی* در همهٔ کشورها، اصول مشترکی را پذیرفته‌اند. بعضی از این اصول عبارت اند از :

- هر کس جان یک نفر را نجات دهد مثل این است که جان همهٔ انسان‌ها را نجات داده است. (این عبارت آیه ۳۲ سورهٔ مبارکهٔ مائده در قرآن کریم است)
- جمعیت هلال احمر برای کمک به انسان‌ها و نجات آنها پاداش و حقوقی دریافت نمی‌کند.
- جمعیت هلال احمر در جنگ‌ها و دعواها، بی‌طرف است و به همهٔ مجروحین و آسیب‌دیدگان بدون توجه به نژاد و ملّیت* و زبان و... کمک می‌کند.
- جمعیت‌های هلال‌احمر کشورهای جهان در زمان وقوع حوادث، به همدیگر کمک می‌کنند.

۱۱۲

ندای امداد

در حوادث کوهستان و جاده و سیل و آوار و... با گرفتن این شماره، امدادگران هلال‌احمر به یاری ما می‌شتابند.

فعّالیت

۲ـ خاطره‌ای از همدلی و یاری رساندن به انسان‌های دیگر در کلاس تعریف کنید.

۳ـ فرض کنید از شما خواسته‌اند دو گروه برای کمک به آسیب‌دیدگان زلزله تشکیل دهید. یک گروه به منطقه اعزام می‌شوند و گروه دیگر باید از همان محل زندگی خود به زلزله زدگان کمک کنند.

گروه اول بگویند قبل از رفتن چه آموزش‌هایی باید ببینند. گروه دوم بگویند برای یاری آسیب دیدگان چه کارهایی می‌توانند انجام دهند.

۴ـ آیا شما یا دوستانتان عضو جمعیت جوانان هلال احمر هستید؟ از مسئولین مدرسه درباره شرایط همکاری با طرح «دادرس» «دانش‌آموز آماده در روزهای سخت» پرس وجو کنید و با این طرح هلال‌احمر همکاری کنید.

۵ـ این شعر از کیست؟ معنای شعر را توضیح دهید.

بنی آدم اعضای یک پیکرند — که در آفرینش ز یک گوهرند

چو عضوی به درد آورد روزگار — دگر عضوها را نماند قرار

تو کز محنت دیگران بی‌غمی — نشاید که نامت نهند آدمی

درس ۶

بیمه و مقابله با حوادث

در ابتدای هر سال تحصیلی، والدین شما پولی را به مدرسه بابت بیمهٔ دانش‌آموزی می‌پردازند. آیا می‌دانید این کار با چه هدفی صورت می‌گیرد؟

کارت پوشش بیمه درمان حوادث تحصیلی

محل الصاق عکس

شماره سری : ۷۹۰۰۵۵

نام و نام خانوادگی:

استان :

شهرستان:

واحد آموزشی :

شماره ملّی:

تاریخ تولد:

سال تحصیلی:

فعّالیت

۱ـ با راهنمایی معلم از مدیریت مدرسه پرس‌وجو کنید و به این سؤال‌ها پاسخ دهید :

الف) بیمه دانش‌آموزی چه فایده‌هایی دارد؟

ب) برای گرفتن این بیمه، شما چقدر پول پرداخت کردید؟

ج) اگر خدای ناکرده حادثه‌ای برای شما پیش بیاید با این بیمه تا چه مبلغی هزینه‌های درمان را پرداخت می‌کنند؟

د) مدت اعتبار این بیمه چقدر است؟

با انجام این فعّالیت پی‌بردید که اگر برای شما دانش‌آموزان در مدرسه حوادثی پیش بیاید، مؤسسه‌ای وجود دارد که هزینه‌های ناشی از این حوادث را پرداخت می‌کند.

در اینجا، شما «**بیمه شونده**» هستید و مؤسسه‌ای که شما را بیمه کرده است، «**بیمه‌گر**» نامیده می‌شود. اکنون دوباره از مسئولین مدرسه بپرسید که بیمه‌گر شما کدام شرکت یا مؤسسه است.

• چرا بیمه به‌وجود آمده است؟

برای هر فرد ممکن است روزهایی پیش بیاید که بیمار، از کار افتاده، بیکار یا باز نشسته شود. همچنین ممکن است در اثر حوادثی چون تصادف، آتش‌سوزی و... جان و مال افراد به خطر بیفتد. اگر فرد برای چنین روزهایی فکر نکرده باشد با مشکلات و خسارت‌های زیادی روبه‌رو می‌شود؛ زیرا ممکن است یک فرد بتواند خسارت‌های کوچک را جبران کند؛ اما آیا در مورد خسارت‌های بزرگ، چنین امکانی برای همه وجود دارد؟

مؤسسهٔ بیمه، برای جبران زیان‌های مالی و جانی به وجود آمده است.

بیمه چیست؟

بیمه یک قرارداد بین بیمه‌گر و بیمه شونده (بیمه‌گذار) است. مؤسسه بیمه‌گر، تعهد می‌کند در قبال دریافت حقّ بیمه* از بیمه‌شونده، خسارت‌های ناشی از حوادث معینی را جبران کند.

در کشور ما، مؤسسات مختلفی برای بیمه به وجود آمده است. با پرس و جو از خانواده و آشنایان و مشاهدهٔ چند نمونه بیمه‌نامه، برخی از این مؤسسات بیمه‌گر را نام ببرید.

کلیهٔ مؤسسات بیمه زیر نظر «بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران» فعالیت می‌کنند. بیمه مرکزی قوانین و مقررات لازم را برای مؤسسات بیمه تدوین می‌کند و هدایت و نظارت بر فعالیت و عملکرد آن‌ها را به‌عهده دارد. بیمه مرکزی نظارت می‌کند تا مؤسسات بیمه، وظایف خود را به درستی انجام دهند و مشتریان نیز از نحوهٔ کار آنها رضایت داشته باشند.

ساختمان بیمهٔ مرکزی در تهران

انواع بیمه

بیمه انواع مختلفی دارد. بعضی از بیمه‌ها اجباری هستند؛ یعنی طبق قانون افراد باید این بیمه‌ها را انجام دهند. بعضی دیگر از بیمه‌ها اختیاری هستند و افراد، داوطلب می‌شوند که برای حوادث احتمالی از بیمه استفاده کنند.

بیمه از نظر خدماتی که به بیمه شوندگان ارائه می‌کند، انواع مختلف دارد :

بیمهٔ بهداشت و درمان، بیمهٔ بیکاری، بیمهٔ عمر، بیمهٔ از کارافتادگی، بیمهٔ روستاییان، بیمهٔ بدنه اتومبیل، بیمهٔ سرنشین خودرو، بیمهٔ آتش‌سوزی، بیمهٔ منازل مسکونی و... .

● طبق قانون، همهٔ دارندگان وسایل نقلیهٔ موتوری، باید سالیانه خودروی خود را برای حوادث جانی و مالی ناشی از تصادف بیمه کنند تا در هنگام وقوع حوادث، بتوانند برای هزینه‌های درمانی یا خسارت به اتومبیل، از کمک‌های بیمه استفاده کنند.

به تصویر مقابل توجه کنید. در این بیمه‌نامه، بیمه‌گر کدام حوادث را تا سقف چه مبلغی تعهد می‌کند؟

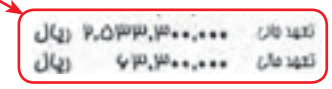

● همچنین بر طبق قانون، کلیهٔ سازمان‌ها، صاحبان بنگاه‌ها، شرکت‌ها و کارفرمایان، وظیفه دارند همهٔ کارمندان و کارگران خود را در مقابل حوادث ناشی از کار، بیمه کنند.

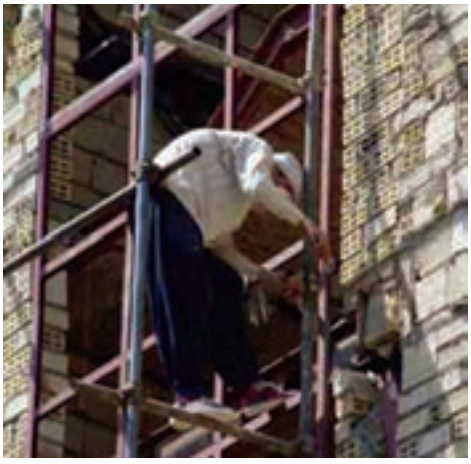

کارگران باید برای حوادث ناشی از کار، بیمه شوند.

● یکی از انواع بیمه، بیمه‌های مربوط به بهداشت و درمان است. آیا شما و اعضای خانواده‌تان دفترچهٔ بیمهٔ درمان دارید؟ در چه مواردی از این دفترچه استفاده می‌کنید؟

افرادی که تحت پوشش بیمهٔ بهداشت و درمان هستند می‌توانند بخشی از هزینه‌های پزشکی خود را مانند عمل جراحی، آزمایشگاه، خرید دارو و... از طریق بیمه دریافت کنند.

فعّالیت

۲ـ روایت زیر را که برگرفته از کتاب داستان راستان استاد شهید مرتضی مطهری است در کلاس بخوانید و ارتباط آن را با این درس توضیح دهید.

پیرمردی نصرانی (مسیحی) عمری کار کرده و زحمت کشیده، اما در آخر عمر کور شده بود و کنار کوچه می‌ایستاد و گدایی می‌کرد.

روزی امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب (ع) از آنجا عبور می‌کردند و او را به آن حال دیدند. امام علی (ع) در صدد جست‌وجوی احوال پیرمرد افتادند تا ببینند چه شده که این مرد به این حال و روز افتاده است؟ آیا فرزندی ندارد که او را سرپرستی کند؟

کسانی که پیرمرد را می‌شناختند آمدند و شهادت دادند که این پیرمرد نصرانی است و تا جوان بوده و چشم داشته کار می‌کرده است و اکنون که هم جوانی را از دست داده و هم چشم را، نمی‌تواند کار بکند وذخیره‌ای هم ندارد، به ناچارگدایی می‌کند.

امام علی (ع) فرمودند : عجب! تا وقتی که توانایی داشت از او کار کشیدید و اکنون او را به حال خود گذاشته‌اید؟! گذشتهٔ این مردنشان می‌دهد که در مدتی که توانایی داشته کار کرده و خدمت انجام داده است.

بنابراین برعهدهٔ حکومت و اجتماع است که تا زنده است او را سرپرستی کند. بروید از بیت‌المال به او مستمری* بدهید.

فعّالیت

۳ـ از خانواده بپرسید و نتیجه را بنویسید و به معلم بگویید.

الف) اعضای خانواده شما از کدام بیمه‌ها استفاده می‌کنند؟ این بیمه‌ها چه فوایدی دارند؟

ب) اعضای خانواده شما تحت پوشش چه نوع بیمه‌هایی نیستند؟چرا؟

۴ـ با توجه به موضوع درس بگویید خانواده‌ها برای جبران خسارت‌های ناشی از حوادث احتمالی چون زلزله، سیل و آتش‌سوزی در محل زندگی خود بهتر است چه اقدامی انجام دهند؟

واژه‌ها

امدادگر : فردی که برای کمک به افراد حادثه‌دیده، آموزش‌های لازم را دیده است و در موقع لزوم به کمک آنها می‌شتابد.

کمک‌های اولیه : کمک‌هایی که برای نجات فرد حادثه دیده، قبل از رساندن به مراکز درمانی انجام می‌دهند.

کمیته (کارگروه) بین‌المللی صلیب سرخ جهانی : یک سازمان انسان‌دوستانهٔ مستقل است که به هیچ دولتی وابسته نیست و حدود ۱۵۰ سال پیش به منظور کمک به آسیب دیدگان حوادث پدید آمده است. این کارگروه که مرکز آن در شهر ژنو سوئیس است،در کشورهای مختلف جهان از جمله ایران نمایندگی دارد.

ملّیت : تعلق داشتن به یک کشور و ملت

حقّ بیمه : مبلغی که بیمه‌شونده باید به بیمه‌گر بپردازد تا از مزایای بیمه برخوردار شود.

مستمری : مبلغی که به عنوان کمک هزینهٔ زندگی به فرد نیازمند پرداخت می‌شود.

به کار ببندیم

۱ـ یکی از دو فعّالیت زیر را به دلخواه انتخاب کنید و انجام دهید.

الف) به همراه معلم و هم‌کلاسی‌هایتان، از دفتر جمعیت هلال احمر محل زندگی‌تان بازدید کنید و گزارشی از گفت‌وگو با اعضای آن را بنویسید.

ب) یکی از امدادگران جمعیت هلال احمر را به کلاس دعوت کنید تا از فعّالیت‌های خودش برای شما توضیح دهد و به پرسش‌های شما پاسخ گوید.

۲ـ پرس وجو کنید بیمه منازل مسکونی چیست و چه فایده‌ای دارد؟ آیا خانهٔ شما بیمه است؟ اگر نه، به بزرگ‌ترها این بیمه را توصیه کنید.

فصل ۴

تولید ، توزیع ، مصرف

حوزه های موضوعی:

- منابع و فعالیت‌های اقتصادی
- فضا و مکان
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- زمان، تداوم و تغییر

آیا دقت کرده‌اید که همهٔ ما از صبح تا شب از کالاها و وسایل زیاد و متنوّعی استفاده می‌کنیم؟

برخی از این کالاها مانند خوراک و پوشاک آن‌قدر برای زندگی ما ضروری هستند که درواقع بدون استفاده از آنها نمی‌توانیم به زندگی ادامه دهیم.

همهٔ این کالاها در جایی توسط تولیدکنندگان تولید شده‌اند و سپس به وسیلهٔ توزیع‌کنندگان به دست ما رسیده‌اند تا آنها را مصرف کنیم. آیا می‌دانید یکی از مشکلات بزرگ دنیای امروز مصرف بی‌رویه است؟ راستی آیا در فعّالیت‌های اقتصادی نیز ما حقوق و مسئولیت‌هایی داریم؟

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- چرا تولید صورت می‌گیرد؟
- برای تولید به چه عواملی نیاز داریم؟
- تولیدات چگونه عرضه و توزیع می‌شوند؟
- حقوق و مسئولیت‌های ما به‌عنوان مصرف‌کننده چیست؟

درس ۷

تولید و توزیع

چرا تولید می‌کنیم؟

فعّالیت زیر را انجام دهید.

فعّالیت

۱ـ الف) یک روز خود را مجسم کنید. سپس همهٔ کالاهایی* را که در یک روز از آنها استفاده کرده‌اید (اعم از خوراک، پوشاک، نوشت‌افزار، وسایل حمل و نقل و ...) روی کاغذ بنویسید. سپس بگویید :

اگر این کالاها تولید نشده بودند چه اتفاقی می‌افتاد؟

این کالاها در کجا و توسط چه کسانی تولید می‌شوند؟

ب) دو مورد از کالاها را انتخاب کنید و بگویید تولیدکنندگان برای تولید آنها به چه چیزهایی نیاز داشته‌اند؟

اکنون که این فعّالیت را انجام دادید، پی بردید انسان برای آنکه بتواند به زندگی خود ادامه دهد، باید تولید کند. از گذشته تا امروز، هیچ‌گاه ادامهٔ زندگی انسان بدون تولید امکان‌پذیر نبوده است.

تولید محصول به منظور رفع **نیازها و خواسته‌های*** انسان صورت می‌گیرد.

محصولی که تولید می‌شود ممکن است **کالا** باشد مانند کفش، کیف، دفتر، یخچال، تلویزیون و ...

و یا ممکن است **خدمات** باشد مانند خدمات پزشکی، آموزش، بیمه، حمل و نقل و...

عوامل تولید

با انجام فعّالیت ۱ پی بردید که برای تولید یک کالا به عوامل متعددی نیاز داریم. اما به طور کلی همهٔ عوامل لازم برای تولید را می‌توانیم به سه دسته طبقه بندی کنیم :

منابع طبیعی

آنچه در طبیعت وجود دارد مانند آب، خاک، جانوران، جنگل‌ها، معادن (نفت،گاز، زغال سنگ، آهن و...) **منابع طبیعی** هستند.

برای آنکه انسان بتواند کالاها و وسایل مورد نیاز خود را تولید کند باید از امکانات و منابع طبیعی که خداوند در اختیار بشر قرار داده استفاده کند.

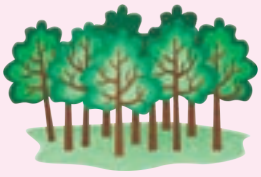

سرمایه

انسان برای آنکه از منابع طبیعی استفاده و آنها را به کالا تبدیل کند به ابزار و تجهیزاتی نیاز دارد. این تجهیزات سرمایه نام دارد. منابع مالی، ماشین آلات، ابزار کار و زمین یا ساختمانی که تولید در آنها صورت می‌گیرد و نظایر آن، سرمایه هستند.

نیروی انسانی

اگر کار و تلاش انسان نبود، چیزی تولید نمی‌شد و آدمیان نمی‌توانستند به زندگی ادامه بدهند. به همین دلیل نقش نیروی انسانی در تولید بسیار مهمّ است. برای تولید هر محصولی، نیروی انسانی باید دانش و مهارت لازم را داشته باشد.

پدید آمدن مشاغل و حرفه‌های مختلف

انسان‌ها همواره به صورت گروهی و اجتماعی زندگی کرده و پی‌برده‌اندکه نمی‌توانند به تنهایی همهٔ چیزهای مورد نیاز خود را تولید کنند. در سال‌های قبل خواندید که در گذشته‌های دور با رونق کار کشاورزی تولید محصول زیاد شد. با تولید غذای کافی دیگر همه مجبور به کار کشاورزی نبودند و به تدریج افراد دیگر توانستند به کارهای دیگر بپردازند و در برخی کارها مهارت پیدا کنند. بدین ترتیب تقسیم کار در جامعه بوجود آمد. هرکس تولید یک یا چند کالا را برعهده گرفت و شغل‌های گوناگون پدید آمد.

امروزه نیز هیچ‌کس توانایی تأمین همهٔ نیازهای خود را ندارد. فرض کنید یک فرد بخواهد خودش گندم بکارد، آن را آرد کند، نان بپزد، درختان میوه بکارد، دامپروری کند، برای خود و خانواده پشم بریسد و لباس تهیه کند، کفش بدوزد، برای نظافت و شست وشو صابون تولید کند، وسایل تحصیل و آموزش خود را تولید کند و... آیا چنین چیزی ممکن است؟

در جوامع امروزی شغل‌ها و حرفه‌های متعدّدی پدید آمده است. هریک از این حرفه‌ها سعی می‌کنند نیاز یا خواسته‌ای را برآورده کنند. به‌طور کلی مشاغل و فعّالیت‌های اقتصادی را می‌توان در سه گروه عمده طبقه‌بندی کرد : کشاورزی*، صنعت* و خدمات*.

فعّالیت

۲ـ به نظر شما کدام‌یک از عوامل تولید مهم‌ترند؟ چرا؟

۳ـ به نظر شما اگر بخواهیم تولید امروز را با گذشته مقایسه کنیم کدام عوامل تولید بیشتر تغییر کرده‌اند؟ یک مثال بزنید.

۴ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۲) را در کلاس کامل کنید.

کشور ما تلاش می‌کند هم تولیدات خود را افزایش دهد و هم با پیشرفت در علم و فناوری کیفیت تولیدات را بهتر کند تا از نظر اقتصادی وابسته به کشورهای خارجی نباشیم.

در این‌باره در کلاس گفت و گو کنید.

به نظر شما از چه راه‌هایی می‌توانیم به تولید ملی کمک کنیم؟

چگونه می‌توانیم از تولیدکنندگان کشورمان حمایت کنیم؟

فعّالیت

۵ـ بعضی از خانواده‌ها سعی می‌کنند بخشی از نیازهای خودشان را با تولید خود برطرف کنند. اگر در خانواده خودتان یا بستگان و آشنایان چنین کار تولیدی‌ای مشاهده کرده‌اید در کلاس بگویید.

۶ـ بعضی خانواده‌ها محصولاتی را برای فروش و کسب درآمد تولید می‌کنند. اگر چنین چیزی را مشاهده کرده‌اید در کلاس مطرح کنید.

۷ـ اگر قرار باشد شما محصولی را تولید کنید چه چیزی را انتخاب می‌کنید؟ چرا؟ اگر مایل هستید دربارهٔ این فکر خودتان و عملی کردن آن یک صفحه مطلب بنویسید و به معلم بدهید.

۸ـ همفکری کنید و طرح و پیشنهاد بدهید. آیا می‌توانید در مدرسه تولیدی داشته باشید؟

توزیع کالاها و خدمات

توزیع در لغت به معنی پخش کردن است. توزیع فعّالیتی است که بین تولیدکننده و مصرف کننده رابطه برقرار می‌کند.

تولیدکنندگان باید محصولات خود را به دست مشتریان برسانند. به همین دلیل سعی می‌کنند بازارهای مصرف را پیدا کنند. یعنی ببینند در کدام مناطق این کالاها خواهان یا مشتریان بیشتری دارد.

همچنین برخی تولیدکنندگان به روش‌های مختلف کالاهای خود را تبلیغ می‌کنند.

اغلب واحدهای تولیدی از افراد یا مؤسساتی برای پخش محصولات خود در بازارهای مصرف دور و نزدیک کمک می‌گیرند. این بازارها شامل بازارهای قدیمی در شهرها، فروشگاه‌های چند طبقه و مغازه‌هایی است که در اطراف خیابان‌ها احداث شده است.

۱

۲

۳

۴

بازار در ایران

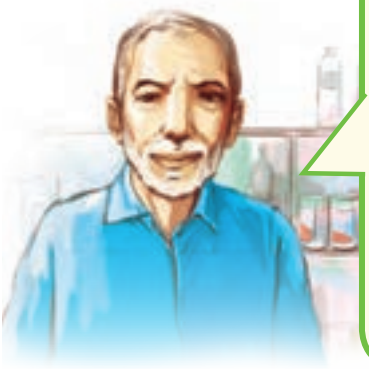

از زمان ساخت اوّلین شهرها در ایران، یکی از مکان‌های مهم شهر، بازار بوده است.

در چند قرن گذشته در اغلب شهرها، بازارها را در مکان‌های پر جنب‌وجوش و در کنار دروازه‌های شهر می‌ساختند.

در برخی از شهرهای ایران، بر روی بازارهای بزرگ و پر رونق پوشش و سقفی می‌ساختند تا عابران از آفتاب تابستان و سرمای زمستان محفوظ بمانند.

بازارها علاوه بر اینکه محل دادوستد اقتصادی بودند در امور اجتماعی هم نقش مهمی داشتند. برای مثال در هنگام جشن‌ها و اعیاد، بازار چراغانی می‌شد یا در هنگام عزاداری‌ها، مراسم سوگواری در آنجا برپا می‌کردند. در هنگام اعتراض مردم بر علیه حکومت‌های ظالم، مردم در بازار جمع می‌شدند یا بازاریان مغازه‌ها را تعطیل می‌کردند.

در اغلب شهرهای قدیمی ایران یک بازار سر پوشیدهٔ قدیمی وجود دارد. آیا تاکنون از این بازارها دیدن کرده‌اید؟

وای برکم فروشان، آنها که وقتی چیزی را با پیمانه یا وزن از مردم می‌گیرند؛ کاملاً حق خود را می‌گیرند؛ ولی وقتی چیزی را تحویل مردم می‌دهند در پیمانه و وزن کمتر می‌دهند. آیا آنها عقیده ندارند که بعد از مرگ زنده خواهند شد و به روز بزرگ رستاخیز ایمان ندارند؟

سورهٔ مطففین آیات ۱ تا ۵

فروشنده‌ای که می‌خواهد کسب حلال داشته باشد باید از کم فروشی و گران‌فروشی پرهیز کند. درآمد حاصل از کم‌فروشی و گران‌فروشی حرام است. از این آیات قرآن کریم پی می‌بریم کم کردن از حق مردم در هر صورت، گناه و موجب عذاب الهی می‌باشد.

بازار فرش تبریز و بازار سرپوشیدهٔ تهران

فعّالیت

۹ـ پرس وجو کنید آیا در شهر شما بازار قدیمی یا بازار هفتگی وجود دارد؟ این بازار در کدام منطقه قرار گرفته و چه چیزهایی در آن فروخته می‌شود؟

۱۰ـ اگر در آینده فروشندهٔ کالا یا محصولی باشید، چه نکاتی را رعایت می‌کنید؟ با مشتری‌ها چگونه رفتار می‌کنید؟

درس ۸

مصرف

مصرف کننده کسی است که کالاها و خدمات را به منظور رفع نیازهای خود می‌خرد.

اما این خرید و فروش با چه وسیله‌ای صورت می‌گیرد؟ با پول.

وقتی شما به فروشنده در ازای کالا پول می‌دهید، او هم با آن پول می‌تواند کالای دیگری بخرد و نیازهای خود را رفع کند. یعنی او به اندازهٔ ارزش کالایی که به شما فروخته است، می‌تواند کالای دیگری بخرد. راستی پول چگونه به‌وجود آمد؟

سرگذشت پول

در گذشته‌های دور قبل از آنکه پول به عنوان وسیله‌ای برای مبادله مورد استفاده قرار گیرد مبادله به صورت **کالا با کالا** انجام می‌شد.

برای مثال، فردی که چند کیلو گندم اضافی داشت و به پارچه نیازمند بود، گندم را می‌داد و پارچه می‌گرفت. در آن زمان مردم ارزش یک کالا را با کالای دیگر می‌سنجیدند. برای مثال می‌گفتند ۴ کیلو گندم به نیم کیلو پشم می‌ارزد؛ یا ارزش ۳ کیلو گندم مساوی است با ۱ متر پارچه. این نوع مبادله به تدریج مشکلاتی را پدید آورد؛ برای مثال، گاهی شخصی برنج داشت و می‌خواست آن را با کفش عوض کند اما کسی که کفش داشت نیازی به برنج نداشت.

به تدریج انسان‌ها پی‌بردند که بعضی از کالاها مشتریان بیشتری دارند. برای مثال در یک منطقه چای خیلی ارزشمند بود، در یک منطقه دیگر پوست و... به این کالاها، **کالاهای واسطه‌ای** می‌گفتند و از آن پس مردم کالای خود را به آن کالای واسطه‌ای که خواهان داشت مبادله می‌کردند. این نوع مبادله نیز مشکلاتی ایجاد کرد. بعضی کالاهای واسطه‌ای حجم زیادی داشتند و به مرور زمان فاسد می‌شدند و شخص نمی‌توانست آنها را نگه دارد. کم‌کم بشر به این فکر افتاد که از فلزاتی مانند طلا، نقره، مس و... به جای کالای واسطه‌ای استفاده کند. فلزات کم حجم بودند و فاسد نمی‌شدند. با ضرب سکه **پول فلزی** پدید آمد. شما در فصل یازدهم با ضرب سکه در زمان هخامنشیان آشنا خواهید شد. بعدها با گذشت زمان برای آسان‌تر کردن معاملات بزرگ، دولت‌ها به چاپ **پول کاغذی** یا **اسکناس** پرداختند.

امروزه علاوه بر پول کاغذی از شیوه‌های دیگری نیز برای مبادله استفاده می‌شود. یکی از این شیوه‌ها **کارت خرید اعتباری** است.

خریدار با استفاده از کارت خرید اعتباری خود به ازای مبلغ کالا از پولی که در بانک دارد برداشت و به حساب فروشنده می‌ریزد.

فعّالیت

۱ـ به نظر شما با توجه به آنچه دربارهٔ سرگذشت پول گفته شد کدام شکل مبادلهٔ پول بهتر است؟ آیا راه‌های دیگری نیز برای مبادله می‌شناسید؟

حقوق مصرف کننده

هر زمان که شما چیزی می‌خرید مصرف کننده هستید. تولید کنندگان و توزیع کنندگان نیز خود مصرف کننده هستند.

مصرف کنندگان حقوقی دارند. برای مثال خریدن کالای سالم و بدون نقص حق مشتری است. از جمله کارهایی که برای رعایت و احترام به حقوق مصرف کننده انجام می‌شود می‌توان به تصویب قوانین و مقررات، برچسب مشخصات کالا و استاندارد اشاره کرد.

۱ـ قوانین و مقررات : به منظور حفظ حقوق مصرف کنندگان، قوانین و مقرراتی وضع شده است که تخلّف از آنها موجب جریمه یا مجازات می‌شود؛ برای مثال، طبق قانون اگر کسی در مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی رنگ‌ها و مواد تقلبی به‌کار ببرد، حتی اگر به مصرف‌کننده آسیبی نرسیده باشد به زندان محکوم می‌شود. یا کسی نمی‌تواند بدون گرفتن مجوّز، کارگاه تولید موادغذایی یا سایر کالاها تأسیس کند.

۲ـ برچسب مشخصات کالا : تولیدکنندگان موظّف‌اند روی برچسب کالاها اطلاعات و ویژگی‌های آن کالا را بنویسند و در اختیار مشتری قرار دهند. روی این برچسب‌ها اطلاعاتی از قبیل شمارهٔ جواز تولید، نشانی (آدرس) محل کارخانه یا محل تولید، قیمت کالا، موادّ به کار رفته در آن و تاریخ مصرف (در مورد مواد غذایی و بهداشتی) و نکات ایمنی و. . .درج شده است.

۳ـ استاندارد : شاید تاکنون شنیده باشید که این وسیله استاندارد است؛ یا این کالا نشان استاندارد دارد؛ یا فلان وسیله استاندارد نبود و اتفاق بدی افتاد. استاندارد یعنی چه؟ استاندارد کلمه‌ای است انگلیسی به معنی نمونهٔ قابل‌قبول. تولیدکنندهٔ هر کالایی باید یک سری ویژگی‌ها و معیارهایی را برای تولید یک کالا رعایت کند؛ مثلاً در یک ماده خوراکی استاندارد (بیسکویت، رب گوجه، خوشاب (کمپوت)، روغن و...) باید موادافزودنی یا رنگ‌های مجاز و نظایر آن به‌حدی باشد که به بدن آسیبی نرساند؛ یا در مواد بهداشتی (کرم، شامپو، مایع ظرف‌شویی، صابون و...) موادّ شیمیایی به کار رفته باید به اندازهٔ لازم باشد تا به پوست و بدن آسیب نرساند.

استاندارد مربوط به همهٔ کالاها است؛ برای مثال، وسایل الکتریکی و وسایل گرمایشی مانند بخاری اگر استاندارد نباشند ایمنی استفاده‌کنندگان را به خطر می‌اندازند.

در ایران سازمانی به نام **سازمان ملی استاندارد ایران** وجود دارد. نظیر این سازمان در دیگر کشورهای جهان نیز وجود دارد. این سازمان ابزار لازم برای آزمایش وسایل و کالاها را در اختیار دارد. بیشتر تولیدکنندگان وسیله یا ماده‌ای را که تولید می‌کنند به این سازمان می‌فرستند تا کیفیت آن بررسی شود. اگر کیفیت کالایی توسط این سازمان تأیید بشود اجازه می‌دهد که نشان مخصوص استاندارد را روی آن کالا چاپ کنند. خریدار می‌تواند با توجه به علامت استاندارد به کیفیت جنسی که می‌خرد اطمینان داشته باشد.

فعّالیت

۲ـ با راهنمایی معلّم به‌طور گروهی تعدادی برچسب از کالاهای مختلف (موادغذایی و نوشیدنی‌ها، لباس، اسباب‌بازی، لوازم بهداشتی مانند صابون، کرم، شامپو و...) تهیه کنید و به کلاس بیاورید و آنها را بررسی کنید.

هر برچسب چه اطلاعاتی دربارهٔ کالا به شما می‌دهد؟ دوست داشتید چه اطلاعات دیگری دربارهٔ آن کالا داشته باشید؟

۳ـ به مدت چند هفته به کالاهایی که مصرف می‌کنید دقت کرده و برچسب آنهایی را که نشان استاندارد دارند به کلاس بیاورید. بین دو کالای مشابه که یکی مهر استاندارد دارد و دیگری ندارد کدام را انتخاب می‌کنید؟ چرا؟

مسئولیت‌های مصرف کننده

همان‌طور که مصرف کننده حقوقی دارد، مسئولیت‌هایی نیز دارد. مسئولیت مصرف کننده، مصرف درست است. گفتیم که مصرف یعنی استفاده از کالا و خدمات به منظور رفع نیازها. این چیز بدی نیست؛ اما باید از مصرف گرایی پرهیز کرد.

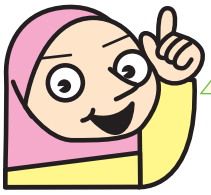

مصرف گرایی چیست؟

آیا تا کنون به فروشگاهی رفته‌اید و از آن چیزی خریده‌اید که مورد نیاز واقعی شما نباشد؟ برای مثال شما مدادتراش دارید و به آن نیاز ندارید؛ اما یک نمونهٔ جدید می‌بینید و دوست دارید آن را هم داشته باشید. در دنیای امروز، تولید فقط برای رفع نیازهای انسان صورت نمی‌گیرد. بلکه تولید کنندگان در جهت به‌دست آوردن سود بیشتر هستند. آنها تولید انبوه می‌کنند و چندان کاری به نیازهای واقعی مردم ندارند. آنها سعی می‌کنند با تبلیغات، کالاهای خود را به فروش برسانند تا سود بیشتری به‌دست بیاورند.

مصرف گرایی یعنی اینکه بدون داشتن نیاز واقعی بخواهیم برای تفریح یا خودنمایی و چشم و همچشمی با دیگران کالاهایی را بخریم. فرد مصرف‌گرا خیلی زود تحت تأثیر آگهی‌های تبلیغاتی یا مُدگرایی قرار می‌گیرد؛ برای مثال عوض کردن هر ساله وسایل خانه برای پیروی از مد.

مصرف‌گرایی به اسراف می‌انجامد.

از نظر دین اسلام، تولید و مصرف کالا برای رفع نیاز انسان است تا او بتواند به کارهای مهم‌تر بپردازد.

به همین دلیل اسراف* و ریخت وپاش گناهی بزرگ است.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید :

اِنَّ المُبَذِّرینَ کانوُا اِخوانَ الشَّیاطین

همانا مُبَذرین (ریخت و پاش کنندگان) برادران شیاطین‌اند. سورهٔ اسراء آیهٔ ۲۷

امام سجاد (ع) در صحیفهٔ سجادیه در یکی از دعاهای خود می‌فرمایند : ...خداوندا، راه‌های صحیح مصرف و اندازه نگه‌داشتن در معیشت را به من تعلیم فرما و به لطف خود مرا از تبذیر* دور کن.

فعّالیت

بحث و گفت وگو در کلاس :

۴ـ جنبه‌هایی از مصرف گرایی را که در محل زندگی‌تان می‌بینید بیان کنید و دربارهٔ آنها اظهار نظر نمایید.

۵ـ مصرف گرایی چه آسیب‌های اخلاقی برای مردم ایجاد می‌کند؟

مصرف و محیط زیست

به اطراف خود نگاه کنید. روزانه مقدار زیادی قوطی کنسرو، بطری‌های نوشابه، پلاستیک موادغذایی و جعبه‌های مقوایی دور ریخته می‌شود. اینها فقط بسته‌بندی کالاهایی است که ما مصرف می‌کنیم.

در جوامع امروز، مصرف‌گرایی به شدت به محیط زیست آسیب رسانده است. انسان‌ها موادّ اولیه را از طبیعت می‌گیرند و با آنها کالا تولید می‌کنند و بعد دوباره به صورت زباله به طبیعت برمی‌گردانند. در گذشته مقدار زباله‌ها این قدر زیاد نبود. اما امروزه با تولید انبوه صنعتی، همه روزه مقدار زیادی زباله تولید می‌شود. زباله‌ها را می‌سوزانند یا در مناطقی از زمین دفن می‌کنند که در هر صورت برای محیط زیست زیان آور است.

نظرهای این افراد را بخوانید و دربارهٔ آنها گفت‌وگو کنید. با کدام یک موافق هستید؟ شما چه راه‌حل‌هایی پیشنهاد می‌کنید؟

تاحد امکان از مصرف نایلون و ظروف یک‌بار مصرف پلاستیکی خودداری کنید.

پلاستیک بیش از صد سال در طبیعت می‌ماند و طول می‌کشد تا تجزیه شود. کیسه‌های نایلونی در صورت وارد شدن به آب‌ها موجب خفگی دلفین‌ها، لاک‌پشت‌ها و پرندگان دریایی می‌شوند. ترکیبات شیمیایی نایلون‌ها، خاک‌ها را آلوده می‌کند و از طریق گیاهان به زنجیرهٔ غذایی انسان وارد می‌شود و به سلامت انسان ضرر می‌رساند.

برخی از زباله‌ها به دلیل داشتن مواد شیمیایی خطرناک‌اند، مانند باتری‌ها. این مواد خاک‌ها را آلوده می‌کنند و موجب بیماری‌هایی چون سرطان می‌شوند.

مادر من به جای گرفتن کیسه پلاستیکی از مغازه‌دار، با خودش زنبیل یا کیسه پارچه‌ای همراه می‌برد تا پلاستیک کمتر مصرف شود.

ما سال گذشته مراسم افطاری در مدرسه برگزار کردیم.

اما از ظروف یک بار مصرف پلاستیکی استفاده نکردیم و از همهٔ بچه‌ها خواستیم یک لیوان و بشقاب و قاشق با خودشان بیاورند.

به این ترتیب به حفظ محیط زیست کمک کردیم.

ما باید به بازیافت زباله کمک کنیم.

ما در خانه یا مدرسه زباله‌های قابل بازیافت را با بقیه مخلوط نمی‌کنیم. کاغذ و مقوا، بطری‌های پلاستیکی، پوست میوه‌ها، قوطی‌های فلزی و شیشه‌ای را از سایر زباله‌ها جدا می‌کنیم تا بازیافت شوند. با عمل بازیافت، از این مواد می‌توان دوباره مواد جدیدی تولید کرد.

فعّالیت

۶ـ تحقیق کنید این علامت که بر روی برچسب بسته‌بندی برخی کالاها وجود دارد، نشانه چیست؟

واژه‌ها

کالا : هر محصولی که نیاز یا خواسته‌ای از انسان را برطرف می‌کند و برای مبادله (فروش) تولید شده باشد.

نیاز و خواسته : نیاز چیزهای ضروری برای زندگی انسان است که بدون آنها زندگی سخت یا ناممکن می‌شود؛ مانند غذا و پوشاک و مسکن. اما خواسته نیازهای کم اهمیت‌تر است که دوست داریم داشته باشیم؛ ولی بدون آنها هم می‌توانیم زندگی کنیم مانند توپ، دوچرخه، رایانه و...

مواد خام یا اوّلیه : آن بخش از منابع طبیعی که برای تولید چیزی به کار می‌رود؛ مثلاً چوب ماده اوّلیهٔ کارگاه تولید میز و صندلی است.

کشاورزی : کلیهٔ فعّالیت‌هایی مانند زراعت، باغداری، پرورش دام، مرغداری، پرورش زنبورعسل، صید ماهی و... را شامل می‌شود.

صنعت : تغییر دادن موادّ اوّلیه در کارگاه یا کارخانه به منظور تولید کالا.

خدمات : مشاغلی که در آنها کالایی تولید نمی‌شود، بلکه خدمتی ارائه می‌شود مانند پزشکی، معلمی، پست، آتش‌نشانی و....

اسراف : زیاده‌روی در مصرف یا استفاده ناتمام از یک چیز و دور ریختن آن.

تبذیر : تلف کردن و بیهوده خرج کردن مال یا ریخت وپاش است. بعضی تبذیر را مترادف اسراف می‌دانند.

به کاربندیم

۱ـ از امروز به مدت یک ماه در هر موردی که صرفه‌جویی کرده‌اید یا از خرید غیرضروری خودداری می‌کنید، آن را یادداشت کنید و به معلم ارائه بدهید.

۲ـ با راهنمایی معلم از یکی از اعضای خانوادهٔ دانش‌آموزانی که در امور تولید یا توزیع و فروش یک کالا فعّالیت می‌کند به کلاس دعوت کنید تا دربارهٔ کار خودش و مراحل و چگونگی آن برای شما توضیح دهد.

پیش از این جلسه، سؤالات خود را روی کاغذی یادداشت کنید.

فصل ۵

محیط زندگی خود را بشناسیم

حوزه‌های موضوعی:

- مکان و فضا
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت

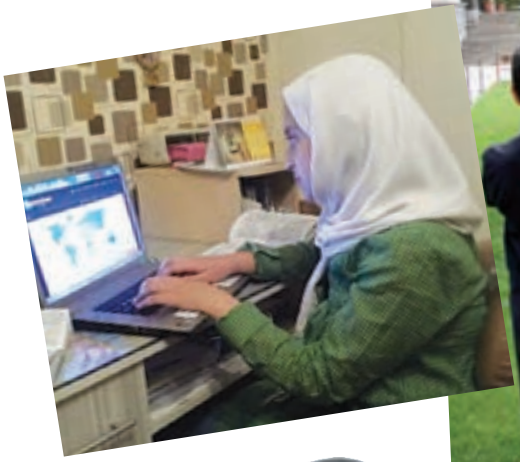

شما در کجا زندگی می‌کنید؟ در کدام شهر یا روستا؟

اگر کسی از شما بخواهد محیطی را که در آن زندگی می‌کنید، برایش توصیف کنید، چه می‌گویید؟

هر یک از ما در یکی از شهرها یا روستاهای ایران عزیز به سر می‌بریم.

محیط زندگی ما دارای ویژگی‌های طبیعی و انسانی است.

چه خوب است مکانی را که در آن زندگی می‌کنیم بشناسیم تا بتوانیم در حفاظت و آبادانی آن بکوشیم.

شما با آموختن این فصل و انجام فعالیت‌های آن درمی‌یابید :

- برای شناخت یک مکان، چگونه پرسش‌های جغرافیایی طرح کنیم؟
- چه وسایلی به شناخت محیط زندگی ما کمک می‌کند؟
- انواع نقشه کدام است و چگونه می‌توان از نقشه‌ها استفاده کرد؟
- ویژگی‌های مهم طبیعی و انسانی کشور ما چیست؟

درس ۹

من کجا زندگی می‌کنم؟

مهدیه و خداداد دو دانش‌آموز از نواحی مختلف ایران هستند که دربارهٔ محل زندگیشان صحبت می‌کنند. مهدیه در شهر «سمنان» و خداداد در روستای «وِنّایی» زندگی می‌کند.

فعّالیت

۱ـ متن را بخوانید. با همفکری یکدیگر بگویید شهری که مهدیه در آن زندگی می‌کند چه تفاوت‌ها و چه شباهت‌هایی با روستایی که خداداد در آن زندگی می‌کند دارد؟ مقایسه کنید.

سلام، بچه‌ها

من مهدیه هستم و در شهر سمنان زندگی می‌کنم. شهر سمنان مرکز استان سمنان است. رشته کوه‌های البرز در شمال استان سمنان قرار دارند. استان ما از جنوب به دشت کویر منتهی می‌شود. کمبود بارندگی و نبودن رودهای دائمی‌از یک طرف و زمین‌های نمکی از سوی دیگر موجب شده است که فعّالیت کشاورزی در منطقه ما محدود باشد.

شهر ما حدود ۱۲۶۰۰۰ نفر جمعیت دارد و یکی از شهرهای معروف ایران است. سمنان یک شهر دانشگاهی است و مراکز آموزشی زیادی در آن وجود دارد. حدود ۹۵ درصد مردم سمنان باسواد هستند. وجود معادن فراوان موجب شده است که کارخانه‌های سیمان و گچ در این منطقه زیاد باشد. استان سمنان یک استان صنعتی است و صنایعی نظیر ماشین‌آلات و صنایع غذایی در آن وجود دارد.

بچه‌ها، شهر ما بر سر راه تهران ــ مشهد واقع است و راه‌آهن از کنار شهر ما عبور می‌کند. آیا تاکنون از شهر ما عبور کرده‌اید؟

مسجد جامع و دروازهٔ ارک و بازار سمنان از دیدنی‌های شهر ما است.

نقشهٔ استان سمنان

سلام، بچه‌ها

نام من خداداد است. من در روستای وِنّایی زندگی می‌کنم. روستای وِنّایی یکی از بزرگ‌ترین روستاهای استان لرستان است. روستای ما بیش از ۴۰۰۰ نفر جمعیت دارد و روستای پرجمعیتی است.

روستای وِنّایی بین دو کوه بلند در رشته‌کوه‌های زاگرس قرار دارد. به همین علّت رودهای پرآبی از کوه‌های این منطقه سرچشمه می‌گیرند و چشمه‌های فراوانی در اطراف این روستا وجود دارد. دشت حاصلخیز پایین روستا و آب فراوان، کشاورزی را در روستای ما رونق زیادی بخشیده است. مهم‌ترین محصول کشاورزی ما خیار و لوبیا سبز است. روستای ما مرکز تولید و صدور خیارشور به نقاط مختلف کشور است. بچه‌های روستا علاوه‌بر درس خواندن، در کارهای کشاورزی به خانواده‌شان کمک می‌کنند.

دامداری یکی دیگر از فعّالیت‌های مهم روستای ماست و لبنیات خوبی در اینجا تولید می‌شود. دوغ وِنّایی معروف‌ترین دوغ منطقهٔ بروجرد است. هر چند آب و هوای روستای ما در زمستان بسیار سرد است اما تابستان‌های معتدلی دارد و گردشگران زیادی برای دیدن مناظر سرسبز و استراحت به روستای ما سفر می‌کنند.

آیا می‌دانید حدود ۷۰ درصد مردم روستای ما با سواد هستند؟

نقشهٔ استان لرستان

شما با انجام فعّالیت ۱ پی‌بردید که هر مکان ویژگی‌هایی دارد. این ویژگی‌ها دو نوع هستند : **ویژگی‌های طبیعی، ویژگی‌های انسانی**.

ویژگی‌های طبیعی : مثل موقعیت جغرافیایی*، نوع آب‌وهوا، ناهمواری‌ها*، رودها، پوشش گیاهی و زندگی جانوری و. . . .

ویژگی‌های انسانی : مثل تعداد جمعیت، فعّالیت‌های اقتصادی، سواد، زبان، آثار تاریخی و. . . .

دانش **جغرافیا** به ما کمک می‌کند که ویژگی‌های طبیعی و انسانی مکان‌های مختلف را بشناسیم و رابطهٔ بین این ویژگی‌ها را بفهمیم.

● پرسش‌های جغرافیایی

جغرافی‌دان‌ها معمولاً کار خودشان را با پرسش‌هایی دربارهٔ یک مکان آغاز می‌کنند و سپس دربارهٔ این پرسش‌ها تحقیق می‌کنند تا پاسخ آنها را پیدا کنند. پرسش‌های جغرافیایی با کلماتی مانند کجا؟ چرا؟ چگونه؟ چه موقع؟ و چه کسانی؟ آغاز می‌شود.

فعّالیت

۲ـ به چند گروه تقسیم شوید. هرگروه تعدادی پرسش دربارهٔ محل زندگی خودتان بنویسید. (نیازی به پاسخ دادن به پرسش‌ها نیست.) هر گروهی که تعداد بیشتری پرسش طرح کند، امتیاز بیشتری می‌گیرد.

● چه وسایلی به شناخت محیط زندگی کمک می‌کنند؟

جغرافی‌دانان از ابزار و وسایل مختلفی برای شناخت محیط استفاده می‌کنند.

● **نقشه** : نقشه، وسیلهٔ مهمّی‌در جغرافیا است زیرا از طریق آن اطلاعات زیادی به‌دست می‌آوریم. نقشه‌ها محلّ دقیق پدیده‌های طبیعی مانند کوه، رود، جنگل و پدیده‌های انسانی مثل راه‌ها، پل‌ها، سدها و... را نشان می‌دهند.

نقشه‌ها انواع گوناگون دارند وهرکدام از آنها اطلاعات خاصی را به ما می‌دهند؛ برای مثال : نقشهٔ ناهمواری‌ها، نقشهٔ تقسیمات کشوری (استان‌ها)، نقشهٔ راه‌ها، نقشه‌های گردشگری و اطلس‌ها*.

فعّالیت

۳ـ آیا روی دیوار کلاس شما نقشه‌ای نصب شده است؟ چه نقشه‌ای؟

۴ـ اکنون کتاب را ورق بزنید و نقشهٔ گردشگری، ناهمواری‌ها، تقسیمات کشوری و راه‌ها را پیدا کنید و به یکدیگر نشان دهید. هر کدام از این نقشه‌ها چه چیزهایی را نشان می‌دهند؟

● نقشه، تصویری افقی از سطح زمین است که به نسبت مورد نیاز کوچک شده است.

برای مثال، فاصله میدان فلسطین تا خیابان انقلاب در نقشهٔ صفحه بعد ۶۰۰ متر است درحالی که روی نقشه آن را فقط ۳ سانتی‌متر می‌بینیم.

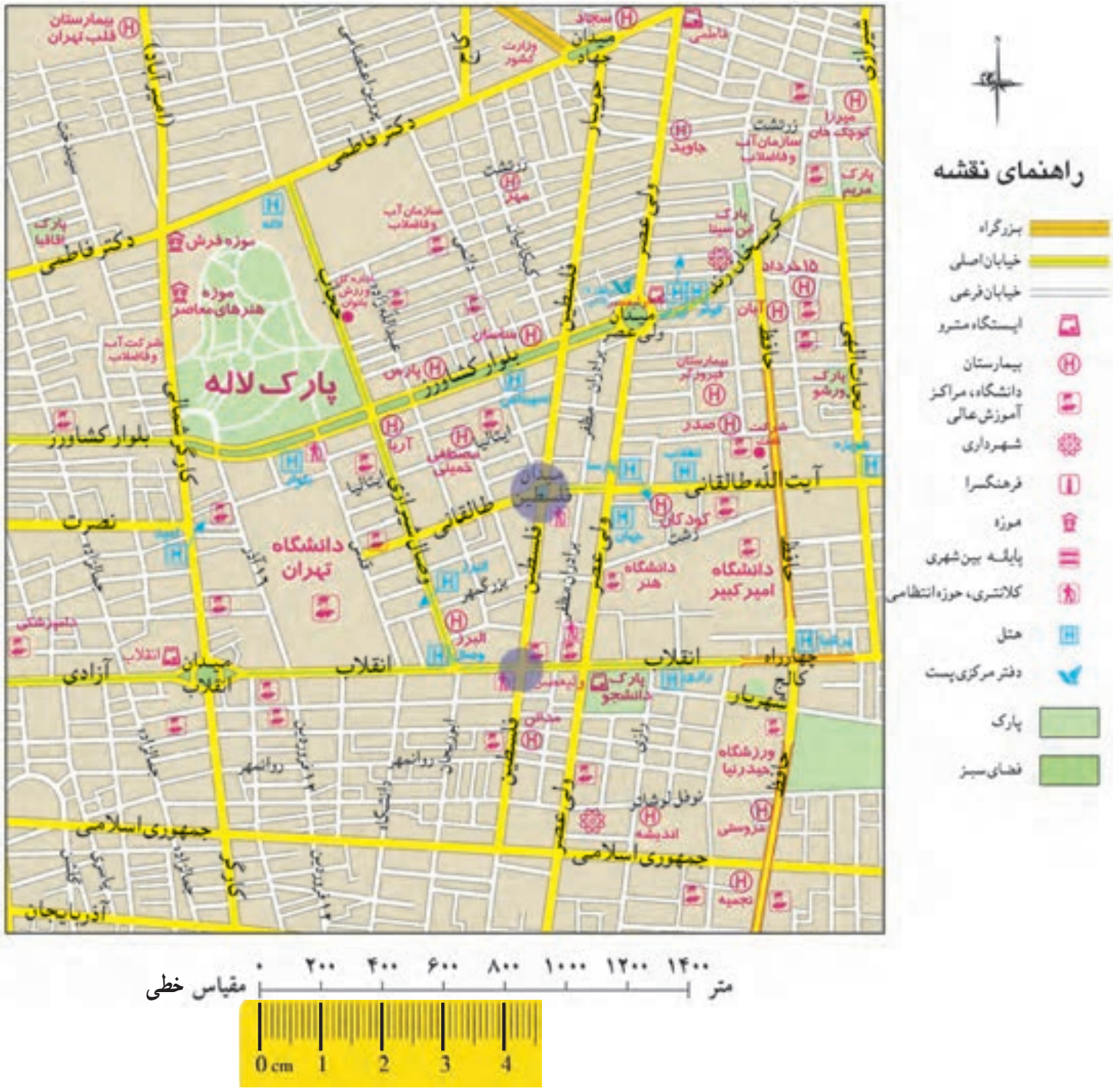

در زیر هر نقشه، شما خطّی مشاهده می‌کنید که به آن **مقیاس خطّی** می‌گویند و با استفاده از آن می‌توانید فاصله واقعی مکان‌ها را روی زمین محاسبه کنید. ابتدا با خط‌کش فاصلهٔ مکان‌ها را روی نقشه اندازه بگیرید؛ فاصله میدان فلسطین تا خیابان انقلاب روی نقشه ۳ سانتی‌متر است، سپس خط‌کش را با همان مقدار ۳ سانتی‌متر روی مقیاس خطّی بگذارید. می‌بینید که ۳ سانتی‌متر روی نقشه برابر با ۶۰۰ متر روی زمین است.

فعّالیت

۵ـ اگر بخواهید از میدان انقلاب به تقاطع کارگر شمالی و بلوار کشاورز بروید، چه مسافتی (چند متر) را باید طی کنید؟

۶ـ اگر بخواهید از میدان انقلاب تا چهارراه فلسطین بروید چند متر را طی می‌کنید؟ چند کیلومتر؟

● **عکس** : عکس‌ها نیز وسیلهٔ مهمّی برای مطالعه و شناخت محیط هستند.

عکس‌های معمولی با دوربین از مناظر طبیعی، شهرها، خانه‌ها و فعّالیت‌های انسانی گرفته می‌شود.

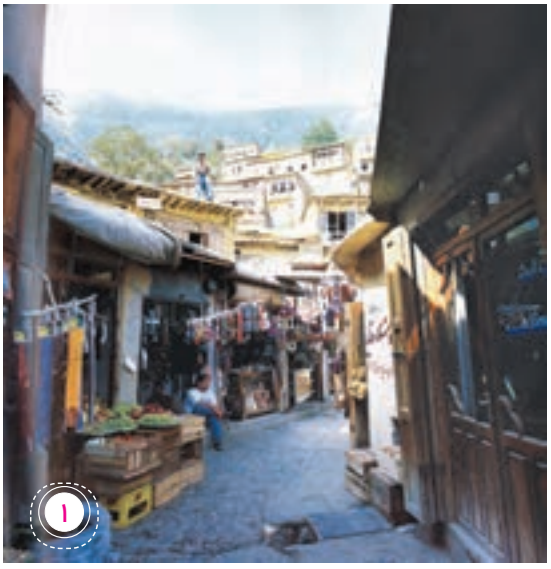
۱

۲

فعّالیت

۷ـ عکس‌های ۱ و ۲ را با هم مقایسه کنید و بگویید از هر تصویر چه چیزهایی دربارهٔ ویژگی‌های طبیعی و انسانی این منطقه حدس می‌زنید؟ چرا؟

۸ـ اگر تاکنون عکسی از ویژگی‌های طبیعی یا انسانی محیط زندگی خود گرفته‌اید، به کلاس بیاورید و روی تابلو نصب کنید.

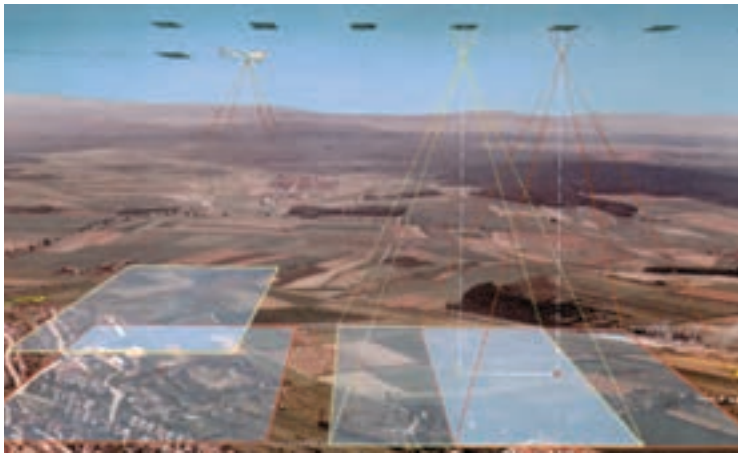

از ***عکس‌های هوایی*** برای تهیّهٔ نقشه‌های جغرافیایی استفاده می‌شود. این عکس‌ها با دوربین‌هایی که در هواپیما نصب شده گرفته می‌شود.

تصاویر ماهواره‌ای توسط ماهواره‌ها تهیّه و به زمین فرستاده می‌شود. از این تصاویر نیز اطلاعات زیادی دربارهٔ مکان‌ها به‌دست می‌آوریم.

تصویر ماهواره‌ای یک منطقه

نقشهٔ همان منطقه

● **کرهٔ جغرافیایی** : کرهٔ جغرافیایی نمونهٔ کوچکی از کرهٔ زمین است که می‌توان شکل واقعی بخش‌های مختلف سیارهٔ زمین را روی آن مشاهده کرد.

● **کتاب‌ها و فرهنگ‌نامه‌ها** : کتاب‌ها و فرهنگ‌نامه‌های بسیاری وجود دارند که با مطالعهٔ آنها می‌توانیم با مکان‌های مختلف و شیوه‌های زندگی مردم در این مکان‌ها آشنا شویم.

● **رایانه و اینترنت** : از لوح‌های فشرده (CD) می‌توانیم اطلاعات بسیار خوبی دربارهٔ موضوعات جغرافیایی به‌دست بیاوریم. امروزه از طریق وارد شدن به پایگاه‌های اینترنتی، می‌توان اطلاعات را به‌صورت متن، تصویر، نقشه و حتّی فیلم به‌دست آورد.

فعّالیت

۹ـ به‌طور گروهی در کتابخانه مدرسه یا سایر کتابخانه‌ها جست‌وجو کنید و کتابی که دربارهٔ یک مکان یا مردم یک منطقه اطلاعاتی به ما می‌دهد پیدا کنید و به کلاس بیاورید.

۱۰ـ اگر در مدرسه به رایانه، لوح‌های فشرده و اینترنت دسترسی دارید، با راهنمایی معلم دربارهٔ ویژگی‌های یک مکان و نقشهٔ آن، جست‌وجو کنید و اطلاعاتی به‌دست بیاورید.

درس ۱۰

ایران، خانهٔ ما

شهر یا روستایی که ما در آن زندگی می‌کنیم، جزئی از کشور عزیز ما ایران است. کشور ما ۱,۶۴۸,۱۹۵ کیلومتر مربع وسعت دارد و یکی از کشورهای نسبتاً وسیع جهان است.

در سال ۱۳۹۰ کشور ما ۷۵ میلیون نفر جمعیت و دارای ۱۱۶۶ شهر و بیش از ۶۰,۰۰۰ آبادی دارای سکنه بوده‌است. عدّهٔ زیادی از مردم ایران در شهرهای کوچک و بزرگ زندگی می‌کنند و تعدادی از مردم نیز در روستاها به سر می‌برند. عدّهٔ کمی از هم‌وطنان ما نیز زندگی عشایری* دارند.

به نقشه نگاه کنید. برای ادارهٔ بهتر کشور، آن را به بخش‌هایی تقسیم کرده‌اند که به هریک **استان** می‌گویند. استان به وسیلهٔ استانداری اداره می‌شود.

هر استان نیز به چند شهرستان تقسیم می‌شود. در هر شهرستان تعدادی شهر و روستا وجود دارد.

شهر یا روستای محل زندگی شما جزء کدام شهرستان است؟

فعّالیت

۱ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۳) را برای آشنایی بیشتر با تقسیمات کشوری در کلاس کامل کنید.

شهر و روستا چگونه اداره می‌شود؟

در هر شهری، شهرداری وجود دارد.

شهرها توسط شورای اسلامی شهر و شهردار اداره می‌شوند. اعضای شورای شهر را مردم آن شهر انتخاب می‌کنند.

شهرداری مؤسسه‌ای است که برای ادارهٔ بهتر شهر به‌وجود آمده و خدماتی به ساکنان شهر ارائه می‌کند. کارکنان شهرداری برای داشتن شهری زیباتر و آسایش زندگی ساکنان شهر تلاش می‌کنند.

برخی از مهم‌ترین خدمات شهرداری

- احداث، تعمیر یا آسفالت خیابان‌ها، پل‌ها، تونل‌ها و پیاده‌روها برای رفت و آمد بهتر مردم
- ایجاد فضای سبز و کاشتن درخت و نهال در مکان‌های مختلف شهر و احداث بوستان (پارک)، و زمین بازی کودکان
- نظافت کوچه‌ها و خیابان‌ها و جمع آوری و دفع زباله‌ها
- نظارت بر ساخت و سازها یعنی اگر افراد بخواهند ساختمانی برای محل سکونت یا کسب و کار خود بسازند باید از شهرداری «پروانهٔ ساختمان*» بگیرند.
- ایجاد فرهنگسراها و خانه‌های سلامت برای اوقات فراغت مردم
- نظارت بر حمل و نقل عمومی (اتوبوس، تاکسی، مترو) برای رفت وآمد مردم

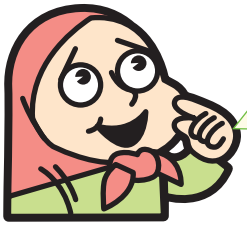

شهرداری چه کارهایی انجام می‌دهد؟

شهرداری برای انجام این خدمات باید پول زیادی هزینه کند. شهرداری بخشی از درآمد خود را از مردم دریافت می‌کند. برای مثال شهرنشینان باید هرسال مبلغی به عنوان **عوارض نوسازی** به شهرداری بپردازند.

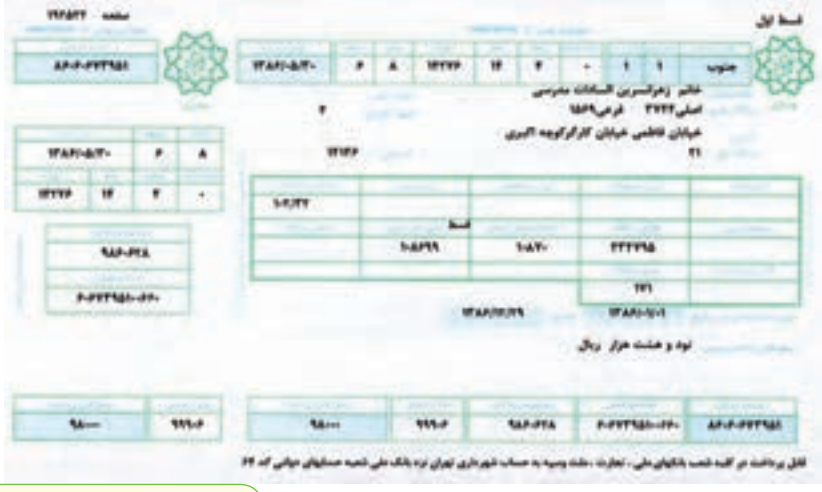

روستاها چگونه اداره می‌شوند؟

روستاها توسط شورای اسلامی روستا و دهیار اداره می‌شوند. برای تشکیل **شورای اسلامی‌روستا**، افراد با تجربه و مورد اعتماد روستا با رأی مردم انتخاب می‌شوند. این شورا برای ادارهٔ روستا و بهتر شدن وضع آن و اقداماتی از قبیل ساختن یا تعمیر حمام، پل، مدرسه، مسجد، قنات و امور دیگر، تصمیم‌گیری می‌کند.

فعّالیت

۲ـ همفکری کنید. شما از چه راه‌هایی می‌توانید برای حفاظت از شهر یا روستای خود با شهرداری یا دهیاری همکاری کنید؟ چند مورد بگویید.

۳ـ به تصویر قبض عوارض نوسازی توجه کنید. از پدر و مادرتان دربارهٔ آن پرس‌وجو کنید و اگر می‌توانید یک نمونه آن را به کلاس بیاورید و به همکلاسی‌هایتان نشان دهید.

• آشکال زمین در ایران

به نقشه نگاه کنید. همان‌طور که می‌بینید همه جای ایران از نظر پستی و بلندی یکسان نیست. بخش‌هایی از ایران مرتفع و بلند و بخش‌های دیگر پست و هموار هستند.

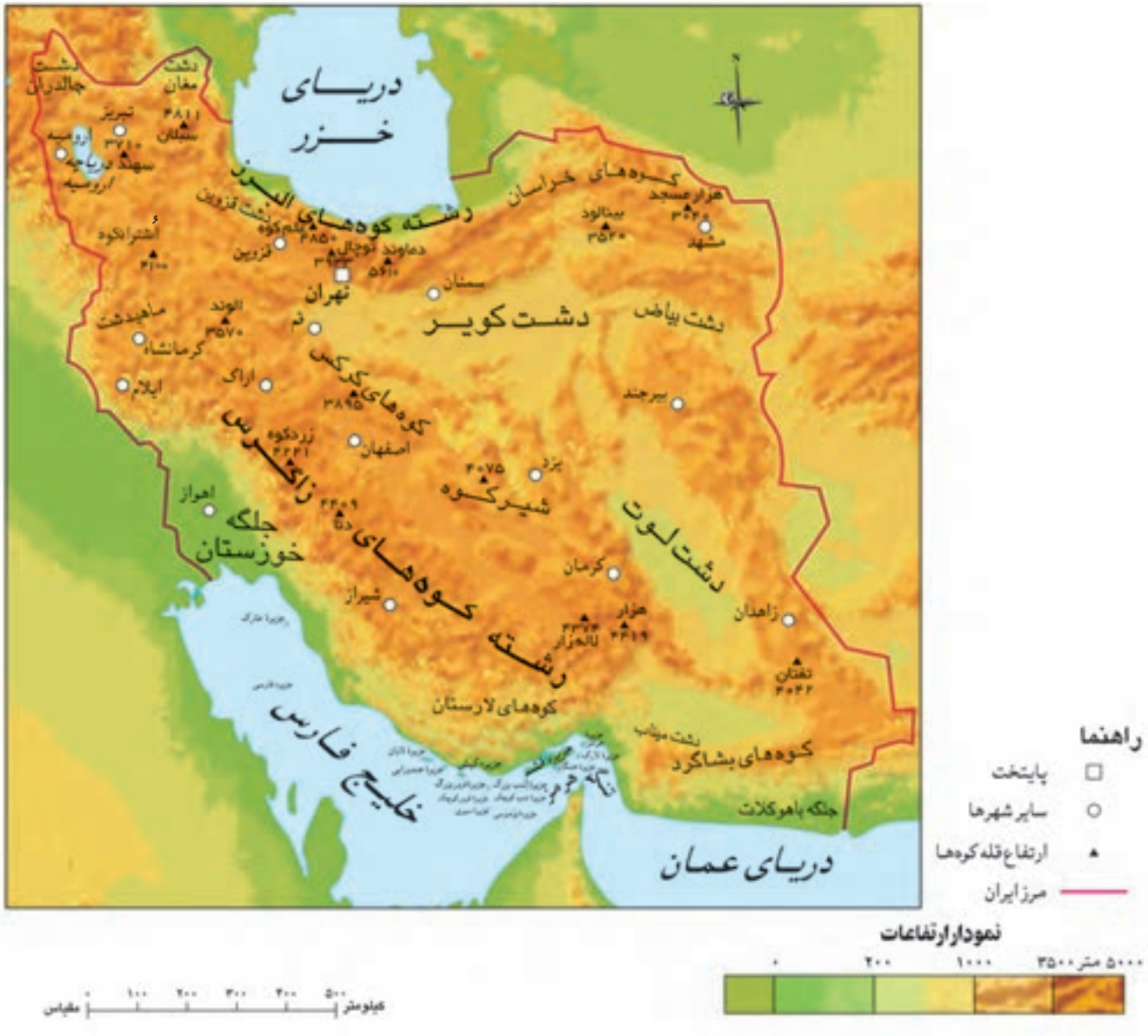

نواحی مرتفع و بلند

شمال

- کوه‌های آذربایجان در شمال غربی ایران قرار گرفته‌اند. قلّه‌های آتشفشانی این کوه‌ها کدام‌اند؟
- رشته کوه البرز در شمال ایران واقع است و مانند دیواری دریای خزر را از قسمت‌های داخلی کشور جدا می‌کند. قلّه‌های مهمّ این رشته‌کوه را پیدا کنید و نام ببرید.

وقتی خورشید به آب‌های دریای خزر می‌تابد، آب‌ها تبخیر می‌شوند و این بخارها در امتداد کوه‌های البرز بالا می‌روند و در ارتفاعات سرد می‌شوند و دوباره به صورت باران فرو می‌ریزند.

● کوه‌های خراسان در شمال شرقی ایران قرار دارند.

● در دامنه‌های شمالی رشته‌کوه البرز که رو به دریا قرار دارد، برف و باران فراوان می‌بارد. این دامنه‌ها پوشیده از جنگل‌های انبوه است؛ به عکس، دامنه‌های جنوبی البرز کم رطوبت مانده و فقط در فصل زمستان برف و باران دریافت می‌کنند و در نتیجه پوشش گیاهی کمتری دارند.

غرب

● رشته‌کوه زاگرس در غرب ایران کشیده شده است و جهت آن شمال غربی ــ جنوب شرقی(↘↖) است.

در دامنه‌های شمال غربی برف و باران فراوانی می‌بارد اما هر چه به سمت جنوب زاگرس پیش می‌رویم از میزان برف و باران کاسته می‌شود. به نقشه نگاه کنید. قلّه‌های بلند زاگرس کدام‌اند؟

دنا یکی از قلّه‌های مرتفع زاگرس است که ۴۴۰۹ متر ارتفاع دارد.

مرکز و جنوب شرقی

● در نواحی مرکزی و جنوب شرقی ایران نیز کوه‌های بلند و پراکنده‌ای وجود دارد. آیا می‌توانید چند قلّهٔ بلند را در نواحی مرکزی ایران پیدا کنید و نام ببرید؟

کوهپایه‌ها در فاصلهٔ بین شیب تند کوه و دشت قرار دارند.

فعّالیت

۴ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۴) قله‌های مهمّ ایران را در کلاس کامل کنید.

نواحی پست و هموار

● نواحی پست و هموار ایران شامل دشت‌ها و جلگه‌ها است.

به نقشهٔ صفحهٔ ۵۱ توجه کنید. دو دشت وسیع ایران کدام‌اند؟

برخی از دشت‌ها به دلیل داشتن خاک مساعد و آب وهوای مناسب حاصلخیزند. جلگه‌ها نیز زمین‌های حاصلخیز و مناسبی برای کشاورزی هستند.

آیا می‌توانید با توجه به آنچه در سال‌های قبل خواندید بگویید جلگه چگونه تشکیل می‌شود؟

● در کوهپایه‌ها یعنی زمین‌هایی که از یکسو به کوه‌ها و از سوی دیگر به دشت‌ها مربوط می‌شود، علفزارهایی روییده است که از آنها به عنوان چراگاه استفاده می‌شود.

فعّالیت

۵ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۵) اشکال ناهمواری‌ها و دشت‌ها و جلگه‌های ایران را در کلاس انجام دهید.

۶ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۶) ایران در جهان را در کلاس انجام دهید.

زمین، خانهٔ ما

همهٔ مردم در خانهٔ بزرگ‌تری زندگی می‌کنند. این خانهٔ بزرگ، سیّارهٔ زمین نام دارد. کشور ما ایران، یکی از کشورهای سیّارهٔ زمین است. سیّارهٔ زمین قارّه‌ها و اقیانوس‌های پهناور دارد. ایران در جنوب غربی قارّهٔ آسیا واقع شده است.

واژه‌ها

موقعیت جغرافیایی : به محل یا جای قرارگرفتن یک مکان، موقعیت جغرافیایی آن مکان می‌گویند.

ناهمواری : به پستی و بلندی‌های سطح زمین، ناهمواری می‌گویند.

اطلس : مجموعه‌ای از نقشه‌ها که در یک کتاب جمع‌آوری شده باشد.

زندگی عشایری : در این نوع زندگی، افراد با دام‌هایشان برای یافتن چراگاه مناسب از جایی به جای دیگر کوچ می‌کنند.

پروانهٔ ساختمان : مجوزی که افراد برای ساختن خانه یا هر بنای دیگر باید از شهرداری بگیرند تا برطبق اصول و مقررات لازم ساختمان را بسازند.

به کار ببندیم

یکی از فعالیت‌های زیر را به‌دلخواه انتخاب کنید و انجام دهید.

۱ـ به‌طور گروهی و با راهنمایی معلم دربارهٔ محل زندگی خودتان تحقیق کنید و گزارشی در این‌باره بنویسید. در این گزارش مهم‌ترین ویژگی‌های طبیعی (موقعیت، آب‌وهوا، ناهمواری، رودها و . . .) و مهم‌ترین ویژگی‌های انسانی (جمعیت، زبان، دین، فعّالیت‌های اقتصادی و . . .) را ذکر کنید. اگر توانستید نقشه و چند عکس به گزارش خودتان ضمیمه کنید.

۲ـ مدلی از رشته کوه البرز مرطوب و خشک بسازید.

به‌طور گروهی با استفاده از خمیر یا مقوّا، گچ و . . . مدلی بسازید و روی آن دامنه‌های شمالی و جنوبی البرز و دریای خزر را نمایش دهید.

۳ـ اگر به اینترنت دسترسی دارید با راهنمایی معلم به پایگاه استانداریِ استان محل زندگی خودتان بروید و اطلاعاتی دربارهٔ شهرستان‌های استان و محلّ زندگی خودتان به‌دست بیاورید.

فصل ۶

از زیستگاه‌های ایران حفاظت کنیم

حوزه‌های موضوعی:

- فضا و مکان
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- منابع و فعّالیت‌های اقتصادی

ایران کشوری است پهناور با کوه‌های بلند و دشت‌های وسیع، که از شمال و جنوب به دریا راه دارد. در ایران آب وهواهای مختلف وجود دارد.

کشور ما ایران طبیعتی بسیار زیبا و شگفت‌انگیز دارد. آیا می‌دانید ایران از نظر تعداد و تنوّع جانوران و گیاهان جزء کشورهای کم‌نظیر دنیا است؟

ایران کشوری است که در هر جای آن، شرایط محیطی خاصّی پدید آمده است و انواع گوناگونی از گیاهان و جانوران در آن یافت می‌شود. اما متأسّفانه به دلیل برخی فعّالیت‌های نامناسب یا بدون برنامه، به این طبیعت زیبا و نعمت‌های خدادادی لطمه‌هایی وارد شده است.

امروزه حفاظت از محیط‌زیست در کشور ما مسئله‌ای مهم و وظیفه‌ای بزرگ است.

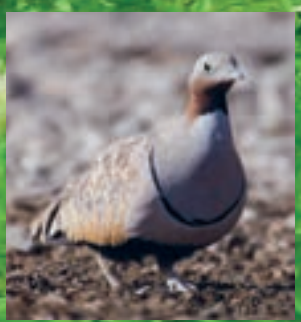

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- زیستگاه چیست؟
- چرا در ایران زیستگاه‌های گوناگون به وجود آمده است؟
- چه عواملی موجب از بین رفتن پوشش گیاهی و زندگی جانوری یک ناحیه می‌شود؟
- چرا و چطور می‌توانیم از زیستگاه‌های ایران حفاظت کنیم؟

درس ۱۱

تنوّع آب و هوای ایران

• محیط طبیعی ایران متنوع است.

به این تصاویر توجه کنید. در هر ناحیه از کشور ما پوشش گیاهی و زندگی جانوری خاصی پدید آمده است. این نواحی را با هم مقایسه کنید. دربارهٔ آب و هوای هر ناحیه چه حدس می‌زنید؟ در هر ناحیه چه گیاهان و جانورانی یافت می‌شوند؟ چرا؟

همان‌طور که فهمیدید، ایران زیستگاه‌های مختلف دارد. به منطقهٔ بزرگی که در آن مجموعه‌ای از گیاهان و جانوران خاص زندگی می‌کنند، **زیستگاه** می‌گویند. یکی از مهم‌ترین عواملی که موجب گوناگونی یا تنوع زیستگاه‌ها در کشور ما شده است، تنوع آب و هوایی در کشور ماست.

• آب و هوای ایران

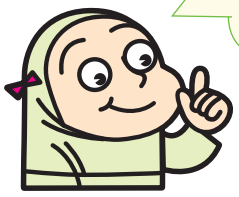

راستی، چطور می‌فهمند که آب‌وهوای یک محل چگونه است؟

چند روز به اخبار هواشناسی که از رادیو یا تلویزیون پخش می‌شود گوش کنید.
آیا توجه کرده‌اید که گاهی اوقات تفاوت بسیار زیادی در وضعیت هوای نواحی مختلف کشور وجود دارد؟
برای مثال، در حالی که هواشناسی اعلام می‌کند در بعضی استان‌های غربی دمای هوا زیر صفر است یا برف می‌بارد، در استان‌های جنوبی هوا گرم است!

دانش‌آموزان یک مدرسه به همراه معلم‌شان از یک ایستگاه هواشناسی در نزدیکی شهرشان بازدید کردند. کارشناس هواشناسی برای دانش‌آموزان دراین‌باره توضیحاتی داد: «ما در این ایستگاه، هر روز عناصر مختلف مثل دمای هوا، میزان بارندگی، میزان رطوبت، جهت وزش باد و سرعت وزش باد را اندازه‌گیری می‌کنیم. سپس این اندازه‌ها را ثبت می‌کنیم و روی آنها محاسباتی انجام می‌دهیم.

مهم‌ترین عناصر آب و هوا، **دما و بارش** است. با اندازه‌گیری میزان دما و بارش یک مکان، در طی ماه و سال می‌توان پی‌برد که آب و هوای آنجا چگونه است. بارش اشکال مختلف نظیر باران، برف و تگرگ دارد.

میزان دما و بارش را به صورت **نمودار** نشان می‌دهیم.»

نمودارهای آب‌وهوایی

● میزان دمای هوای یک ناحیه را با نمودار خطی و با رنگ قرمز نشان می‌دهند.

این نمودار میانگین* دمای شهر یزد را در ماه‌های مختلف نشان می‌دهد.

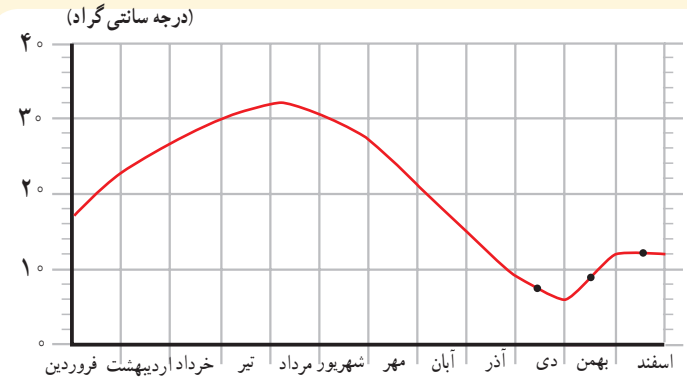

● میزان بارش یک ناحیه را با نمودار ستونی و به رنگ آبی نشان می‌دهند.

این نمودار بارش شهر یزد را در ماه‌های مختلف نشان می‌دهد.

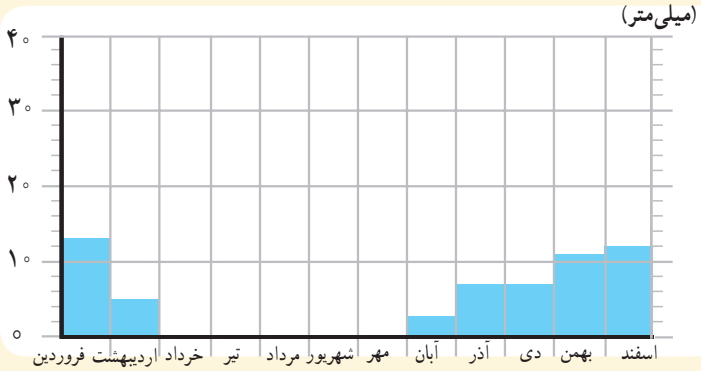

● در این نمودار، دو نمودار دما و بارش با یکدیگر ترکیب شده است. از روی این نمودار می‌توانیم به میزان دما و میزان بارش شهر یزد پی ببریم.

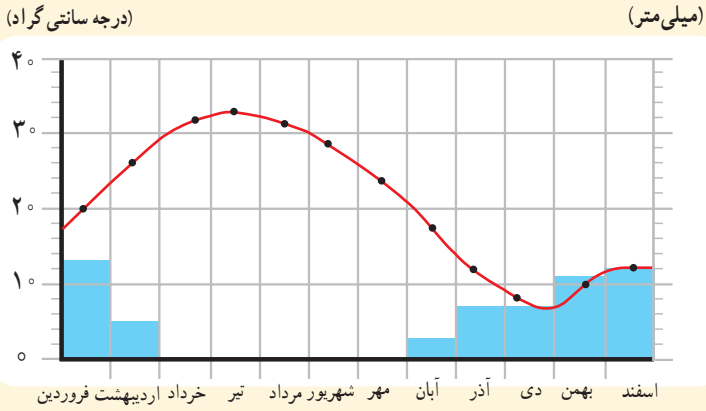

فعّالیت

۱ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۷) نمودارهای آب‌وهوایی را در کلاس تکمیل کنید.

• آب و هوای ایران متنوع است.

در کشور ما نواحی مختلف آب و هوایی پدید آمده است. بعضی از این نواحی تفاوت بسیار زیادی با هم دارند.

بعضی از اقلیم‌شناسان* معتقدند به‌طورکلی ایران را می‌توان به چهار ناحیهٔ آب و هوایی تقسیم نمود :

۱ـ ناحیهٔ معتدل و مرطوب خزری : این ناحیه در کنار دریای خزر بین کوه‌های البرز و دریا واقع شده است و در تمام ماه‌های سال بارندگی دارد. بنابراین، مرطوب‌ترین ناحیهٔ آب و هوایی ایران به شمار می‌آید. البته میزان بارندگی از غرب به شرق این ناحیه کاهش می‌یابد.

ناحیهٔ خزری، تابستان‌ها و زمستان‌های معتدل دارد. اگر به شمال ایران سفر کرده باشید، دیده‌اید که در این ناحیه، جنگل‌های انبوه و مناظر زیبایی پدید آمده است.

در ناحیهٔ خزری، برای کشت بیشتر محصولات کشاورزی از آب باران (دیم) استفاده می‌شود و فقط برخی از محصولات مانند برنج به آبیاری نیاز دارند.

۲ـ ناحیهٔ معتدل و نیمه‌خشک کوهستانی : این ناحیه، کوهستان‌های مرتفع ایران و کوهپایه‌های اطراف آنها را در برمی‌گیرد. در برخی ارتفاعات این ناحیه در هنگام زمستان برف زیادی می‌بارد و یخبندان‌های شدید به‌وجود می‌آید. به همین دلیل دارای زمستان‌های سرد و تابستان‌های معتدل است. این ناحیه، با آنکه تقریباً ۹ ماه از سال بارش دارد، در تابستان‌ها خشک است. با این حال به دلیل بارش کافی در طی سال، کشاورزان می‌توانند زراعت دیم نیز داشته باشند. در ارتفاعات این ناحیه جنگل‌ها و مراتعی* سرسبز روییده است.

۳ـ ناحیهٔ گرم و خشک داخلی : این ناحیه که شامل نواحی مرکزی ایران است تابستان‌های گرم و خشک دارد.

خشکی این ناحیه به دلیل آن است که فقط در چند ماه از سال، آن هم به مقدار کم باران می‌بارد. در بعضی از بخش‌های این ناحیه، بیابان‌هایی به‌وجود آمده است که ممکن است سال‌ها در آنجا باران نباریده باشد؛ مانند بیابان لوت.

در ناحیهٔ خشک داخلی ایران، اختلاف دمای شب و روز زیاد است و تابستان‌ها هوا بسیار گرم می‌شود.

این ناحیه از نظر پوشش گیاهی فقیر است و تنها گیاهان خشکی‌پسند مانند درختان تاغ و گز و بوته‌های خاردار در آنجا قادر به رشد و نمو هستند.

۴ـ ناحیهٔ گرم و شرجی سواحل جنوب : این ناحیه در کناره‌های خلیج‌فارس و دریای عمان، از جلگه خوزستان تا بندر چابهار کشیده شده است. به‌طور کلی مناطق جنوبی ایران، تابستان‌های بسیار گرم و زمستان‌های ملایم دارد.

ناحیهٔ ساحلی جنوب ایران، جزء نواحی خشک است؛ زیرا میزان بارندگی در این ناحیه بسیار کم است. اما چون به دلیل وجود دریا و تبخیر آب‌های آن نم هوا زیاد است، حالت شرجی به‌وجود می‌آید.

اکنون بگویید آیا در نواحی آب و هوایی ۳ و ۴ زراعت دیم امکان‌پذیر است؟ چرا؟

آب و هوای ایران متنوع است.

بندر انزلی

میانگین بارش سالانه ۱۸۵۰ میلی‌متر

یزد

میانگین بارش سالانه ۶۲ میلی‌متر

چابهار

میانگین حداکثر رطوبت نسبی ۸۲ درصد

خور و بیابانک

حداکثر دمای ثبت شده $46^{\circ}C$

حداقل‌دمای ثبت شده $-9^{\circ}C$

فیروزکوه

حداکثر دمای ثبت شده $35^{\circ}C$

حداقل دمای ثبت شده $-26^{\circ}C$

فعّالیت

۲ـ ناحیهٔ شمال و جنوب ایران هر دو در کنار دریا قرار دارند، اما در ناحیهٔ شمال بارندگی بسیار زیادی وجود دارد. همفکری کنید و با توجه به آموخته‌های درس قبل بگویید علّت بارندگی زیاد این ناحیه چیست.

۳ـ به نقشهٔ آب‌وهوای ایران دقت کنید و در هر ناحیهٔ آب‌وهوایی چند شهر را نام ببرید.

۴ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۸) نقشه نواحی آب‌وهوایی ایران را کامل کنید.

۵ـ تنوع آب‌وهوا بر فعّالیت‌های انسان، غذا، مسکن، پوشاک و غیره تأثیر می‌گذارد. در این‌باره فکر کنید و کاربرگهٔ شمارهٔ (۹) را که در آن بچه‌های ایران از محل زندگی خود می‌گویند کامل کنید.

درس ۱۲ حفاظت از زیستگاه‌های ایران

دانستید که شرایط جغرافیایی ایران موجب شده است که ایران تنوع زیادی در گونه‌های* گیاهی و جانوری داشته باشد.

برای مثال، تاکنون حدود ۹۰۰۰ گونهٔ گیاهی در ایران شناسایی و نامگذاری شده است و یا حشرات ایران را حدود ۶۰,۰۰۰ گونه تخمین زده‌اند.

بد نیست بدانید بعضی از گونه‌های گیاهی و جانوری مخصوص سرزمین ایران هستند و در جاهای دیگر جهان یافت نمی‌شوند. به تصویر گونه‌های زیر توجه کنید. دربارهٔ آنها چه می‌دانید؟

سوسن چلچراغ

سمندر لرستانی

لالهٔ واژگون

• چرا زیستگاه‌ها تخریب می‌شوند؟

به‌طورکلی، مهم‌ترین عاملی که موجب شده است برخی از گونه‌ها برای همیشه از بین بروند یا برخی از گونه‌ها در معرض خطر قرار بگیرند، فعّالیت‌های نادرست انسان‌ها بوده است.

پس ما در بهره‌برداری از طبیعت و رفع نیازهای خودمان باید طوری برنامه‌ریزی و عمل کنیم که کمترین آسیب به محیط وارد شود.

برای مثال، کشیدن راه و ساختن خانه‌ها یا شهرها، بدون تفکر و برنامه‌ریزی، جنگل‌ها یا مراتع را از بین می‌برد، برخی برای تأمین زغال و سوخت، درختان را قطع می‌کنند.

وقتی درختان جنگلی در یک ناحیه نابود می‌شوند، جانورانی نیز که غذایشان را در این جنگل‌ها به دست می‌آورند، از بین می‌روند و تعادل طبیعت به هم می‌خورد.

● شکار بیش از حد و صید بی‌رویه نیز باعث کاهش بعضی گونه‌های جانوری شده است. وقتی شکارچیان برای تفریح یا استفاده از پوست، شاخ و استخوان، با محاصرهٔ حیواناتی مثل گورخر، آهو یا پرندگان در یک دشت به آنها حمله می‌کنند، به‌تدریج نسل این گونه‌ها رو به کاهش می‌گذارد یا در خطر انقراض قرار می‌گیرد.

● یکی از چیزهایی که حیات زیستگاه‌ها را تهدید می‌کند، زباله است. زیرا بسیاری از زباله‌هایی که ما تولید می‌کنیم، زیان‌آورند و سال‌های زیاد در محیط باقی می‌مانند.

● هرچه جمعیت بیشتر می‌شود، فعّالیت‌های کارخانه‌ای و حمل‌ونقل و تولید مواد سمّی‌هم بیشتر می‌شود. گازهای سمّی که از اتومبیل‌ها یا کارخانه‌ها به هوا و آب وارد می‌شوند یا سم‌هایی که در آفت‌کش‌های کشاورزی وجود دارد، اثرات بدی بر زندگی گیاهان و جانوران دارند.

آیا خوب است ما هم زباله‌ها را در محیط زندگی شما بریزیم؟

فعّالیت

۱ـ گفت‌وگو کنید : با توجّه به اطلاعاتی که از تخریب زیستگاه‌ها به دست آوردید اولاً مهم‌ترین عامل نابودی حیات‌وحش چیست؟ ثانیاً اگر قرار باشد شما مسئول برنامه‌ریزی و حفاظت بعضی گونه‌های جانوری بشوید، کدام گونه را انتخاب می‌کنید؟ چرا؟

بعضی از گونه‌های* جانوری کمیاب ایران که با خطر انقراض روبرو هستند :

گاندو (تمساح ایرانی)

منطقهٔ زیست : سواحل جنوب به‌ویژه چابهار و ایرانشهر

ویژگی : طول حدود ۳ متر، گوشتخوار و دارای پوزه است، اما به انسان‌ها آسیبی نمی‌رساند. گاندو دم قوی دارد که می‌تواند استخوان‌های یک پستاندار بزرگ جثه را خرد کند.

یوزپلنگ ایرانی

منطقهٔ زیست : شاهرود، طبس، بافق، زرند و نائین

ویژگی : ۱۱۲ تا ۱۳۵ سانتی متر با دمی‌به اندازه ۶۶ تا ۸۴ سانتی متر و وزن ۳۵ ـ ۳۴ کیلوگرم ، سرعت دویدن : ۱۰۰ کیلومتر در ساعت ولی به مدت کوتاه.

غذای خود را از شکار روباه، شغال، خرگوش،و قوچ و میش به دست می‌آورد.

گورخر ایرانی

منطقهٔ زیست : نواحی داخلی و اطراف بیابان‌های ایران

ویژگی : حدود ۲ متر طول بدن، وزن ۲۹۰ کیلوگرم، رنگ آن نسبت به فصل تغییر می‌کند و نسبت به اسب پاهای کوتاه‌تری دارد.

هوبره

منطقهٔ زیست : مناطق خشک و دشت‌های نیمه‌بیابانی

ویژگی : پرنده‌ای مهاجر با طول حدود ۶۰ سانتی‌متر از نوک منقار تا دُم و وزن حدود ۵ تا ۱۶ کیلوگرم.

بعضی از گونه‌های جانوری ایران که از بین رفته‌اند.

آخرین شیر ایرانی حدود هفتادسال پیش در دزفول مشاهده شده است.

نسل ببر مازندران حدود پنجاه سال پیش منقرض شد.

● چرا از زیستگاه‌ها حفاظت می‌کنیم؟

ایران دارای تنوّع زیستی* است. شاید از خودتان سؤال کنید که چرا حفظ تنوّع زیستی مهم است؟ یا چرا مراقبت از زیستگاه‌ها لازم و ضروری است؟

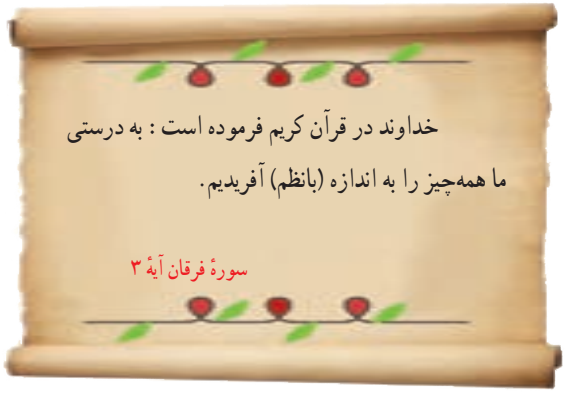

برخی از مهم‌ترین دلایل حفاظت از زیستگاه‌ها عبارتند از :

● **سپاسگزاری از نعمت‌های خداوند :** خداوند، محیط زندگی انسان را سرشار از تنوّع و زیبایی آفریده است تا انسان‌ها از نعمت‌های خدا استفاده کنند.

یکی از راه‌های شکرگزاری از نعمت‌های الهی این است که رابطهٔ درست و صحیح با طبیعت داشته باشیم.

● **لذت بردن از زیبایی‌ها و تفکر در آفرینش :** انسان از دیدن منظره‌های طبیعی لذّت می‌برد. ما با دیدن جلوه‌های طبیعی به عظمت آفرینش خداوند پی می‌بریم. همهٔ ما وقتی اوقات فراغت خود را در دامن طبیعت می‌گذرانیم احساس آرامش بیشتری می‌کنیم.

اگر زیستگاه‌ها، تخریب یا نابود شوند، انسان از نعمت استفاده و دیدن این زیبایی‌ها محروم می‌شود.

● **حقّ حیات :** انسان، تنها موجود زندهٔ روی زمین نیست، سایر موجودات زنده نیز حق حیات دارند و مثل انسان، مخلوق خداوند هستند.

انسان‌ها می‌توانند فقط در حدی که نیازهایشان را برآورده کنند، از طبیعت بهره‌برداری کنند و حق ندارند به دلیل زیاده‌روی در مصرف یا سودجویی، گونه‌ها را نابود کنند.

● **وابستگی موجودات زنده به یکدیگر :** همهٔ موجودات زنده برای ادامهٔ زندگی به‌یکدیگر وابسته هستند. در علوم سال پنجم خواندید که یکی از وابستگی‌ها، زنجیرهٔ غذایی* است. وقتی برخی گونه‌های یک زیستگاه نابود می‌شوند، غذای برخی گونه‌های دیگر کم می‌شود و آن‌گونه نیز شروع به کاهش می‌کند، در نتیجه تعادل زندگی در آنجا به هم می‌خورد. آیا می‌توانید در این مورد مثالی بزنید؟

● **فواید گیاهان و جانوران :** بعضی از جانوران و گیاهان منابع غذایی برای انسان‌ها هستند. ما از گوشت برخی دام‌ها یا پرندگان و میوه‌ها، غلات، سبزیجات و چای تغذیه می‌کنیم.

بعضی از گیاهان خاصیت دارویی دارند و برای درمان بیماری‌ها استفاده می‌شوند. بخشی از داروهایی که در داروخانه‌ها فروخته می‌شوند از عصارهٔ گیاهان به‌دست آمده است.

گل گاوزبان

آویشن

یک مغازهٔ گیاهان دارویی

فعّالیت

۲ـ کاریکاتور این درس در صفحهٔ ۶۳ چه پیامی‌دارد؟ توضیح دهید.

۳ـ به چند گروه تقسیم شوید.

هر گروه با راهنمایی معلم به قرآن کریم مراجعه کنید و این آیات را پیدا کنید و معنی آنها را در کلاس بخوانید و با هم دربارهٔ پیام آیه گفت‌وگو کنید.

سورهٔ انعام (آیهٔ ۹۹)　　سورهٔ یس (آیات ۳۵ـ۳۲)　　سورهٔ هود (آیهٔ ۶۰)　　سورهٔ الرحمن (آیات ۱۲ـ۱۰)

فهرست سوره‌های قرآن را بررسی کنید و تعدادی از سوره‌هایی را که به‌نام یک گیاه یا جانور است، بیابید.

۴ـ فهرستی از اشیایی که از چوب درختان تهیّه شده است و در منزل شما وجود دارد تهیّه کنید و به کلاس بیاورید.

• چگونه از زیستگاه‌ها حفاظت می‌کنیم؟

آیا تاکنون نام سازمان حفاظت از محیط‌زیست را شنیده‌اید؟

دانش‌آموزان یک مدرسه به همراه معلم‌شان از این سازمان بازدید کردند.

در هنگام بازدید، کارشناس محیط‌زیست برای بچه‌ها توضیحاتی داد :

مهم‌ترین وظیفهٔ سازمان حفاظت از محیط‌زیست، مراقبت از زیستگاه‌های طبیعی کشور و جلوگیری از تخریب و آلودگی آنها است.

یکی از مشاغل مهم در این سازمان «محیط‌بانی» است.

محیط‌بان‌ها مسئول اجرای قوانین و مقررات محیط‌زیست در یک منطقه هستند.

محیط‌بان‌ها از منطقهٔ تحت نظارت خود، بازدید می‌کنند و کلیه رویدادها یا فعّالیت‌هایی را که موجب تخریب محیط‌زیست می‌شوند شناسایی می‌کنند.

برای مثال، آنها ممکن است قطع درختان، بوته‌کنی، شکار غیرقانونی، روشن کردن آتش، آلودگی‌های محیط‌زیستی یا سیل و طغیان رودخانه را در یک مکان مشاهده کنند و آن را به سازمان گزارش دهند. بدین ترتیب محیط‌بانان با همکاری سایر اعضای سازمان از آلودگی و تخریب محیط‌زیست جلوگیری می‌کنند.

سپس کارشناس محیط زیست نکتهٔ مهمی‌را به بازدیدکنندگان تذکر داد :

«دانش‌آموزان عزیز، حفاظت از محیط‌زیست فقط مخصوص این سازمان نیست، بلکه وظیفهٔ همهٔ ما است».

بعضی از کارهایی که شما می‌توانید برای حفاظت از محیط زیست انجام دهید :

- هرگز گل‌ها را نچینید. گل‌های وحشی را در مسیر راه‌ها و جاده‌ها لگدمال نکنید.
- در صورتی‌که می‌توانید، در محل زندگی خودتان درخت و گل بکارید تا زیستگاه طبیعی کوچکی برای حیوانات درست کنید.
- پرنده‌ها در زمستان که آب‌های مناطق سرد یخ می‌زنند، مأیوسانه به دنبال آب می‌گردند. می‌توان با گذاشتن یک ظرف آب در حیاط خانه به صدها پرنده کمک کرد. در هنگام ریزش برف، باید برای حیوانات غذا ریخت تا از مرگ آنها جلوگیری شود.
- ته‌ماندهٔ سفره را با حفظ نظافت در گوشه‌ای از ایوانک (بالکن) یا باغچه بریزیم تا به تغذیهٔ پرندگان کمک کنیم.
- استفاده از کاغذ مساوی است با بریدن درختان جنگلی! در مصرف کاغذ و دستمال کاغذی بسیار دقت کنید. کاغذها و روزنامه‌های باطله را جدا کنیم تا بازیافت شوند.
- تصمیم بگیریم حیوانات خشک شده یا وسایل تزئینی که از اعضای بدن حیوانات درست شده (مثل عاج فیل) نخریم.
- اگر به منطقهٔ جنگلی می‌رویم، تا حد ممکن (امکان) آتش روشن نکنیم و اگر این کار را کردیم در هنگام ترک محل آن را کاملاً خاموش کنیم.
- زباله‌ها را در جنگل رها نکنیم.
- اگر آلودگی مهمی‌در محل زندگی شما رخ داد با مسئولان سازمان حفاظت محیط‌زیست یا شهرداری منطقه تماس بگیرید و به آنها اطلاع دهید.

اکنون در کلاس گفت‌وگو کنید : کدام یک از این موارد را شما یا اعضای خانواده‌تان تا به حال انجام داده‌اید؟ کدام یک را تصمیم می‌گیرید از این به بعد انجام دهید؟ چه موارد دیگری را برای حفاظت از زیستگاه‌ها پیشنهاد می‌کنید؟

• منطقهٔ حفاظت شده

سازمان حفاظت محیط‌زیست، برخی از مناطق کشور را که در آنجا حفظ و تکثیر نسل جانوران یا گیاهان اهمیت خاصّی دارد، به‌عنوان **منطقهٔ حفاظت شده** اعلام می‌کند. این منطقه ممکن است جنگل یا مرتع* یا دشت و کوهستان باشد.

برای مثال، منطقهٔ جنگل‌های حَرا در آب‌های خلیج‌فارس و دشت ارژن در فارس و اُشترانکوه در لرستان از مناطق حفاظت‌شدهٔ کشور ما هستند.

در منطقهٔ حفاظت شده، مقررات خاصی برای حفظ گیاهان و جانوران تعیین می‌شود؛ برای مثال، شکار و صید یا قطع درختان و از بین‌بردن گیاهان در این منطقه ممنوع است.

اصل ۵۰ قانون اساسی

در جمهوری اسلامی‌ایران، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات رو به رشدی داشته باشند، وظیفهٔ عمومی تلقی می‌گردد و . . . .

فعّالیت

۵ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۰) (چه اتفاقی می‌افتاد اگر . . . . . ؟) را در کلاس انجام دهید.

۶ـ از اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی چه می‌فهمید؟ کدام جمله در این درس همین مطلب را می‌گوید؟

۷ـ به چند گروه تقسیم شوید. با راهنمایی معلم، هر گروه مجموعه تصاویری از مناظر زیبای طبیعی ایران گردآوری یا پوستری دربارهٔ محیط‌زیست طراحی کند. پوسترها یا مجموعه تصاویر را به دیوار کلاس نصب کنید و زیر هر تصویر نام محل یا زیر هر پوستر یک پیام بنویسید. هیئت داورانی تشکیل دهید تا بهترین‌ها را انتخاب کند. دلایل برنده شدن هر تصویر یا پوستر باید در کلاس اعلام شود.

واژه‌ها

اقلیم‌شناس : آب‌وهواشناس، کسی که در مورد آب‌وهوای مناطق تحقیق و مطالعه می‌کند.

میانگین دمای ماهانه : از حاصل‌جمع حداکثر و حداقل میزان دما در یک ماه، تقسیم بر عدد ۲ به‌دست می‌آید.

مراتع : جمع مرتع، چراگاه، زمینی که دارای علوفه جهت تغذیه دام‌هاست.

گونه : به نوعی از موجودات زنده گویند. جانوران یا گیاهان یک نوع که به هم شباهت دارند و با تولید مثل، موجودات شبیه به خود را پدید می‌آورند.

تنوع زیستی : انواع مختلف گونه‌های گیاهی، جانوری و زیستگاه‌ها در یک منطقه.

زنجیرهٔ غذایی : وابستگی غذایی همهٔ موجودات زنده به یکدیگر را می‌توان به حلقه‌های زنجیر تشبیه کرد که به آن زنجیرهٔ غذایی می‌گویند. نخستین حلقه از زنجیرهٔ غذایی را تولیدکنندگان (گیاهان سبز) و حلقه‌های بعدی را مصرف‌کنندگان (علفخواران و گوشتخواران) و حلقه‌های پایانی را تجزیه‌کنندگان (باکتری‌ها و مخمرها و...) تشکیل می‌دهند.

به کار ببندیم

۱ـ به یک مغازهٔ گیاهان دارویی یا عطاری مراجعه کنید و نام چند گیاه دارویی و خاصیت آنها را پرس‌وجو کنید و به کلاس بیاورید. فراموش نکنید اسم یک یا دو گیاه دارویی را هم که در محل زندگی شما می‌روید، از مغازه‌دار بپرسید.

۲ـ روز ۱۵ اسفند روز درخت‌کاری است. از امروز تا آن زمان فرصت دارید پرس‌وجو کنید، با راهنمایی معلم، یک نوع درخت را انتخاب و دربارهٔ کاشتن نهال تحقیق کنید و سپس در آن زمان به‌طور گروهی با معلم یا با اعضای خانواده مکانی را انتخاب کنید و درخت را در آنجا بکارید. گزارش کار خودتان را به معلم تحویل دهید.

۳ـ این دانش‌آموزان با هم‌کلاسی‌هایشان یک گروه دوستداران محیط زیست تشکیل داده‌اند. این عکس، آنها را در حال برخی فعّالیت‌های حفاظت از محیط‌زیست نشان می‌دهد.

شما نیز با دوستانتان یک گروه هوادار محیط زیست تشکیل دهید. ابتدا یک نشان یا علامت برای گروه خودتان طرّاحی کنید و سپس با همفکری یکدیگر دستورالعملی تهیه کنید و بین خودتان قرار بگذارید مقرراتی را رعایت کنید یا فعّالیت‌هایی را انجام دهید. تا پایان سال هر دو ماه یک بار، گزارشی از کارهای گروه را به معلم و کلاس ارائه دهید.

فصل ۷

جمعیت و منابع

حوزه‌های موضوعی:

- مکان و فضا
- منابع و فعّالیت‌های اقتصادی
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- زمان، تداوم و تغییر

جمعیت کشور ما در سال ۱۳۹۰ به ۷۵ میلیون نفر رسیده است.

ایران سرزمین پهناوری است که جمعیت آن در همه جا به طور یکسان پراکنده نشده است. در برخی نواحی تراکم جمعیت بسیار زیاد و در برخی نواحی کم است.

با افزایش جمعیت میزان مصرف منابع افزایش می‌یابد. برای حفظ منابع طبیعی چه باید کرد؟ آیا بهترین راه تغییر در سبک زندگی و مصرف نیست؟

یادتان نرود شما هم یکی از مصرف کنندگان هستید.

حفاظت از منابع وظیفهٔ مهم ما است. انسان‌ها نیز منابع و سرمایه‌های یک کشور هستند.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- معنای رشد جمعیت و تراکم جمعیت چیست؟
- جمعیت ایران چه ویژگی‌هایی دارد؟
- جمعیت ایران چگونه در کشور پراکنده شده است و این پراکندگی به چه عواملی بستگی دارد؟
- چرا و چگونه باید از آب و خاک به عنوان دو منبع مهم محافظت کنیم؟

درس ۱۳

جمعیت ایران

در فصل پنجم با محیط زندگی خود آشنا شدید و دربارهٔ شهر یا روستای محل زندگی‌تان تحقیق کردید. شهر یا روستای شما چند نفر جمعیت دارد؟

طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، کشور ما ایران ۷۵ میلیون نفر جمعیت داشته است. ایران در بین کشورهای همسایهٔ خود، کشوری نسبتاً پرجمعیت است.

(راهنما)

۵۰ میلیون نفر	
۱۰ میلیون نفر	
۱ میلیون نفر	

آمار جمعیت کشورها براساس سال ۲۰۱۰ میلادی است.

فعّالیت

۱ـ نقشه‌خوانی : با توجه به نقشه و راهنمای آن، ابتدا جمعیت کشورها را محاسبه کنید و سپس به ترتیب در جدول بنویسید.

رتبه	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸
نام کشور	پاکستان						امارات متحده عربی و ترکمنستان	
جمعیت (میلیون نفر)	۱۷۷						۵	

۲ـ ایران در بین کشورهای همسایه از نظر جمعیت در چه رتبه‌ای قرار دارد؟

● جمعیت چگونه افزایش می‌یابد؟

اگر تعداد افرادی که متولد می‌شوند بیشتر از افرادی که می‌میرند باشد جمعیت افزایش می‌یابد.

اگر تعداد افرادی که متولد می‌شوند کمتر از افرادی که می‌میرند باشد، جمعیت کاهش می‌یابد.

محاسبهٔ رشد جمعیت کشورها نشان می‌دهد در بعضی از کشورها رشد جمعیت زیاد است، اما در بعضی از کشورها رشد جمعیت کاهش یافته است.

در برخی کشورها مانند سوئیس و دانمارک تعداد زاد و ولدها کمتر از مرگ و میرها شده است. به این رشد، **رشد منفی** می‌گویند.

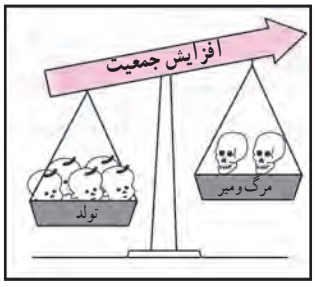

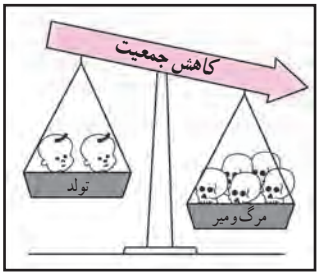

● جمعیت را به گروه‌های سنی مختلف تقسیم می‌کنند،به جدول زیر توجه کنید. گروه (۱) جمعیت یکسال تا ۲۵ سال است که کودکان و نوجوانان و جوانان را تشکیل می‌دهد. گروه (۲) بزرگسالان و گروه (۳) سالمندان هستند.

وقتی رشد جمعیت منفی می‌شود کشورها با مشکلات مهمی روبرو می‌شوند. در این کشورها با کم شدن زاد و ولد، جمعیت جوان کاهش و تعداد سالمندان افزایش می‌یابد و جامعه از نیروی جوان که می‌تواند کار کند و با فعّالیت‌های اقتصادی و آموختن علم به پیشرفت کشور کمک کند، محروم می‌شود.

(۳)	بیشتر از ۶۵	سالمندان
(۲)	سال ۶۵ ـ ۲۶	بزرگسالان
(۱)	سال ۲۵ـ۱	کودکان و جوانان

فعّالیت

گفت وگو کنید

۳ـ الف ـ به نظر شما اگر در کشور ما زاد و ولد کم شود در آینده با چه مشکلاتی روبرو می‌شویم؟ چند مورد بیان کنید.

ب ـ در کشورهایی که رشد جمعیت زیاد است کدام گروه سنی افزایش می‌یابد؟

پ ـ داشتن جمعیت جوان برای کشور ما چه مزایایی دارد؟

در کشور ما «**مرکز آمار ایران**» مسئولیت سرشماری* جمعیت را به عهده دارد. این مرکز، اطلاعات مختلف مربوط به جمعیت را جمع‌آوری و در کتاب‌ها یا نشریات الکترونیکی منتشر می‌کند.

ما می‌توانیم علاوه بر استفاده از کتاب‌ها و نشریات این مرکز، با وارد شدن به پایگاه اینترنتی آن، اطلاعات مورد نظرمان را دربارهٔ جمعیت به دست بیاوریم.

فعّالیت

۴ـ به‌طور گروهی، تعداد جمعیت کلاس‌های مدرسه‌تان را پرس‌وجو کنید. سپس این تعداد را روی یک مقوا به صورت نمودار ستونی نمایش دهید.

● تراکم جمعیت

در بعضی مکان‌ها جمعیت کمتر و در برخی جاها جمعیت بیشتری زندگی می‌کنند. به نسبت افرادی که در یک جا زندگی می‌کنند به مساحت آن‌جا، **تراکم جمعیت** آن مکان می‌گویند.

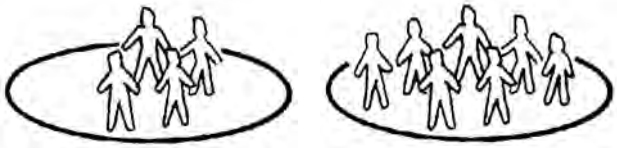

۱ ۲

به تصویر بالا توجه کنید. تراکم جمعیت در کدام مکان بیشتر است؟

برای محاسبهٔ تراکم جمعیت یک منطقه، تعداد جمعیت آن منطقه را بر مساحت آن تقسیم می‌کنند.

$$\text{تراکم جمعیت} = \frac{\text{جمعیت}}{\text{مساحت}}$$

فعّالیت

۵ـ با توجه به اعداد جدول، تراکم جمعیت استان‌های البرز و سیستان و بلوچستان را حساب کنید وبنویسید. تراکم جمعیت در کدام استان بیشتر است؟

استان	جمعیت (نفر)	مساحت (کیلومتر مربع)	تراکم(نفر در کیلومترمربع)
سیستان و بلوچستان	۲۵۳۴۳۲۷	۱۸۱۷۸۵	
البرز	۲۴۱۲۵۱۳	۵۱۲۵	

تراکم جمعیت کشور ما در سال ۱۳۹۰ حدود ۴۶ نفر در کیلومتر مربع بوده است. این تراکم چگونه محاسبه شده است؟

اکنون به نقشهٔ پراکندگی جمعیت در ایران توجه کنید. همان‌طور که می‌بینید در برخی مناطق ایران جمعیت زیادی متراکم شده‌اند. اما بعضی از مناطق نیز خالی از جمعیت یا کم‌جمعیت است.

نقشهٔ تراکم جمعیت ایران (بر مبنای سرشماری ۱۳۸۵)

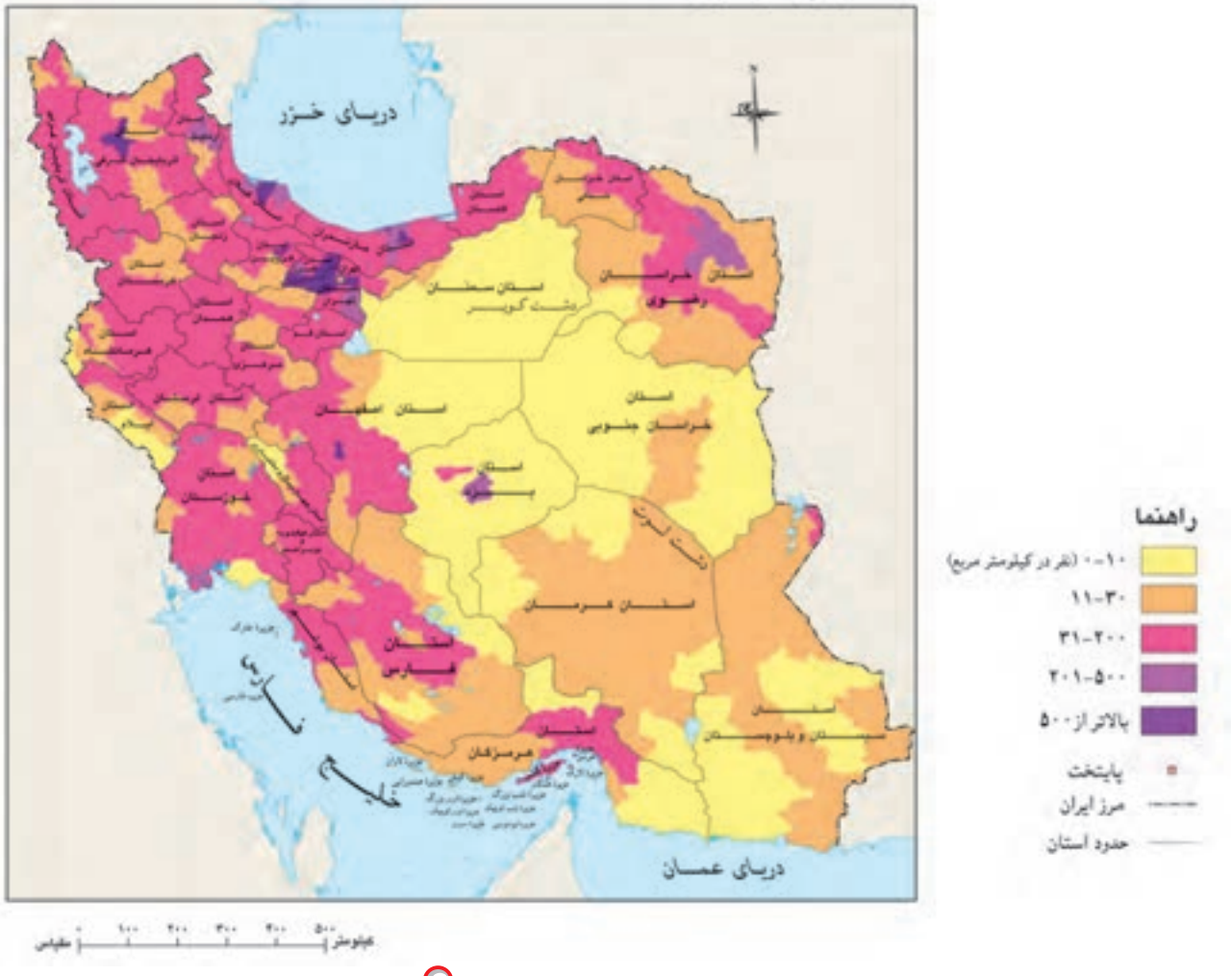

چه عواملی بر پراکندگی جمعیت تأثیر می‌گذارد؟

تراکم پایین یا کم

در نواحی داخلی ایران به دلیل کمبود بارندگی، آب و هوای گرم‌وخشک و خاک‌های نامساعد و شور، جمعیت بسیار کمی‌زندگی می‌کنند. بعضی جاها مثل دشت لوت و دشت کویر خالی از جمعیت است.

تراکم بالا یا زیاد

پرجمعیت‌ترین و پرتراکم‌ترین ناحیهٔ کشور ما **منطقهٔ شهری تهران** است. یعنی تهران و شهرهای کوچک و بزرگ اطراف آن. چون تهران پایتخت کشور است در این شهر سازمان‌های مهم دولتی، دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها و صنایع زیاد مستقر شده است.

۲

دومین ناحیهٔ پر تراکم در کشور ما جلگه‌های کنارهٔ دریای خزر است.
در این ناحیه به دلیل باران کافی و آب فراوان و هوای معتدل و خاک حاصلخیز کشاورزی رونق فراوان دارد.

۳

بعضی از مناطق ایران به دلیل داشتن معادن و ذخایر، جمعیت زیادی را به خود جذب کرده‌اند مانند ناحیهٔ خوزستان به دلیل داشتن منابع نفت و گاز.

۴

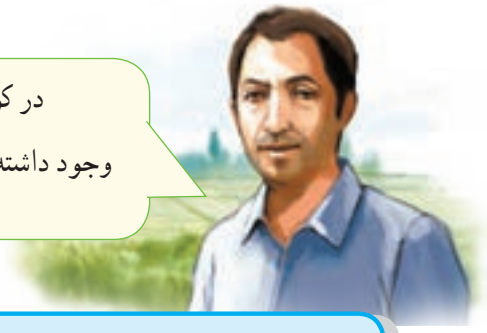

در کوهپایه‌های البرز و زاگرس و دشت‌های حاصلخیز نیز هر جا خاک حاصلخیز و بارندگی کافی وجود داشته، جمعیت زیادی را به خود جذب کرده و شهرها و روستاهایی را به‌وجود آورده‌اند.

۵

طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، بیش از ۷۰ درصد مردم کشور ما در شهرها و کمتر از ۳۰ درصد در روستاها زندگی می‌کرده‌اند.
در کشور ما بیش از ۱۳۰۰ شهر وجود دارد. ۸ شهر در کشور ما بیش از یک میلیون نفر جمعیت دارند و پرجمعیت‌ترین شهرهای ایران هستند : تهران، مشهد، کرج، اصفهان، تبریز، شیراز، اهواز و قم.

فعّالیت

۶ـ متن بالا را بخوانید، سپس روی کاغذ جدولی با دوستون رسم کنید در یک ستون نام ناحیه و در ستون دیگر عوامل مؤثّر در پراکندگی جمعیت آن ناحیه را بنویسید. مثال :

۱ـ دشت کویر و لوت　　کمبود بارش و آب و هوای ...

۷ـ با کمک معلم محل تقریبی شهر یا روستای زندگی خود را روی نقشهٔ پراکندگی جمعیت علامت بزنید. آیا شما در منطقهٔ پرتراکم زندگی می‌کنید یا کم‌تراکم؟

درس ۱۴

منابع آب و خاک

انسان برای ادامهٔ زندگی خود به منابع گوناگونی نیاز دارد. جمعیتی که در یک ناحیه زندگی می‌کند از این منابع برای تأمین غذا، پوشاک، وسایل زندگی، پخت‌وپز، رفت و آمد و همهٔ نیازهای دیگر خود استفاده می‌کند.

سال گذشته شما با برخی منابع تجدیدپذیر و غیرقابل تجدید آشنا شدید. وقتی جمعیت یک ناحیه زیاد می‌شود مصرف منابع بیشتر می‌شود. برای جلوگیری از کاهش یا به خطر افتادن منابع، باید راه‌های استفادهٔ صحیح از منابع را یاد بگیریم. در این درس شما با دو منبع حیاتی دیگر یعنی «**آب**» و «**خاک**» که از منابع محدود هستند، آشنا می‌شوید.

آب

فعّالیت

۱ـ همفکری کنید و روی یک کاغذ بنویسید مردم در چه فعّالیت‌هایی (در منزل، شهر، روستا، مدرسه و ...) از آب استفاده می‌کنند؟ فهرست خود را در کلاس بخوانید.

چرخه آب در طبیعت

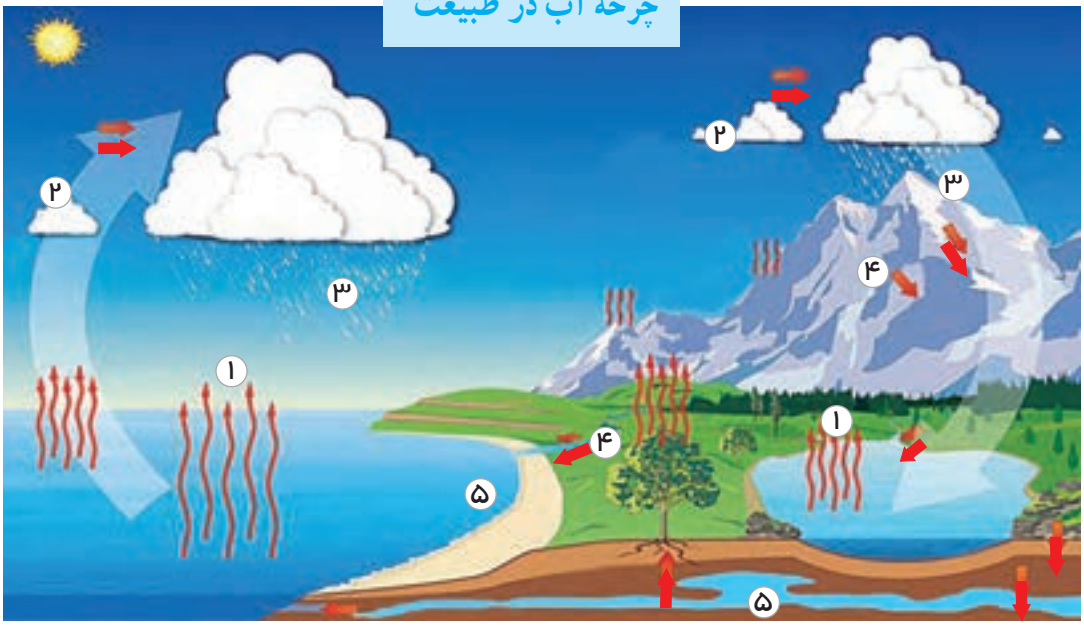

آب یک منبع حیاتی و یک نعمت بزرگ الهی است و همهٔ موجودات زنده به آن نیاز دارند. به‌طور کلی آب مورد نیاز انسان از آب‌های سطحی (رودها) یا آب‌های زیرزمینی (چاه، چشمه و قنات) تأمین می‌شود. شکل بالا گردش آب در طبیعت را نشان می‌دهد.

فعّالیت

۲ـ به شکل چرخه (گردش) آب در طبیعت توجّه کنید و مقابل اعداد ۱ تا ۵، هر مرحله را توضیح دهید.

۱ـ ..... **۲ـ** ..... **۳ـ** ..... **۴ـ** .....

۵ ـ ریختن آبها به داخل دریاچه‌ها و برکه‌ها یا فرورفتن در زمین (آبهای زیرزمینی)

کشور ما ایران دارای منابع آب محدود است.

آیا می‌توانید با توجه به آنچه در فصل‌های قبل دربارهٔ آب‌وهوای ایران خواندید بگویید چرا کشور ما با کمبود آب مواجه است؟

فعّالیت

۳ـ میانگین بارش سالانهٔ* کشور ما حدود ۲۳۰ میلی‌متر است. روی نمودار مقابل این میانگین را با برخی از کشورهای همسایه مقایسه کنید. چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

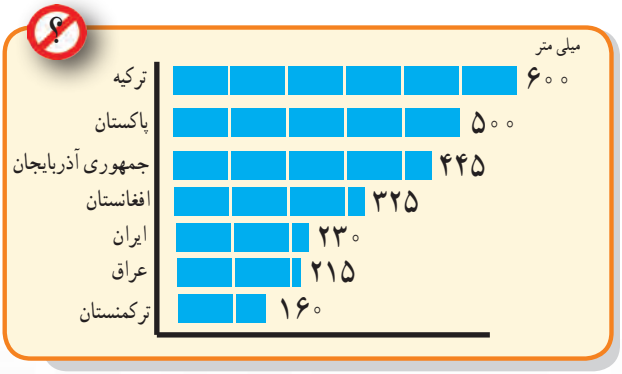

نقشه رودهای ایران

یکی از منابع مهمّ تأمین آب شهرنشینان و روستاییان، رودها هستند. به‌نقشهٔ پراکندگی رودهای مهمّ ایران توجه کنید. رودها را نام ببرید و مسیر آنها را نشان دهید.

اغلب رودهای دائمی‌و پرآب ایران از کوه‌های البرز و زاگرس سرچشمه می‌گیرند.

رودهای پرآب ایران چون از شیب‌های تند کوهستانی جاری می‌شوند، قابل کشتیرانی نیستند و فقط در بخشی از رود کارون می‌توان کشتیرانی کرد.

معمولاً رودهای ایران را از نظر جهت جریان آب یعنی جایی که به آن می‌ریزند می‌توان به سه حوضهٔ آبریز تقسیم کرد :

حوضهٔ آبریز دریای خزر : رودهای پرآبی که اغلب، از کوه‌های البرز و ارتفاعات شمالی کشور سرچشمه می‌گیرند و به دریای خزر می‌ریزند.

حوضهٔ آبریز خلیج‌فارس و دریای عمان : رودهایی که از کوه‌های زاگرس یا کوه‌های پراکنده داخلی سرچشمه می‌گیرند و به خلیج‌فارس و دریای عمان می‌ریزند.

حوضهٔ آبریز داخلی : رودهایی که به دریاچه‌ها و باتلاق‌های داخلی یا زمین‌های اطراف خود نفوذ می‌کنند و معمولاً موقّت یا فصلی هستند.

رود فصلی یا موقتی

رود دائمی با سد

فعّالیت

۴ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۱) نقشهٔ پراکندگی رودهای ایران را در کلاس کامل کنید.

۵ـ اگر به شما بگویند چرا با آنکه کشور ایران از شمال و جنوب به دریاهای بزرگی راه دارد با مشکل کمبود آب مواجه است، شما چه پاسخی می‌دهید؟

بچّه‌ها، آیا می‌دانید **قنات** یکی از ابداعات ایرانیان باستان است؟

بیش از دو هزار سال پیش، مردم ایران برای مقابله با کمبود آب در نواحی خشک، دست به ابتکار جالبی زدند و با حفر قنات از آب‌های زیر زمینی استفاده کردند. بعدها دانش و مهارت حفر قنات از ایران به کشورهای همجوار و دوردست منتقل شد.

....ایرانیان همچنین در **سد سازی** پیش‌گام بودند. ایجاد سد یا بند روی رودخانه‌ها از ابتکارات ایرانیان است. در دورهٔ ساسانیان، در منطقهٔ خوزستان سدهایی بر روی رودها احداث شده بود و فنون آبیاری ایرانیان در دنیای آن روز مشهور بود.

بقایای سازه‌های آبی شوشتر از دورهٔ ایران باستان

قنات باستانی گناباد

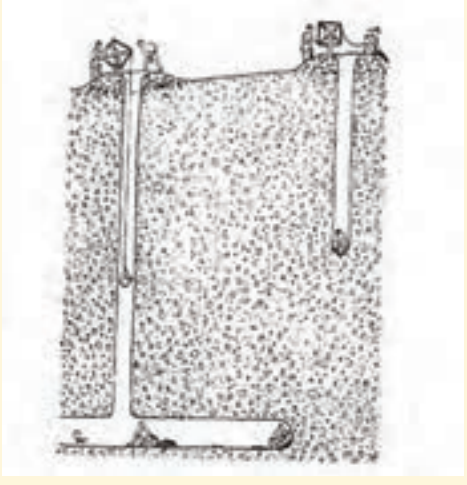

حفر قنات، نقاشی، مأخذ : کتاب از زبان داریوش نوشتهٔ ماری کُخ

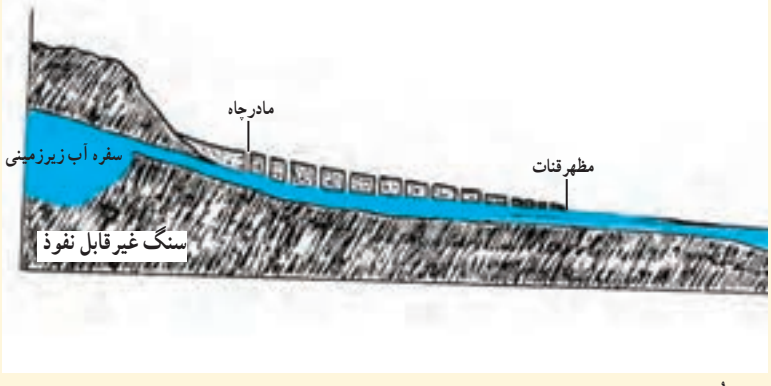

ساختمان قنات

• مصرف آب

آیا تاکنون فکر کرده‌اید که اگر فقط یک روز آب نداشته باشیم و جریان آب قطع شود چه اتّفاقاتی می‌افتد؟

بچه‌ها، آیا می‌دانید در کشور ما مصرف سرانهٔ آب بیش از حد مجاز است؟
میزان مجاز مصرف آب برای یک فرد در شبانه‌روز ۱۵۰ لیتر تعیین شده است اما در ایران متوسط مصرف در شبانه‌روز ۲۵۰ تا ۳۰۰ لیتر است.

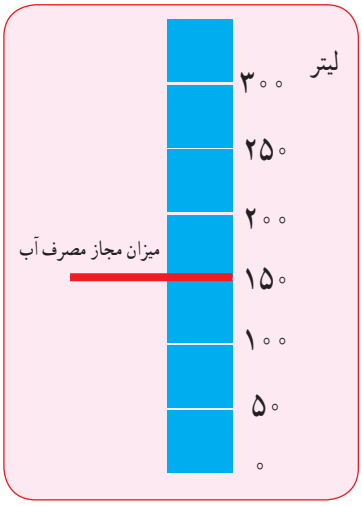

(هر لیتر تقریباً معادل چهار لیوان آب است)

• مصرف آب در گذشته و حال

فعّالیت

۶ـ با یکی از سالمندان خانواده یا فامیل طبق کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۲) مصاحبه کنید و نتیجه را در کلاس بخوانید.

از تحقیقی که انجام دادید به چه نتیجه‌ای رسیدید؟ بله،میزان مصرف آب در طی زمان افزایش یافته است. با افزایش جمعیت و تغییر شیوه‌های زندگی مصرف آب روز به روز بیشتر شده است.

بچه‌ها، در گذشته در اغلب مناطق کشور ما، آب را در آب‌انبارها ذخیره می‌کردند. در آن زمان آب تصفیه شده و لوله‌کشی وجود نداشت. امروزه در همه شهرها و بیشتر روستاها آب لوله‌کشی وجود دارد و آب آشامیدنی سالم از طریق لوله در اختیار مردم قرار می‌گیرد. برای تصفیهٔ* آب و رساندن آن به داخل لوله‌های منازل، پول و زحمت زیادی صرف می‌شود.

یک آب انبار قدیمی در استان فارس

دانش‌آموزان یک مدرسه در تهران از تأسیسات تصفیه آب شهر بازدید کردند. کارشناس تأسیسات دربارهٔ مراحل تصفیه آب برای آنها توضیحاتی داد.

ما چه کمکی می‌توانیم بکنیم؟

درست مصرف کنیم

● مثلاً در موقع حمام کردن یا مسواک زدن، شیر آب را باز نگذاریم. در هنگام دوش گرفتن به طور متوسط هر دقیقه ۲۰ لیتر آب مصرف می‌شود.

● شیرهای آب را همیشه بازدید و تعمیر کنیم تا چکّه نکند.

آب را آلوده نکنیم

● زباله‌ها را در رودها و آب‌های جاری نریزیم. از نظر دین اسلام آلوده کردن آب‌ها گناه است. از موادّ شوینده که ترکیبات شیمیایی دارند، کمتر استفاده کنیم. چون این مواد آب‌های زیرزمینی را آلوده می‌کنند.

فعّالیت

۷ـ همفکری کنید و کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۳) «پیشنهاد دربارهٔ مصرف صحیح آب» را در کلاس انجام دهید.

۸ـ اگر ۱۰ دقیقه زمان دوش گرفتن در حمام طول بکشد چند لیتر آب (معادل چند لیوان) مصرف می‌شود؟ حساب کنید.

۹ـ اگر شعری دربارهٔ آب می‌دانید، در کلاس بخوانید.

• خاک

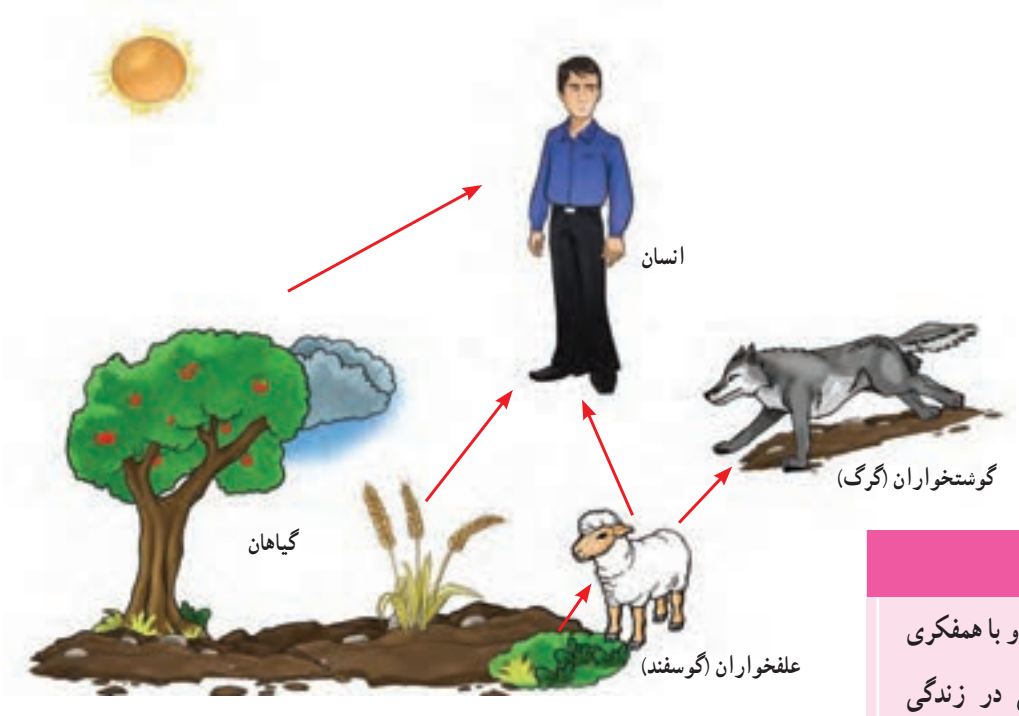

فعّالیت

۱۰ـ به این تصویر دقت کنید و با همفکری یکدیگر بگویید خاک چه اهمیتی در زندگی موجودات زنده دارد؟

همان‌طور که پی‌بردید خاک یک منبع مهمّ تأمین غذا است. اما علاوه بر غذا، انسان در طی سالیان دراز از خاک برای ساختن خانه و... استفاده کرده است. آیا می‌توانید کاربردهای دیگر خاک را در زندگی انسان نام ببرید؟

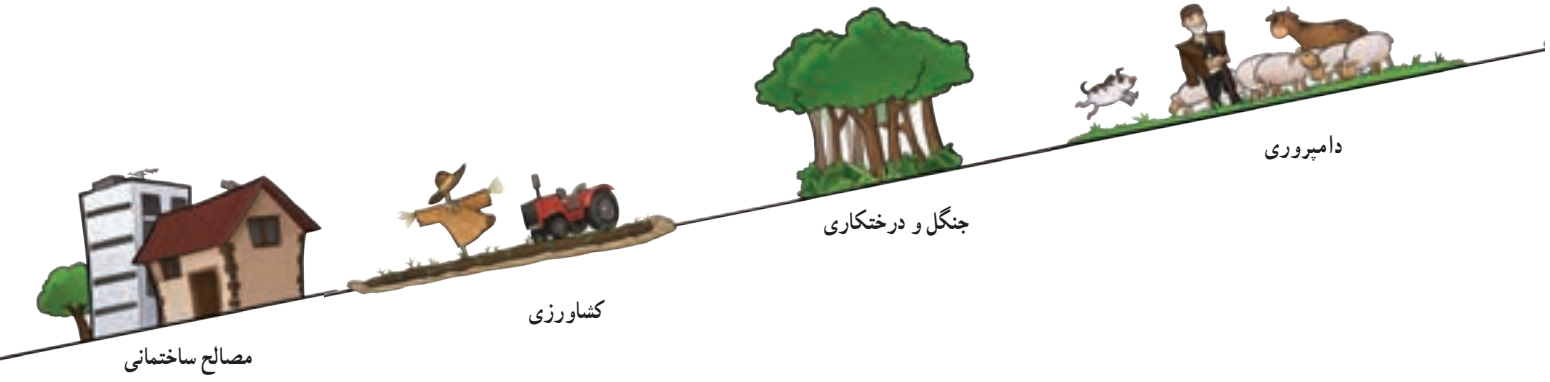

فعّالیت

۱۱ـ ده مورد از مواد غذایی را که در دو روز گذشته مصرف کرده‌اید بنویسید و در جدول علامت بزنید.

مواد غذایی که خورده‌ام	منبع		وابستگی به خاک	
	گیاهی	حیوانی	دارد	ندارد
ـ شیر ـ چای ـ ... ـ ... ـ ...				

خاک چگونه تشکیل می‌شود؟ خاک، لایهٔ نازکی از پوستهٔ زمین است که از خرد شدن سنگ‌ها پدید آمده است. خاک طی زمان طولانی با توجه به عواملی مانند سنگ‌ها، آب، دمای هوا و موجودات زنده یک منطقه تشکیل می‌شود. بنابراین هر نوع خاک مواد معدنی خاصی دارد که انواع مختلف خاک‌ها را تشکیل می‌دهد.

در کشور ما در جلگه‌ها و اطراف رودها و برخی کوه‌پایه‌ها خاک‌های حاصلخیزی وجود دارد که مواد آلی* و معدنی مناسب دارند. برعکس، خاک برخی مناطق مرکزی، شرقی یا جنوبی کشور به علت وجود نمک یا آهک در خاک، برای کشاورزی مناسب نیست. در این مناطق به علت خشکی هوا و کمبود بارندگی، گیاخاک* (هوموس) خاک بسیار کم است.

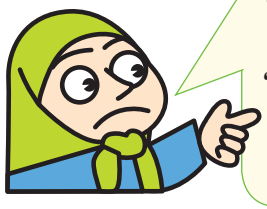

نکته: آیا می‌دانید برای آنکه یک‌سانتی‌متر خاک زراعی* تشکیل شود صدها سال وقت لازم است؟ آیا می‌دانید سالیانه، هزاران تن خاک در جهان از بین می‌رود؟

چه عواملی موجب از بین رفتن خاک می‌شود؟

مثال :

- مصرف بیش از حد موادّغذایی و کشت پی‌درپی یک محصول در زمین و استراحت ندادن به خاک.
- قطع درختان و کندن بوته‌ها که موجب می‌شود خاک در اثر باد و باران به راحتی شسته شود.
- استفادهٔ نامناسب و بی‌رویه از کودهای شیمیایی.
- ایجاد ساختمان و جاده و کارخانه روی خاک‌های قابل کشت.
- دفن زباله‌ها در خاک.

در کشور ما سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری*، حفاظت از خاک را بر عهده دارد. آیا حفاظت از خاک فقط وظیفهٔ این سازمان است؟

واژه‌ها

سرشماری : شمارش تعداد افرادی که در یک مکان زندگی می‌کنند در یک سال معیّن.

میانگین بارش سالانه : اگر میزان بارندگی یک مکان را در چند سال (برای مثال ۳۰ سال) جمع و بر تعداد سال‌ها تقسیم کنیم میانگین بارش سالانهٔ آن مکان به‌دست می‌آید.

تصفیهٔ آب : به مراحلی گفته می‌شود که طی آن، آب را در حوضچه‌هایی ذخیره می‌کنند و سپس با مواد مختلف آلودگی آن را از بین می‌برند و به لوله‌های آب انتقال می‌دهند.

گیاخاک (هوموس) : باقیماندهٔ گیاهان و اجساد جانوران که در خاک وجود دارد و موجب حاصلخیزی آن می‌شود. رنگ خاکی که گیاخاک دارد، تیره است.

مواد آلی : به موادی که در بدن گیاهان، جانوران و انسان ساخته می‌شود مواد آلی می‌گویند.

خاک زراعی : خاکی که توانایی پرورش گیاهان را داشته باشد.

آبخیزداری : تقویت پوشش گیاهی و راه‌های جلوگیری از فرسایش خاک و زیان‌های سیل در مناطق سیل‌گیر

به کار ببندیم

۱ـ با کمک معلم و مسئولین مدرسه یک کارشناس سازمان آب و فاضلاب را به کلاس دعوت کنید تا دربارهٔ مصرف صحیح آب و مسائل مربوط به آن، به سؤالات شما پاسخ بدهد.

۲ـ به‌طور گروهی یک پوستر هشدار برای مصرف آب طراحی کنید و یک پیام روی آن بنویسید و در کنار آبخوری مدرسه نصب کنید.

۳ـ فرض کنید شما و دوستانتان در یک سازمان منابع طبیعی در یک ناحیه کار می‌کنید. عواملی را که موجب از بین رفتن یا آلودگی خاک می‌شود در درس ۱۴ بخوانید. سپس روی یک کاغذ آن عوامل را بنویسید و برای جلوگیری از هر کدام، یک یا چند پیشنهاد مطرح کنید.

عوامل	پیشنهاد
● مصرف بیش از حد مواد غذایی و	● به‌طور بی‌درپی یک محصول در زمین نکاریم .....

۴ـ اگر به اینترنت دسترسی دارید با راهنمایی معلم به پایگاه مرکز آمار ایران (www.amar.org.ir) وارد شوید و دربارهٔ ویژگی‌های جمعیتی استان یا محل زندگی‌تان اطلاعاتی به دست بیاورید.

فصل ۸

گردشگری در ایران

حوزه‌های موضوعی:

- مکان و فضا
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- زمان، تداوم و تغییر
- منابع و فعّالیت‌های اقتصادی

از آب‌های نیلگون خلیج فارس و دریای عمان تا سواحل زیبای خزر، دشت‌ها، کوه‌ها، جنگل‌ها، چشمه‌ها و بیابان‌ها چنان زیبا و شگفت‌انگیزند که دیدن آنها دل و جان را غرق نشاط می‌کند. آثار تاریخی و زیارتی و فرهنگی ایران ما را به گذشته‌های دور و نزدیک می‌برد و با زندگی پدران و مادران این سرزمین آشنا می‌کند.

آیا می‌دانید ایران از نظر داشتن مکان‌های زیبای طبیعی در دنیا مقام پنجم و از نظر داشتن مکان‌های تاریخی و فرهنگی باشکوه مقام دهم را در دنیا دارد؟

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- گردشگر کیست؟ گردشگری چیست؟ رونق گردشگری چه اهمیت‌هایی دارد؟
- جاذبه‌های طبیعی و جاذبه‌های تاریخی ـ فرهنگی مهم گردشگری کشور ما کدام‌اند؟
- چگونه از نقشه در سفرها و بازدید از مناطق استفاده کنیم؟

درس ۱۵

گردشگری چیست؟

فعّالیت

۱ـ فرض کنید شما و دوستانتان از طرف یک شرکت خدمات مسافرتی برندهٔ یک سفر سه یا چهار روزه به منطقه‌ای از ایران شده‌اید. اما مکان سفر را باید خودتان انتخاب کنید.

به‌طور گروهی همفکری کنید و محلی را برای سفر انتخاب و روی آن توافق کنید. دلایل انتخاب آن مکان را روی کاغذ بنویسید و در کلاس بخوانید.

ایران، کشوری زیبا و پهناور است و مناظر طبیعی و آثار تاریخی فراوان دارد.

اغلب مردم در طی سال به سفرهای دور و نزدیک می‌روند. حتماً شما هم در تعطیلات تابستان یا ایام نوروز یا روزهای تعطیل هفته به سفر رفته‌اید.

پس شما هم «**گردشگر**» بوده‌اید. به کسانی که محل اقامت یا کار خود را به‌طور موقت ترک می‌کنند و برای استراحت یا گردش و دیدن یا مطالعهٔ مکان‌های تاریخی و طبیعی، به سفر می‌روند «**گردشگر**» می‌گویند.

در گذشته، تعداد کسانی که به مسافرت می‌رفتند بسیار کم بود اما با گذشت زمان، تعداد گردشگران بیشتر شد؛ به‌طوری که امروزه میلیون‌ها نفر از مردم جهان در ایام مختلف سال از جایی به جای دیگر سفر می‌کنند.

در بیست سال اخیر، در کشور ما نیز تعداد مسافرت‌های مردم افزایش یافته است.

... ای پیامبر به بندگان بگو در زمین سفر کنید تا از عاقبت کسانی که قبل از شما بودند آگاه شوید.

سورهٔ روم، آیهٔ ۴۲

قرآن کریم انسان‌ها را به سیر و سفر روی زمین و تفکر در قدرت آفرینش خداوند و سرگذشت اقوام و ملل گذشته تشویق می‌کند.

یک آژانس مسافرتی

• انواع گردشگری

همهٔ مردم از مسافرت، هدف یکسانی ندارند. بعضی از مردم ممکن است فقط به منظور استراحت و تفریح به مکانی سفر کنند. بعضی برای زیارت اماکن مقدّس یا مطالعهٔ آثار تاریخی به سفر می‌روند.

بعضی از افراد برای بازدید از نمایشگاه‌ها یا گردهمایی‌های علمی سفر می‌کنند و بالاخره برخی از گردشگران هم به «**طبیعت‌گردی***» می‌پردازند.

پذیرش یک هتل

ایستگاه راه‌آهن

فعّالیت

۲ـ شما تاکنون کدام‌یک از انواع گردشگری را تجربه کرده‌اید؟ در کلاس بگویید.

۳ـ همفکری کنید و بگویید چه عواملی موجب شده که سفر کردن و گردشگری افزایش یابد.

• اهمیت گردشگری

• وقتی افراد به سفر می‌روند علاوه بر استراحت و تفریح با پدیده‌های زیبای طبیعی و مکان‌های تاریخی و فرهنگی آشنا می‌شوند و چیزهای زیادی دربارهٔ مکان‌ها و آداب و رسوم مردم مناطق یاد می‌گیرند.

• وقتی گردشگران به ناحیه‌ای سفر می‌کنند در آن ناحیه شغل‌های مختلفی ایجاد می‌شود. برای مثال هتل‌داری، دفاتر فروش بلیط، دفاتر حمل ونقل، فروش صنایع دستی و غذاها و شیرینی‌های محلی.

آیا می‌توانید شغل‌های دیگری را که در اثر فعّالیت گردشگری به‌وجود می‌آید نام ببرید؟

وقتی در یک مکان شغل‌های بیشتری به‌وجود بیاید، درآمد مردم آنجا بیشتر می‌شود. پس گردشگری نقش مهمی در افزایش درآمد مردم یک منطقه دارد.

فعّالیت

۴ـ فرض کنید فصل تابستان است و عدهٔ زیادی مسافر به شهر یا روستای محل زندگی شما سفر کرده‌اند. شما برای کسب درآمد چه شغل‌هایی پیشنهاد می‌کنید؟ خود شما دوست دارید چه شغلی در این زمینه داشته باشید؟

شترسواری کرایه‌ای، سواحل کیش

● گردشگری و نقشه

یکی از وسایل مهمی که باید برای گردشگری یا انجام هر نوع سفر از آن استفاده کرد، نقشه است. نقشه‌ها به ما کمک می‌کنند تا مکان‌های جدید را بهتر پیدا کنیم و سریع‌تر خود را به آنجا برسانیم. بدون نقشه ممکن است مسیرها را اشتباه کنیم یا زمان زیادی برای پیدا کردن یک مکان صرف کنیم.

در پایهٔ ششم با نقشهٔ گردشگری شهر اصفهان آشنا شدید. اکنون به نقشهٔ گردشگری شهر قم توجه کنید.

فعّالیت

۵ـ فرض کنید شما و خانواده‌تان به شهر قم سفر کرده‌اید. ابتدا جهت‌های شمال و جنوب و مشرق و مغرب را روی نقشه پیدا کنید. سپس با استفاده از راهنما،حرم مطهر حضرت معصومه (ع)، دو مرکز خرید، دفتر فروش بلیط هواپیما، ایستگاه راه‌آهن و یک پارک را مشخص کنید و علامت بزنید. موقعیت هر کدام را نسبت به حرم مطهر مشخص کنید. مثال : ایستگاه راه آهن :غرب حرم

یکی دیگر از نقشه‌هایی که به هنگام سفر باید همراه داشته باشیم، نقشهٔ راه‌ها است. آیا تاکنون این نوع نقشه را دیده‌اید یا از آن استفاده کرده‌اید؟

بر روی نقشهٔ راه‌ها، جاده‌های اصلی و فرعی و همچنین مکان‌های خدماتی چون رستوران‌ها، تعمیرگاه‌ها، پمپ بنزین‌ها، نمازخانه و نظایر آن مشخص شده است. با استفاده از مقیاس نقشهٔ راه‌ها می‌توانید حساب کنید چقدر از روستا یا شهری که می‌خواهید به آن سفر کنید، فاصله دارید.

فعّالیت

۶ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۴) محاسبهٔ مسافت راه‌ها را روی نقشه انجام دهید.

۷ـ با کمک معلم نقشهٔ گردشگری شهر یا استان خودتان را تهیه کنید و به دیوار کلاس بزنید و روی آن مکان‌های دیدنی را مشخص کنید.

درس ۱۶

جاذبه‌های گردشگری ایران

در کشور عزیز ما ایران، آن‌قدر جاذبه‌های فراوان طبیعی و تاریخی ــ فرهنگی وجود دارد که هم مردم ایران و هم مردم سایر کشورها علاقه‌مند به بازدید این جاذبه‌ها هستند.

مسجد جامع یزد

● سفرهای زیارتی

در کشور ما، بخش عمده‌ای از سفرها جنبهٔ زیارتی دارد. سفرهای زیارتی به منظور زیارت مرقد امامان بزرگوار (ع) و امامزاده‌ها و بازدید از مکان‌های مقدس انجام می‌گیرد.

شما در کتاب هدیه‌های آسمان پایهٔ ششم با سه زیارتگاه مهمّ کشورمان آشنا شدید. آیا می‌توانید این سه زیارتگاه را که مرقد سه امامزاده است نام ببرید؟

در ایران مساجد باشکوهی نیز وجود دارد که مورد توجّه زائران داخلی و خارجی قرار می‌گیرند. بعضی از مساجد علاوه بر محل عبادت، از نظر معماری زیبای اسلامی نیز مورد توجّه گردشگران هستند؛ مانند مسجد امام و شیخ لطف‌اله در اصفهان، مسجد جامع یزد و مسجد گوهرشاد در مشهد.

● مشهد مقدّس، مهم‌ترین قطب زیارتی کشور

همه‌ساله تعداد زیادی از زائران ایرانی و خارجی برای زیارت مرقد مطهر امام رضا (ع) به مشهد سفر می‌کنند. طبق آمار سالیانه حدود ۱۷ میلیون نفر به شهر مقدّس مشهد وارد می‌شوند.

صدقه بده، هرچند کم باشد؛ زیرا هر کار کوچکی که صادقانه برای خدا انجام شود بزرگ است.

امام رضا (ع)

امام هشتم ما، حضرت ابوالحسن علی‌بن موسی‌الرضا فرزند امام موسی کاظم (علیه‌السّلام) در سال ۱۴۸ هجری در شهر مدینه متولد شدند. آن حضرت در سی‌وپنج سالگی به امامت نائل گردیدند. بعضی از القاب ایشان عبارتند از رضا، فاضل، صابر و زکی.

در سال‌های گذشته خواندید که پس از رحلت پیامبر اکرم (صلّی‌اللّه‌علیه و آله) و اتفاقاتی که به‌وجود آمد، خلفای بنی‌امیه و بنی‌عباس حکومت دینی را به حکومت ظالمانه تبدیل کرده و امامان معصوم (علیهم‌السّلام) را که خواستار اجرای عدالت و قوانین اسلام بودند به شهادت می‌رساندند.

یکی از خلفای عباسی مأمون بود. او ابتدا برای فریب مردم و ترس از شورش آنها و اینکه نشان بدهد به خاندان پیامبر (صلّی‌اللّه‌علیه و آله) علاقه دارد، امام رضا (علیه‌السّلام) را با احترام به خراسان آورد و به ولایتعهدی برگزید. امام رضا (علیه‌السّلام) در مجالس بحث‌وگفت‌وگو شرکت می‌کردند و راه و روش واقعی پیامبر (صلّی‌اللّه‌علیه و آله) و اهل بیت را به متفکران و مردم نشان می‌دادند و به همهٔ سؤالات علمی‌و دینی پاسخ می‌گفتند و آنها را راهنمایی می‌کردند. مأمون که می‌دید امام رضا (علیه‌السّلام) از او اطاعت نمی‌کند و شرایط وی را نمی‌پذیرد و از طرف دیگر پیروان آن حضرت هر روز بیشتر می‌شود، سرانجام دستور داد تا امام علیه‌السلام را مسموم کنند و به شهادت برسانند. **السّلام علیک یا علیّ‌بن موسی‌الرّضا و رحمةالله و برکاته**

حرم مطهر امام رضا علیه‌السّلام و مجموعهٔ آستان قدس رضوی علاوه بر اهمیت زیارتی از نظر معماری و تاریخی نیز اهمیت فراوانی دارد.

در هر یک از صحن‌ها، شاهکارهایی از معماری ایرانی ــ اسلامی مشاهده می‌شود. مسجد گوهرشاد نیز از مساجد باشکوه ایران در این مجموعه قرار دارد.

در صحن‌های مطهّرحرم امام رضا علیه‌السّلام آرامگاه برخی شخصیت‌های بزرگ علمی‌مذهبی کشور مانند شیخ بهایی و علّامه محمدتقی جعفری وجود دارد.

فعّالیت

۱ـ اگر به اینترنت دسترسی دارید با راهنمایی معلم به پایگاه آستان قدس رضوی وارد شوید و اطلاعاتی دربارهٔ زیارت حرم مطهر وبخش‌های مختلف آن به‌دست آورید.

۲ـ به طور گروهی با استفاده از دانشنامهٔ شبکه رشد یا سایرمنابع دربارهٔ زندگی و آثار یکی از این دو شخصیت بزرگ یک صفحه مطلب بنویسید و در کلاس بخوانید.

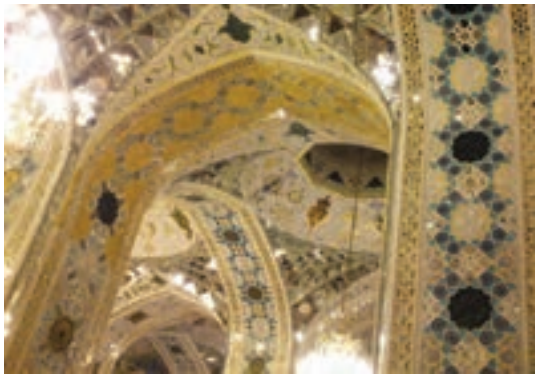

هنرمندان مختلف، با ارادت و علاقه‌ای که به امام رضا (علیه‌السّلام) داشته‌اند، آثار هنری باشکوهی در حرم مطهّر خلق کرده‌اند.

رسم کهن : نقاره‌چی‌ها قبل از طلوع و غروب خورشید از حدود ۱۰۶ پلهٔ ایوان حرم مطهّر بالا می‌روند و نقاره می‌زنند.

مجموعه آستان قدس رضوی دارای چند کتابخانه بزرگ، مهمان‌سرا وچند موزهٔ باشکوه است، که از جمله می‌توان به موزهٔ قرآن و موزهٔ سکّه، موزهٔ صدف و موزهٔ سلاح اشاره کرد. در موزهٔ مرکزی (افتتاح ۱۳۲۴ شمسی) آثاری وجود دارد که بعضی از آنها توسط علاقه‌مندان به حضرت علی بن موسی الرضا به آستان مقدسش هدیه شده است.

از مهم‌ترین اشیای موجود در این موزه می‌توان به قرآن‌های نفیس که با خط مبارک ائمّهٔ اطهار بر روی پوست آهو نوشته شده، اولین سنگ مرقد مطهّر امام‌رضا علیه‌السّلام و سکّه‌ها و کتیبه‌های نفیس اشاره کرد. بعضی از قهرمانان کشور ما در سال‌های مختلف نشان‌های (مدال‌های) جهانی خود را به موزهٔ حضرت رضا علیه‌السّلام تقدیم کرده‌اند.

فعّالیت

۳ـ اگر با خانواده‌تان به مشهد سفر کنید، بعد از زیارت حرم امام رضا علیه‌السّلام پیشنهاد می‌کنید از کدام بخش‌های آستان قدس دیدن کنید؟

۴ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۵) را در کلاس کامل کنید.

۵ـ به تصاویر زیر توجه کنید. این تصاویر چه کسانی را نشان می‌دهد؟ دربارهٔ کار و نقش این افراد در حرم مطهّر پرس‌وجو کنید و در کلاس توضیح دهید.

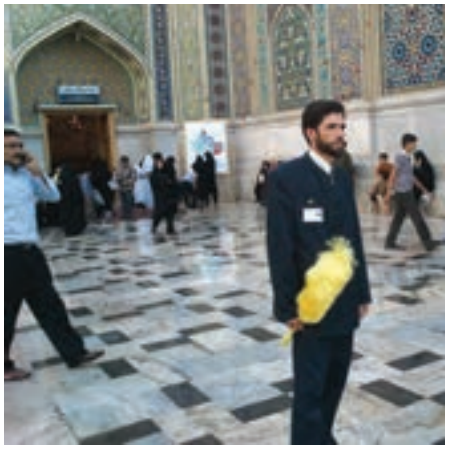

گردشگری تاریخی

ایران به دلیل دارا بودن تاریخ طولانی، آثار و بناهای متعددی دارد. کاخ‌ها، مساجد، کاروانسراها، حمام‌ها، بازارها، پل‌ها، آرامگاه‌های شاعران و دانشمندان، خانه‌های تاریخی و برج‌ها از جملهٔ این آثار هستند.

برخی از این بناها **میراث جهانی*** هستند که باید از آنها محافظت شود. علاوه بر مردم ایران، بسیاری از مورّخان و پژوهشگران کشورهای جهان، علاقه‌مند به بازدید از این آثار تاریخی هستند.

تخت‌جمشید که یونانیان به آن پرسپولیس می‌گفتند، بنایی عظیم شامل چندین کاخ و تالار به مساحت حدود ۱۲۵۰۰۰ متر مربع است. ساخت این بنا به فرمان داریوش اول هخامنشی آغاز و توسط جانشینان او به پایان رسید. برای انجام این کار، بهترین معماران، مهندسان، سنگ‌تراشان (حجاران)، نقاشان و کارگرانی با دستمزد معین از سراسر امپراتوری به کار گرفته شدند.

در طراحی و ساخت این مجموعه از اصول مهندسی و معماری دقیق و پیشرفته‌ای استفاده شده است. به منظور مقاوم‌سازی ساختمان‌ها، ابتدا تمام سطح زیربنا را خاک‌برداری و با شن‌ریزه‌ها رسوبی پرکرده‌اند و سپس به ساخت و ساز پرداخته‌اند. ستون‌های سنگی تخت‌جمشید به ارتفاع ۱۴ تا ۲۰ متر، از شگفتی‌های معماری ایران و حتی جهان در دورهٔ باستان است. سنگ‌های مورد نیاز از کوه‌های دور و نزدیک بریده و توسط نیروی انسانی یا گاری به محل کار برده می‌شد. پس از حجاری‌های مقدماتی، قطعه سنگ‌ها با استفاده از داربست‌های محکم و قرقره و طناب بر روی هم قرار می‌گرفتند. سپس عملیات تراشیدن و صیقل دادن ستون‌ها و ایجاد شیارهای تزیینی آغاز می‌شد. حجّاران برای تراشیدن و صیقل دادن ستون‌ها، از سنگی به همان سختی یا سرب و چرم استفاده می‌کردند.

تخت جمشید به عنوان یک میراث جهانی شناخته شده است.

• طبیعت‌گردی

یکی از انواع گردشگری، گردش و استراحت یا مطالعه و تحقیق در مکان‌های طبیعی چون کوه‌ها، غارها*، چشمه‌های آب‌معدنی و بیابان‌ها و جنگل‌ها و پناهگاه‌های حیات‌وحش و روستاهای زیباست.

در فصل ششم خواندید که کشور ایران به‌دلیل داشتن ناهمواری‌های مختلف و آب‌وهواهای متنوع، زیستگاه‌های متنوعی دارد.

بعضی از این مکان‌ها به‌عنوان «**میراث زیستی جهانی***» اعلام شده‌اند.

آبشار بیشه در لرستان

در هنگام تابستان، جمعیت زیادی از مردم کشور ما به سواحل شمال در کنار دریای خزر سفر می‌کنند. ساحل دریای خزر و جنگل‌های زیبای روی دامنهٔ کوه‌ها، مزارع برنج و روستاهایی که با فاصلهٔ کم در دو طرف جاده قرار گرفته‌اند، جذّابیت زیادی به این ناحیه داده است.

سواحل خلیج‌فارس و دریای عمان نیز به‌خصوص در زمستان‌ها از مراکز مهم گردشگری هستند.

یکی از بنادر مهم و مراکز گردشگری در سواحل دریای عمان، بندر چابهار است. دریای عمان نیز مانند خلیج‌فارس از دریاهای مهم و زیبای کشور ما است.

یک مرکز تفریحی در بندر چابهار

ساحل دریای خزر

کوهنوردی

جنگل

کویرنوردی

مازندران

چشمه‌های آب گرم

سرعین (اردبیل)

• گردشگری و حفاظت از محیط‌زیست

گردشگری در طبیعت ممکن است باعث بروز مشکلاتی شود و بعضی از مناطق در اثر انبوه مسافران آسیب ببینند.

فعّالیت

۶ـ به عکس مقابل توجه کنید و بگویید.

ـ چرا چنین منظره‌ای به‌وجود آمده است؟

ـ چه آسیب‌هایی ایجاد می‌شود؟

ـ برای مقابله با این آسیب‌ها چه باید کرد؟

امروزه کشورها سعی می‌کنند برای گردش و استراحت در طبیعت طوری برنامه‌ریزی کنند که از آسیب رساندن به محیط زیست جلوگیری شود.

یکی از این برنامه‌ها، ایجاد «**پارک‌های ملی**» است. در پارک‌های ملی مانند مناطق حفاظت شده، بوته‌کنی، چرای دام‌ها، شکار و نظایر آنها ممنوع است و محیط‌های امن طبیعی برای جانوران پدید آورده‌اند. بخشی از این پارک‌ها هم به گردشگاه مسافران اختصاص داده شده است.

پارک ملی گلستان در استان‌های گلستان و خراسان شمالی از بزرگ‌ترین پارک‌های ملی ایران است.

واژه‌ها

طبیعت‌گردی (اکوتوریسم) : سفر به مناطق طبیعی بدون لطمه زدن به محیط‌زیست.

میراث جهانی : سازمان یونسکو که یک سازمان جهانی است، بناهای تاریخی یا آثار بسیار ارزشمند را که بی‌همتا یا استثنایی هستند به عنوان میراث فرهنگی جهانی اعلام می‌کند؛ یعنی علاوه بر کشوری که این آثار در آن وجود دارد، کشورهای دیگر جهان نیز وظیفه دارند برای حفظ آن آثار یا مکان بکوشند.

غار : حفره‌هایی که به طور طبیعی در سطح زمین تشکیل می‌شود و معمولاً در دامنهٔ کوه‌ها قرار دارد.

میراث زیستی جهانی : یونسکو مکان‌هایی مانند جنگل، کوه، صحرا یا گونه‌هایی از گیاهان و جانوران را که پدیده‌های بی‌نظیر طبیعی باشند به عنوان میراث زیستی جهانی اعلام می‌کند. یعنی اینها به همهٔ انسان‌های زمین تعلق دارند و همه باید برای حفظ آنها بکوشند.

به کار ببندیم

۱ـ فرض کنید در تابستان چند مهمان از شهر دیگری به خانهٔ شما آمده‌اند و می‌خواهند سه روز در شهر یا روستای شما بمانند و جاهانی دیدنی را ببینند. همفکری کنید و روی یک صفحه، برنامه‌ای سه روزه برای این مهمان‌ها بنویسید و مکان‌هایی را برای بازدید پیشنهاد کنید. برنامه را در کلاس بخوانید و به معلم بدهید.

۲ـ فرض کنید در یک منطقهٔ طبیعی بسیار زیبا زندگی می‌کنید که گردشگران زیادی از آنجا دیدن می‌کنند. مؤسسه‌ای از شما می‌خواهد خسارت‌هایی را که ممکن است به محیط طبیعی وارد شود پیش‌بینی کنید و راه‌حل‌هایی برای آن بنویسید. همفکری کنید و آنها را روی یک کاغذ بنویسید و به معلم بدهید.

خسارت یا ضرر	راه حل
۱ــ ممکن است زباله‌ها را در آب رود بریزند	.....

۳ـ شما و خانواده‌تان در یک محیط طبیعی زیبا ناهار خورده‌اید و مشغول جمع کردن سفره هستید. با شیشهٔ نوشابه، قوطی کنسرو و پلاستیک‌های مواد غذایی و نظایر آن چه می‌کنید؟ بگویید.

فصل ۹

سرزمین ما، کاوش درگذشته‌های دور

حوزه‌های موضوعی:

- زمان، تداوم و تغییر
- مکان و فضا
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت

سرزمین پهناور ایران از گذشته‌های بسیار دور محل زندگی انسان‌ها بوده است.

آثار به‌دست آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که حدود ده هزار سال پیش در ایران سکونت‌گاه‌هایی وجود داشته است به همین جهت ایران در جهان، به‌عنوان سرزمینی کهن شناخته شده است.

آثار تاریخی به جا مانده، میراث فرهنگی هستند و باید از آنها محافظت کنیم.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- چگونه می‌توان پی برد که ایران جایگاه تمدن‌های بزرگ بوده است؟
- چه کسانی دربارهٔ گذشته مطالعه می‌کنند؟ چگونه؟
- میراث فرهنگی چیست؟
- چرا آثار تاریخی در موزه‌ها نگهداری می‌شوند؟

درس ۱۷

میراث فرهنگی و تاریخ

فعّالیت

۱ـ به تصاویر بالا دقت کنید. چه آثاری مشاهده می‌کنید؟ آیا این آثار با ارزش هستند؟ چرا؟ گفت‌وگو کنید.

هر یک از این موارد، نمونه‌هایی از میراث فرهنگی هستند.

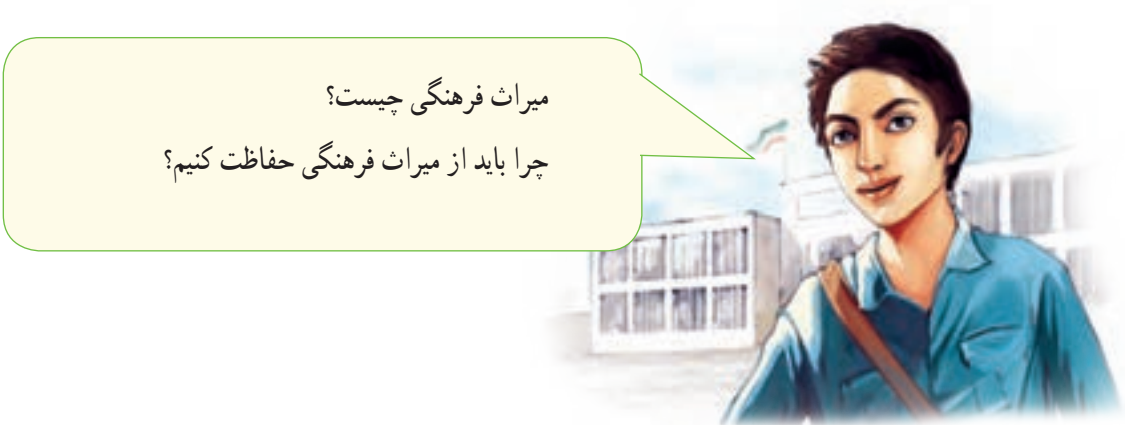

میراث، یعنی ارث و هر چیزی که از گذشتگان و نیاکان و پدران به ما رسیده باشد. بخشی از آثاری که از گذشتگان برای ما به جای مانده است، «**میراث فرهنگی**» است. میراث فرهنگی همهٔ آثار ارزشمندی است که به فرهنگ* یک ملت مربوط می‌شود. این آثار، حاصل زندگی و تلاش مردمی‌است که در گذشته زندگی می‌کرده‌اند.

میراث فرهنگی ممکن است آثار مادی مثل ظرف‌ها، سکه‌ها، کتیبه*ها، فرش‌ها، کتاب‌های قدیمی و بناهای تاریخی، مساجد و امامزاده‌ها باشد. همچنین ممکن است چیزهای غیرمادی مثل اعتقادات، زبان و آداب و رسومی باشد که از گذشته به ما رسیده است.

از آنجا که ایران جایگاه تمدن‌های کهن و یکی از قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های بشری است، دارای میراث فرهنگی بسیار زیاد است که بخشی از آن در موزه‌ها نگهداری می‌شود.

همان‌طور که نسل‌های قبل این میراث را حفظ کردند و به دست ما سپردند ما هم باید آن را حفظ کنیم و به آیندگان بسپاریم.

میراث فرهنگی به همهٔ مردم یک کشور تعلق دارد. پس همه باید در حفظ آن بکوشند.

• چه کسانی گذشته را مطالعه می‌کنند؟

علم تاریخ عبارت است از مطالعهٔ زندگی انسان‌ها در گذشته. آشنایی با گذشته به ما کمک می‌کند تا زمان حال را بهتر بفهمیم. ما از مطالعهٔ رویدادها و زندگیِ مردمان گذشته می‌توانیم پند بگیریم و از تجربه‌های آنها در زندگی امروز استفاده کنیم.

به کسانی که دربارهٔ زندگی انسان‌ها و رویدادهایی که در گذشته اتفاق افتاده، مطالعه و تحقیق می‌کنند، **مورّخ** می‌گویند.

مورّخان در مطالعات خود از منابع مختلفی مثل کتاب‌ها و نوشته‌ها یا کتیبه‌ها، ابزارها و وسایل زندگی، بناها، سکه‌ها، سلاح‌ها، سنگ‌نگاره‌ها و هر چیزی که از گذشته باقی مانده است، استفاده می‌کنند.

آنها سعی می‌کنند شواهد و مدارک به جای مانده را با دقت بررسی کنند تا به واقعیت آنچه در گذشته رخ داده، پی ببرند و آن‌گاه نظر خود را دربارهٔ یک موضوع تاریخی بگویند.

گاهی ممکن است مورّخان با دست یافتن به شواهد و مدارک جدید، تغییراتی در نظرات خود بدهند.

مورّخان در کار خود از یافته‌ها و نتایج مطالعات «**باستان‌شناسان**» نیز استفاده می‌کنند.

بعضی از آثار تاریخی مربوط به زمان‌های بسیار دور، در دل خاک قرار دارند. به همین علت باستان‌شناسان ابتدا با مشاهدهٔ ویرانه‌ها و خرابه‌ها یا مطالعهٔ منابع تاریخی حدس می‌زنند که در یک منطقه، آثار باستانی وجود دارد. سپس به جست‌وجو و حفّاری در آن منطقه می‌پردازند.

باستان‌شناسان با حوصله آثار موجود در دل خاک را بیرون می‌آورند و هنگامی که خاک‌ها را لایه‌برداری می‌کنند، به هر شیئی که برخورد می‌کنند، معمولاً همان موقع از آن عکس و فیلم تهیه می‌کنند. چرا؟

باستان‌شناسان در هر مرحله از ابزار خاصی استفاده می‌کنند؛ از ابزارهای ساده مانند بیل و کلنگ تا ریزبین (میکروسکوپ) و دوربین‌های مخصوص که با آنها لایه‌های درون خاک را مشاهده می‌کنند.

• پرسش‌های مهم

مورّخان معمولاً کار خودشان را با پرسش‌هایی دربارهٔ گذشته آغاز می‌کنند. آنها می‌خواهند دربارهٔ اشخاص یا رویدادهای یک دورهٔ زمانی چیزهایی بدانند. مورّخان ممکن است دربارهٔ یک موضوع، اطلاعاتی داشته باشند، اما چیزهایی هم برای آنها نامعلوم باشد. در هر حال، آنها پرسش‌هایی را طرح و سپس درباره آنها تحقیق می‌کنند تا پاسخ آنها را پیدا کنند.

برای مثال، به این پرسش‌های تاریخی توجه کنید.

ــ چه چیزی اتّفاق افتاده است؟

ــ چه کسی یا چه کسانی در این واقعه شرکت داشته‌اند؟

ــ در چه زمانی اتّفاق افتاده است؟

ــ علت یا علت‌های این رویداد چه بوده است؟

ــ در کجا این اتّفاق رخ داده است؟

ــ چگونه می‌توان از این موضوع برای حال و آینده استفاده کرد؟

فعّالیت

۲ـ به‌چند گروه تقسیم شوید و همفکری کنید و یکی از موضوعات زیر را انتخاب و دربارهٔ آن پرسش‌های تاریخی طرح کنید. (نیازی نیست به پرسش‌ها پاسخ دهید.) هر گروه پرسش‌های بیشتری طرح کند، امتیاز بیشتری می‌گیرد.

(ورود آریایی‌ها به ایران) (حملهٔ اسکندر به ایران) (سقوط سلسله ساسانیان)

● موزه‌ها

در همهٔ کشورها برای حفظ و نگهداری آثار تاریخی با ارزش و میراث فرهنگی، مکان‌هایی به نام موزه وجود دارد.

موزه‌ها انواع مختلف دارند.

در کشور ما نیز موزه‌های گوناگونی در شهرهای مختلف تأسیس شده است.

موزه‌ها علاوه بر نگهداری آثار تاریخی، این آثار را به نمایش می‌گذارند به‌طوری که همهٔ مردم با رفتن به موزه، می‌توانند آنها را مشاهده کنند تا از چگونگی زندگی مردم در زمان‌های مختلف آگاه شوند.

همچنین، موزه‌ها مکان‌های مناسبی برای افرادی هستند که در رشته‌های مختلف مثل تاریخ، هنر، معماری، باستان‌شناسی و... مطالعه و تحقیق می‌کنند.

• سازمان میراث فرهنگی

در کشور ما، مهم‌ترین سازمانی که مسئولیت حفاظت و نگهداری از میراث فرهنگی را به‌عهده دارد، «**سازمان میراث فرهنگی**» است. موزه‌ها نیز یکی از بخش‌های سازمان میراث فرهنگی هستند.

البته حفاظت از میراث فرهنگی تنها وظیفهٔ این سازمان نیست، بلکه همهٔ ما مردم ایران وظیفه داریم در حفظ و نگهداری آثار با ارزشی که از گذشته به جای مانده است، بکوشیم.

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران

فعّالیت

۳ـ پدر حسن یک انگشتر عقیق و یک تسبیح قدیمی دارد که آن را در صندوقچه‌ای نگهداری می‌کند. وقتی حسن از پدرش پرسید که چرا او آن‌قدر به این انگشتر و تسبیح علاقه دارد، پدر پاسخ داد که آنها اولاً یک میراث خانوادگی و یادگاری از پدرِ پدربزرگش هستند و دیگر آنکه چون قدیمی‌اند خیلی ارزشمندند. به همین جهت، آنها را با دقّت حفظ می‌کند.

۴ـ شما هم در خانواده یا فامیل خود دربارهٔ اشیا یا چیزهای قدیمی که میراث خانوادگی هستند، پرس‌وجو کنید. از افراد بپرسید چرا آن چیزها را حفظ و نگهداری می‌کنند؟ سپس نتیجه را روی یک برگ کاغذ بنویسید و در کلاس بگویید.

۵ـ به‌طور گروهی یک یا چند میراث فرهنگی مهم در شهر، روستا یا استان محل زندگی‌تان را شناسایی کنید و در کلاس نام ببرید.

۶ـ در صورتی که به اینترنت دسترسی دارید، با راهنمایی معلم به پایگاه یک موزه بروید و اطلاعات و تصاویری دربارهٔ آن موزه یا اشیای داخل آن به‌دست بیاورید.

درس ۱۸ قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های* ایران

دانش‌آموزان کلاس هفتم به همراه معلمشان از موزهٔ ایران باستان در تهران دیدن کردند.

در این موزه مجسمه‌ها، ظروف و ابزار و وسایلی از گذشته‌های بسیار دور ایران نگهداری می‌شود.

راهنمای* موزه، در این باره توضیح داد :

در این موزه، شما آثار تاریخی به جای مانده از دورهٔ قبل از اسلام را مشاهده می‌کنید. به همین جهت به این موزه، موزهٔ ایران باستان می‌گویند.

علم تاریخ، یعنی مطالعهٔ دقیق زندگی انسان‌ها در گذشته. کسانی که تاریخ را مطالعه می‌کنند، زمان گذشته را بر اساس حوادث و تغییرات مهم به بخش‌هایی تقسیم می‌کنند.

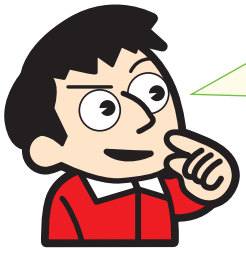

راستی، چرا به این موزه، موزهٔ ایران باستان می‌گویند؟

از آنجا که ورود اسلام به ایران، مهم‌ترین رویداد تاریخی کشور ما است، به همین جهت مورّخان تاریخ ایران را به دو دوره تقسیم کرده‌اند :

۱ــ تاریخ ایران قبل از اسلام که به آن دورهٔ ایران باستان می‌گویند.

۲ــ تاریخ ایران دورهٔ اسلامی که با سقوط حکومت ساسانیان و ورود اسلام به ایران آغاز شد و تاکنون ادامه دارد.

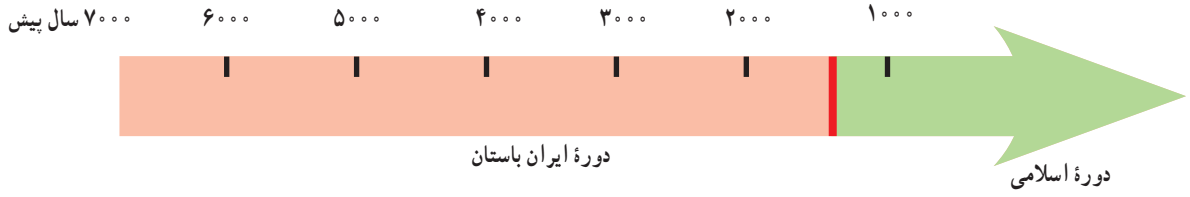

به این نمودار خط زمان* می‌گویند. تاریخ ایران به دو دورهٔ مهم تقسیم شده است.

• آیا ایران جایگاه تمدّن‌های کهن بوده است؟

باستان‌شناسان* می‌گویند زندگی بشر از مراحل ابتدایی آغاز شده است. به نظر می‌رسد هزاران سال پیش، انسان‌ها از وسایل بسیار ساده و ابتدایی استفاده می‌کردند. آنها از طریق گردآوری خوراک و شکار حیوانات زندگی می‌کردند، در جست وجوی شکار و خوراک از جایی به جای دیگر می‌رفتند و برای محافظت از خود درون غارها به سر می‌بردند. ابزارهای انسان‌های غارنشین در این دوره از سنگ بود و آنها به یادبود شکارهایشان، نقش‌هایی روی دیوار غارها کشیده و یا بر روی کوه‌های اطراف خود کنده بودند. امروزه هنوز آثار برخی از این سنگ نگاره‌ها باقی مانده است.

به تصاویر زیر توجه کنید. باستان‌شناسان شواهدی از این نوع زندگی را در ایران پیدا کرده‌اند.

نقاشی‌های درون غار دوشه در استان لرستان

دهانهٔ غار تاریخی هوتر (هاتر) در نزدیکی بهشهر

فعّالیت

۱ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۶) بررسی شواهد (سنگ‌نگاره) را در کلاس انجام دهید.

سپس انسان‌ها کشاورزی را یاد گرفتند و حیوانات را اهلی کردند. آنها در کنار رودخانه‌ها برای خود خانه‌های دائمی‌ساختند. کشاورزی موجب شد که انسان‌ها یکجانشین شدند و بدین‌ترتیب اولین روستاها در کنار رودهای پرآب و چشمه‌ها پدید آمدند.

مردم این روستاها به تدریج در ساختن ابزار و وسایل گوناگون و مورد نیاز خود پیشرفت کردند. با رونق کشاورزی، غذا به اندازهٔ کافی تولید و ذخیره می‌شد و دیگر همهٔ افراد مجبور به کار کشاورزی نبودند. بنابراین، عده‌ای در کارهای دیگر مهارت پیدا کردند.

تپه سیَلک کاشان

برای مثال، آنها با استفاده از گِل، ظروف سفالی ساختند. این ظرف‌ها ابتدا شکل ساده‌ای داشتند ولی به‌تدریج شکل بهتری یافتند و دارای نقش و نگار شدند.

در بعضی از نقاط ایران مانند **تپهٔ سیَلْک (درکاشان)** و **تپهٔ حسنلو**، (در نقده، آذربایجان غربی) ظروف و وسایلی از زندگی مردم این دوره پیدا شده است.

کم‌کم، داد و ستد و تجارت ابزار و وسایل رونق گرفت.

انسان‌ها برای رسیدگی به کارها و نوشتن و محاسبه داد و ستدهایشان خط را اختراع کردند.

با گذشت زمان، جمعیت برخی سکونتگاه‌ها رو به افزایش گذاشت و شهرهای بزرگی پدید آمدند که به‌وسیلهٔ حکومتی اداره می‌شدند. آنها قوانین و مقرراتی برای خود وضع کردند.

مردم این شهرها در هنر و معماری و ساختن بناها، پیشرفت زیادی کردند. بدین ترتیب نخستین «**تمدن**»های بشری به‌وجود آمدند.

سفال یافت شده از تپهٔ سیَلْک (Sialk)

جام طلایی مارلیک

بعضی از کسانی که گذشته را مطالعه می‌کنند، معتقدند «**تمدّن**»ها این ویژگی‌ها را داشتند.

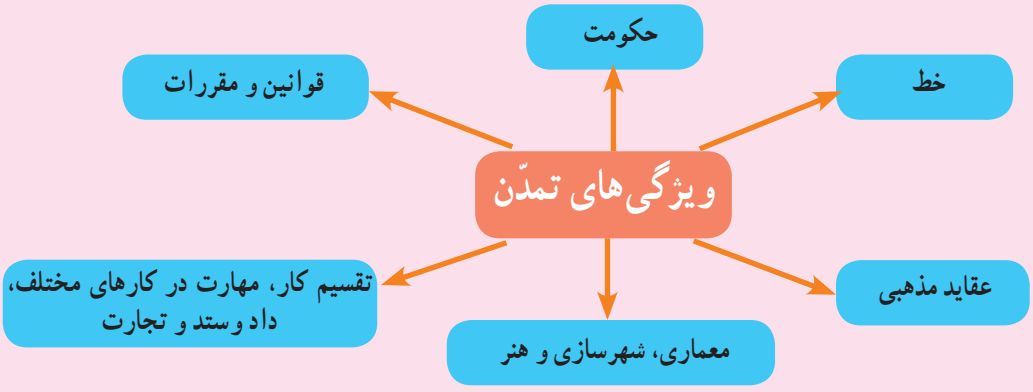

بقایای شهر سوخته

چشم مصنوعی و ظرف سفالی که نخستین پویانمایی (انیمیشن) دنیا به شکل بز بر روی آن نقش و در این منطقه پیدا شده است.

شواهد و مدارکی که از گذشته به‌دست آمده، نشان می‌دهد که در ایران، در گذشته‌های دور، تمدن‌های بزرگی پدید آمدند و سپس از بین رفتند.

● **شهر سوخته** : درگذشته‌ای نه چندان دور، باستان‌شناسان در نزدیکی شهر زابل در استان سیستان‌و بلوچستان، اشیایی پیدا کردند و با مطالعه بر روی آنها حدس زدند که حدود پنج هزار سال پیش تمدّن بزرگی در این منطقه وجود داشته است. آنها با مطالعه و کاوش بیشتر دریافتند که این تمدّن بعدها به طرز نامعلوم و عجیبی (ظاهراً در اثر آتش‌سوزی) از بین رفته است و به همین علت این شهر را «**شهر سوخته**» نام گذاشتند.

البته حفاری و پژوهش در این منطقه همچنان ادامه دارد و باستان‌شناسان اینجا هنوز مشغول کار و مطالعه هستند.

جام نقره‌ای زن ایلامی

● **تمدّن ایلام** : حدود هشتاد سال پیش، چند مهندس که با هواپیما به خوزستان می‌رفتند، متوجه تپه‌ای شدند و احتمال دادند که زیر آن آثار تاریخی وجود داشته باشد. آنها باستان‌شناسان را از وجود این تپه با خبر کردند. باستان‌شناسان پس از مدت‌ها تلاش با زحمت و مواظبت زیاد خاک‌ها را کنار زدند و به‌تدریج خرابه‌های «چُغازنبیل» مهم‌ترین اثر به جای مانده از تمدّن ایلام را کشف کردند.

معبد* چُغا زنبیل که شهرت جهانی دارد، در نزدیکی شوش است. این معبد با میلیون‌ها خشت و هزاران آجر ساخته شده و بر روی برخی آجرها با خط ایلامی، مطالبی نوشته شده است.

زیگورات چُغازنبیل ــ شوش

ایلامی‌ها حدود ۳ هزار سال در این منطقه زندگی کرده و تمدّن بزرگی را به‌وجود آورده بودند. آنها بر روی لوح‌های گلی، قانون‌هایی را که پادشاهان ایلامی‌وضع کرده بودند، می‌نوشتند. بعضی از این لوح‌ها تا به امروز باقی مانده است. ایلامی‌ها مانند سایر تمدّن‌های باستانی، خدایان متعددی مثل خدای خورشید و خدای آب و... را پرستش می‌کردند و مجسمه‌هایی از این خدایان ساخته و در معابد خود قرار می‌دادند و آنها را می‌پرستیدند. ایلامی‌ها با هنر سفال‌سازی آشنا بودند و ظروف سفالی و مجسمه‌ها و ابزارهای مختلف آنها در این منطقه یافت شده است.

● **تمدّن جیرفت** : حدود سیزده سال پیش باستان‌شناسان موفق شدند یکی از کهن‌ترین تمدّن‌های شرق را در نزدیکی جیرفت کرمان (در کنار هلیل‌رود) شناسایی

نمونه‌ای از ابزار و ظروف سنگ صابونی کشف شده از تپهٔ کُنار صَندل جیرفت

و از دل خاک بیرون کشند. وسایل و ظروف سنگی و مفرغی با نقش جانوران، زیگورات* و کتیبه‌های آجری از جمله این اکتشافات است. باستان شناسان که دربارهٔ این کتیبه‌ها تحقیق می‌کنند، هنوز موفق به خواندن آنها نشده‌اند و احتمال می‌دهند یکی از قدیمی‌ترین خط‌های دنیا باشد که تمدن جیرفت آن را اختراع کرده است.

فعّالیت

۲ـ به نقشهٔ این صفحه نگاه کنید و بگویید در پدید آمدن تمدّن ایلام کدام رود نقش داشته است؟

با توجه به مطالبی که در فصل‌های پنجم تا هفتم خواندید، بگویید شرایط جغرافیایی این منطقه چه تأثیری در به وجود آمدن این تمدّن داشته است.

۳ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۷) مهرهای ایلامی را اجرا کنید.

۴ـ نمودار «ویژگی‌های تمدّن» را بخوانید. سپس به‌طور گروهی با توجّه به مطالب آن و مشاهدهٔ تصاویر مربوط به تمدّن ایلام، دلیل بیاورید که ایلام یک تمدّن بوده است (برای هر ویژگی، مدارکی مثال بزنید).

ظهور پیامبران الهی

هم‌زمان با تمدّن ایلام در ایران، درمنطقهٔ بین‌النّهرین (سرزمین بین دو رود دجله و فرات) و کنار رود نیل تمدّن‌های دیگری شکل گرفتند که نام و محل آنها را روی نقشه می‌بینید. این تمدّن‌ها را نام ببرید و مکان آنها را روی نقشه نشان دهید.

درکتاب‌های مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمان دورهٔ ابتدایی، با سرگذشت پیامبران الهی که در این منطقه می‌زیسته‌اند آشنا شدید. دانستید که در آن زمان اگر چه مردم این نواحی در ساختن ابزار و وسایل زندگی پیشرفت کرده بودند و تمدّن‌های بزرگی درکنار رودها پدید آمده بود، اما در زندگی و روابط اجتماعی آنها شرایط بدی حاکم بود.

فرمانروایان در کاخ‌های باشکوه به خوشگذرانی مشغول بودند و به مردم ظلم بسیار می‌کردند. انسان‌ها به جای پرستش خداوند یکتا، خورشید و ماه یا بت‌ها را عبادت می‌کردند و گمراه بودند. اخلاق و رفتار و قانون و مقرراتی که مردم از آن پیروی می‌کردند آکنده از جهل و گمراهی، خرافات و ظلم و ستم بود.

خداوند متعال در زمان‌های مختلف برای هدایت مردم و نجات آنها از گمراهی و ظلم، پیامبرانی را فرستاد. دوتن از پیامبران بزرگ الهی یعنی حضرت نوح (علیه‌السّلام) و حضرت ابراهیم (علیه‌السّلام) در بین‌النهرین می‌زیستند.

حضرت یوسف (علیه‌السّلام) و حضرت موسی (علیه‌السّلام) نیز مدت زیادی در مصر بسر بردند. بعدها حضرت عیسی (علیه‌السّلام) در زمان حکمرانی امپراتوری روم در فلسطین متولد شدند.

همهٔ این پیامبران از جانب خداوند برای هدایت مردم برگزیده شدند. آنها با حاکمان ستمگر عصر خود مبارزه می‌کردند و به فرمان خداوند از آنها می‌خواستند دست از ستم بردارند و به آیات خداوند بیندیشند و عمل کنند. به آنها گوشزد می‌کردند که خداوند، بدکاران و ستمگران را نابود خواهد کرد و از مردم نیز می‌خواستند تا با دوری از گناهان، رفتار نیکو در پیش بگیرند و از ظالمان اطاعت نکنند.

۱

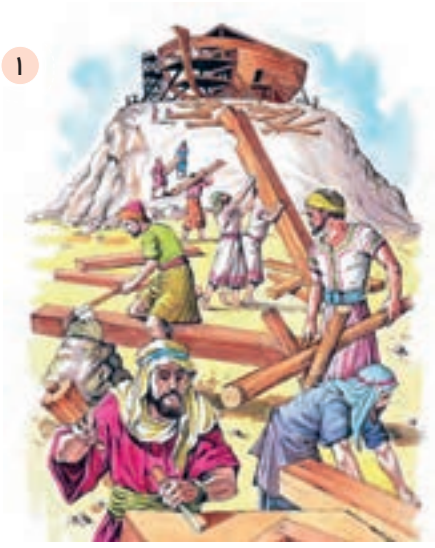

۲

۳

فعّالیت

۵ـ به تصاویر این درس توجّه کنید و با همفکری یکدیگر بگویید هریک سرگذشت کدام پیامبر الهی را نشان می‌دهد.

۶ـ به فهرست سوره‌های قرآن کریم مراجعه کنید :

الف) نام سوره‌هایی را که به نام یک پیامبر نامیده شده، استخراج کنید و بنویسید.

ب) معنی آیات ۱۰۳ تا ۱۴۰ سورهٔ اعراف را بخوانید. این آیات مربوط به سرگذشت کدام پیامبر الهی است؟ به‌طور خلاصه در کلاس تعریف کنید.

۷ـ به چند گروه تقسیم شوید. هر گروه با راهنمایی معلم دربارهٔ یکی از پیامبران الهی مطالبی گردآوری کنید. سپس نمایندهٔ گروه نتیجهٔ تحقیق را در کلاس بخواند. فکر کنید از مطالعهٔ زندگی پیامبران الهی به چه نکاتی پی می‌برید.

واژه‌ها

فرهنگ : به مجموعهٔ افکار و عقاید، آداب و رسوم، خط، زبان و شیوهٔ زندگی مردم گفته می‌شود.

کتیبه : لوح‌های گلی یا سنگی بسیار قدیمی که بر روی آنها خط‌هایی نوشته‌اند.

راهنمای موزه : کسی که برای بازدیدکنندگان از موزه‌ها توضیح می‌دهد و پرسش‌های آنها را پاسخ می‌گوید.

خطّ زمان : نموداری که بر روی آن رویدادهای تاریخی به ترتیب زمانی و به‌طور منظّم نشان داده می‌شود.

باستان‌شناس : کسی که آثار و اشیای باقی‌مانده از سکونتگاه‌های قدیمی و تمدّن‌های کهن را جست‌وجو و مطالعه می‌کند.

سکونتگاه : به مکانی که انسان‌ها در آنجا به‌طور جمعی در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند، سکونتگاه می‌گویند.

معبد : محل عبادت و پرستش.

زیگورات : بناهای خشتی و پلکانی بودند که در دورهٔ تمدّن‌های باستانی بر بلندی‌ها ساخته می‌شد و محل نیایش خدایان آنها بود. از معروف‌ترین زیگورات‌ها در ایران می‌توان زیگورات چغازنبیل در نزدیکی شوش و زیگورات جیرفت را نام برد.

به کار ببندیم

۱ـ با کمک و راهنمایی معلم، یک بنای تاریخی شهر یا استان محل زندگی خودتان را که مردم از آن بازدید می‌کنند، انتخاب و عکسی از آن تهیه کنید.

سپس به‌طور گروهی برای حفاظت از آن مکان و نحوهٔ بازدید از آن فکر کنید و چند پیشنهاد بدهید یا دستورالعملی بنویسید.

۲ـ پرس‌وجو کنید. نزدیک‌ترین موزه به محل زندگی شما، چه موزه‌ای است؟ نام و نشانی آن چیست؟ چه اشیایی در آن نگهداری می‌شود؟

۳ـ به همراه معلم خود از یک موزه بازدید کنید و به‌طور گروهی، گزارشی از مشاهدات خودتان را بنویسید.

فصل ۱۰

شکل‌گیری امپراتوری‌های* بزرگ در ایران باستان

حوزه‌های موضوعی:

- زمان، تداوم و تغییر
- نظام اجتماعی
- فضا و مکان

در دوران باستان، حکومت‌هایی در سرزمین ما شکل گرفتند که برخی از آنها بر سرزمین‌های بسیار پهناوری فرمان می‌راندند.

یکی از این حکومت‌ها، هخامنشیان بودند که به‌عنوان نخستین امپراتوری جهانی شناخته می‌شود. هخامنشیان بر سرزمین‌های پهناور و اقوام مختلف از چین تا شمال آفریقا حکومت می‌کردند.

ادارهٔ چنین سرزمین‌های پهناوری کار آسانی نبود. اما ایرانیان باستان آنچنان تشکیلات اداری و نظامی را به‌وجود آورده بودند که تا قرن‌ها الگو و سرمشق برای سایر کشورها به شمار می‌رفت.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- کدام حکومت‌های قدرتمند در ایران باستان حکمرانی می‌کردند؟
- قلمرو ایران در دورهٔ باستان کدام نواحی را در برمی‌گرفت؟
- شیوهٔ حکومت در ایران باستان چگونه بود؟
- ایرانیان باستان در ادارهٔ کشور، از چه ابزارها و فنون نظامی استفاده می‌کردند و چه ابتکاراتی از خود نشان می‌دادند؟

درس ۱۹ آریایی‌ها و تشکیل حکومت‌های قدرتمند در ایران

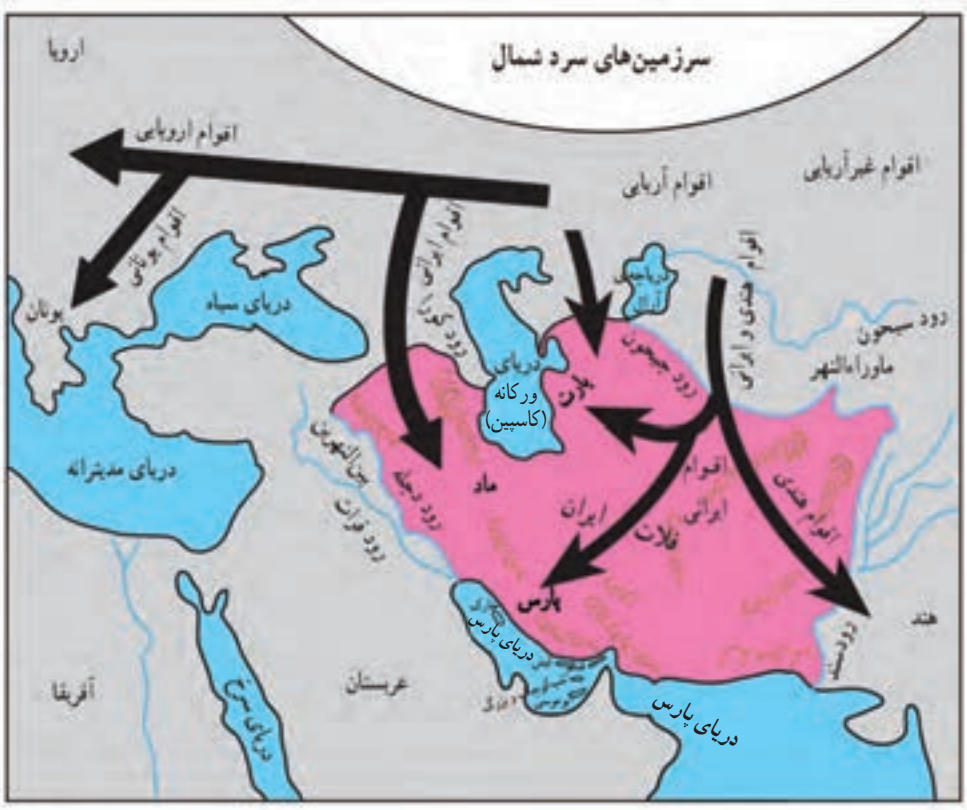

در فصل قبل خواندید که هزاران سال پیش در بخش‌های مختلف ایران، اقوام مختلفی زندگی می‌کردند و تمدّن‌هایی در نواحی مختلف به‌وجود آمده بود.

برخی مورّخان معتقدند که حدود چهارهزار سال پیش، مردمانی کوچ‌نشین که خود را «**آریایی**» می‌نامیدند از مناطق شمال دریای خزر به تدریج به سمت جنوب مهاجرت کردند. آریایی‌ها دولت‌های بزرگی در ایران تشکیل دادند و صدها سال در ایران حکومت کردند.

به نقشه توجه کنید. سه قوم بزرگ آریایی؛ مادها، پارت‌ها و پارس‌ها بودند.

هر کدام از این سه قوم بزرگ در کدام بخش ایران سکونت گزیده بودند؟

پس از مهاجرت آریایی‌ها به ایران سلسله* های بزرگی در ایران، حکومت کردند.

مادها، نخستین حکومت آریایی در ایران

قبایل ماد در شمال غرب و غرب ایران به صورت پراکنده زندگی می‌کردند. همین امر موجب شده بود که آنها ضعیف باشند و هرچند وقت یک‌بار همسایه‌های قدرتمندشان مانند آشوری‌ها به آنها حمله می‌کردند و اموالشان را به غارت می‌بردند.

در یکی از قبایل ماد، فردی به نام **دَهیوکَ**[1] زندگی می‌کرد که به دلیل خوش‌رفتاری و عدالت‌خواهی بین همهٔ قبیله‌ها محبوبیت داشت. سرانجام سران قبایل تصمیم گرفتند او را به عنوان فرمانروا انتخاب کنند.

دَهیوکَ بر فراز تپّه‌ای در شهر هگمتانه (همدان امروزی) قلعه‌ای ساخت و آنجا را به پایتختی خود انتخاب کرد. مادها به تدریج قدرتمند شدند و بر دشمنان خود غلبه کردند. بدین ترتیب حکومتی قدرتمند در ایران به دست مادها پایه‌گذاری شد.

۱ــ نام دَهیوکَ در برخی از کتاب‌ها به اشتباه دیااُکو نوشته شده است.

هخامنشیان، امپراتوری قدرتمند

پارس‌ها گروه دیگری از آریایی‌ها بودند. رئیس یکی از قبایل مهم پارس، فردی به نام هخامنش بود. کوروش بنیان‌گذار سلسله هخامنشیان از نوادگان هخامنش بود. کوروش توانست آخرین پادشاه مادها را در جنگی شکست بدهد و حکومت آنان را سرنگون کند.

منشور کوروش که هم‌اکنون در موزهٔ لندن در کشور انگلستان نگهداری می‌شود و پژوهشگران موفق شده‌اند، آن را بخوانند.

فعّالیت

۱ـ یک اطلس جغرافیایی به کلاس بیاورید. به نقشهٔ قلمروی هخامنشیان در صفحه ۱۲۴ کتاب توجه کنید و سپس بگویید کدام‌یک از کشورهای امروزی، در زمان هخامنشیان جزء قلمرو ایران بودند.

کوروش در دوران حکومت خود، پیروزی‌های زیادی به‌دست آورد. او بابِل (عراق امروزی) و لیدی (ترکیه امروزی) را تصرف کرد و قلمرو ایران را از خلیج‌فارس تا دریای مدیترانه گسترش داد.

کوروش پادشاهی خردمند بود و با مردم سرزمین‌هایی که فتح می‌شدند با نرمی و عدالت رفتار می‌کرد. مورّخان این موضوع را از روی منشوری که از وی به جا مانده است دریافته‌اند.

بعد از کوروش، پادشاهان دیگری از هخامنشیان به سلطنت رسیدند که معروف‌ترین آنها «داریوش بزرگ» است. او زمانی به سلطنت رسید که در بیشتر قلمرو هخامنشیان، شورش‌ها و نابسامانی‌هایی شکل گرفته بود. داریوش با عزم و اراده با شورشیان جنگید و آنها را شکست داد و موفق شد دوباره حکومت هخامنشیان را قدرتمند سازد.

پس از این پیروزی‌ها، داریوش دستور داد تا نقش برجسته‌ای به یاد پیروزی‌های او در جنگ با دشمنان بر دامنهٔ کوه بیستون حجّاری کنند.

به طور کلی در زمان کوروش و داریوش، قلمرو جغرافیایی هخامنشیان، بیشتر کشورهای مهم آن‌روز را در بر می‌گرفته است. به همین دلیل می‌توان از حکومت هخامنشی به عنوان نخستین امپراتوری جهانی یاد کرد.

سنگ نگاره و کتیبهٔ داریوش هخامنشی در بیستون : داریوش در کتیبهٔ بیستون از ۲۳ ایالت تحت فرمان خود نام برده است، مانند پارس، خوزیا (خوزستان)، بابل، مصر، اربایه(عربستان)، ارمنیا (ارمنستان) و... .

فعّالیت

۲ـ به تصویر نقش برجستهٔ بیستون دقت کنید. به نظر شما چرا شاهان دستور می‌دادند چنین نقش برجسته‌هایی روی سنگ‌ها کنده شود؟

سلوکیان، حکومتی بیگانه

در زمان هخامنشیان، جنگ‌های متعددی بین ایران و یونان رخ داد. در یکی از این جنگ‌ها سپاهیان هخامنشی آتن را برای مدت کوتاهی تصرّف کردند. هنگامی‌که فرماندهی به نام اسکندر مقدونی در یونان به قدرت رسید، حکومت هخامنشی ضعیف و ناتوان شده بود. اسکندر از این موقعیت استفاده کرد و یونانیان را به انتقام جویی از ایرانیان فرا خواند. سپاهیان تحت فرمان او در چند جنگ، سپاه هخامنشی را شکست دادند و ایران را فتح کردند. درنتیجهٔ حملهٔ اسکندر، بسیاری از شهرهای ایران از جمله تخت جمشید به آتش کشیده شد.

اسکندر علاوه بر ایران، مصر و قسمت‌هایی از هندوستان را تصرف کرد. او سرانجام در جوانی و در اوج کشورگشایی بر اثر بیماری در گذشت.

پس از مرگ اسکندر، قلمرو پهناور او میان سردارانش تقسیم شد. ایران به دست سلوکوس، یکی از سرداران او افتاد. وی سلسلهٔ سلوکیان را تأسیس کرد.

سکه با نقش اسکندر مقدونی

سردیس اسکندر مقدونی

ایرانیان سلوکیان را بیگانه می‌شمردند و به شکل‌های مختلف با آنان مخالفت و مبارزه می‌کردند.

اشکانیان و بیرون‌راندن بیگانگان

مجسمهٔ مرد پارتی (اشکانی)

همان‌طور که پیش‌تر خواندید، پارت‌ها نیز یکی از اقوام آریایی بودند. رئیس یکی از قبایل پارت ملقب به «اشک» یا «اَرْشَک» با هدف مقابله با سلوکیان، پارتیان و دیگر اقوام ایرانی را متحد کرد. او با استفاده از اختلافات سلوکیان توانست قسمت‌هایی از ایران را آزاد کند. مورخان وی را مؤسس سلسله اشکانی[1] می‌دانند.

جانشینان اشک به مبارزه با سلوکیان ادامه دادند و موفق شدند به تدریج سایرمناطق ایران را نیز از سلطهٔ سلوکیان نجات دهند. به این ترتیب در زمان فرمانروایی مهرداد دوم، حکومت اشکانی به امپراتوری قدرتمندی تبدیل شد. اشکانیان پس از آن به مدت چندین قرن با تمام توان در برابرهجوم سپاه نیرومند روم ایستادند و اجازه ندادند بار دیگر بیگانگان بر میهن ما مسلط شوند.

ساسانیان، آخرین حکومت ایران باستان

آخرین حکومت پیش از ورود اسلام به ایران سلسله ساسانیان است. اردشیر بابکان از خاندان ساسان، مؤسس این سلسله است که بر علیه اشکانیان قیام کرد. یکی از مهم‌ترین پادشاهان ساسانی، شاپور اول است. در زمان او وسعت قلمرو ایران بسیار زیاد شد. او توانست امپراتور روم (والریانوس) را شکست دهد.

با حملهٔ اعراب مسلمان و شکست‌های متعدد سپاهیان ساسانی، سرانجام با قتل یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی، این سلسله درسال ۶۵۱ میلادی به پایان رسید. با ورود اسلام به ایران دورهٔ جدیدی از تاریخ ایران پایه‌گذاری گردید.

شما در سال آینده با فتح ایران و چگونگی پذیرش و علل استقبال مردم ایران از دین اسلام آشنا می‌شوید.

---

۱ ــ چون لقب شاهان اشکانی،اشک بود، این سلسله به اشکانیان مشهور است.

خرابه های طاق کسرا که امروز در کشور عراق قرار دارد.

سنگ نگارهٔ پیروزی شاپور ساسانی بر والرین امپراتور روم در نقش رستم

نکته : در سال‌های قبل خواندید که مبدأ تاریخ ما مسلمانان هجرت پیامبر اکرم (صلی اللّه علیه و آله) از مکه به مدینه است و به آن تاریخ هجری گفته می‌شود. مورخان برای تعیین زمان رویدادهای پیش از اسلام از تقویم میلادی استفاده می‌کنند. مبدأ تقویم میلادی تولد حضرت مسیح (علیه‌السّلام) است و نشانهٔ اختصاری آن حرف «م» است. برای تعیین زمان رویدادهای قبل از میلاد حضرت مسیح (علیه‌السّلام) نیز تقویم میلادی به‌صورت معکوس و با علامت اختصاری «ق.م» به‌کار می‌رود. برای مثال ۸۰۰ ق.م، بیانگر هشتصد سال پیش از میلاد مسیح است.

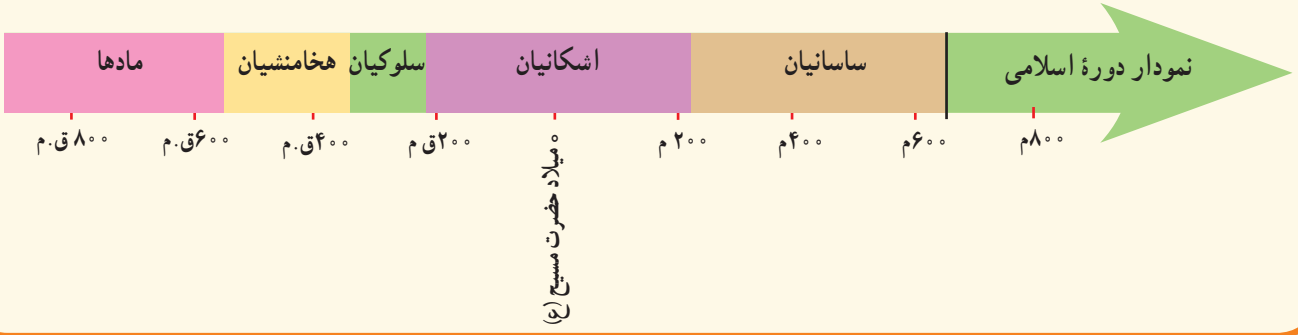

فعّالیت

۳ـ خواندن خط زمان : بیشترین مدت زمان حکومت مربوط به کدام سلسله است؟ کدام سلسله‌ها به‌ترتیب در ایران حکومت کردند؟

۴ـ الف) هم اکنون در کدام سال میلادی به سر می‌برید؟ ب) از تأسیس حکومت اشکانی در ۲۴۸ ق.م چند سال می‌گذرد؟

ج) شاپور ساسانی در ۲۶۰ م. والرین امپراتور روم را شکست داد و به اسارت گرفت. محاسبه کنید چند سال پیش، این رویداد به وقوع پیوسته است.

۵ـ چرا مردم ایران سلوکیان را نمی‌پذیرفتند و با آنها مخالفت می‌کردند؟

۶ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۸) قهرمانان ایران باستان را در کلاس تکمیل کنید.

درس ۲۰ امپراتوری‌های ایران باستان چگونه کشور را اداره می‌کردند؟

نوع حکومت

در ایران باستان شیوهٔ حکومت پادشاهی بود. شاهان در ابتدای سلطنت در حضور بزرگان کشور، تاج‌گذاری می‌کردند و در کاخ بر تخت می‌نشستند. شاه قدرت مطلق داشت و همه باید از او فرمان می‌بردند. حکومت موروثی بود و معمولاً از پدر به پسر به ارث می‌رسید. البته گاهی بر سر جانشینی شاه و به دست آوردن قدرت، اختلافات شدیدی پیش می‌آمد و حتی منجر به کشتن افراد و جنگ و خون‌ریزی می‌شد.

نقش برجسته بخشیدن حلقهٔ شاهی از سوی اهورا مزدا به اردشیر ساسانی(نقش رستم)

نقش برجسته داریوش در تخت جمشید

شاهان ایران باستان خود را برگزیدهٔ آسمان و نمایندهٔ اهورامزدا* می‌دانستند و معتقد بودند که به حکم او فرمان می‌رانند. در اغلب کتیبه‌های به‌جای مانده، جمله‌هایی که این موضوع را نشان بدهد، وجود دارد.

کتیبه داریوش در بیستون :

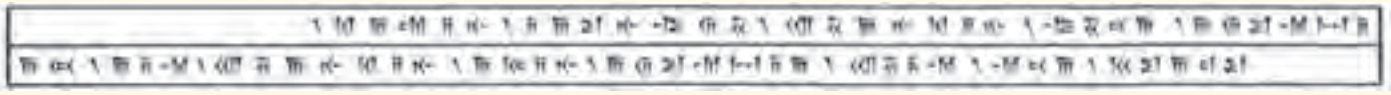

داریوش شاه گوید : به خواست اهورامزدا من شاه هستم. اهورا مزدا شاهی را به من عطا فرمود.

البته این عقیده هم وجود داشت که اگر شاه از مسیر قانون و عدالت منحرف شود حمایت اهورایی از او گرفته می‌شود و بزرگان و موبدان* می‌توانستند او را عزل یا برکنار کنند.

مُهر سلطنت داریوش هخامنشی، طول مهر ۳/۵ سانتی‌متر است. در موزهٔ بریتانیا در لندن نگهداری می‌شود. اسم داریوش روی مهر به سه خط ایلامی، پارسی و بابلی نوشته شده است.

شاهان بر امور اداری، نظامی و مذهبی فرمانروایی مطلق داشتند. آنها برای ادارهٔ کشور فرمان‌هایی صادر می‌کردند. این فرمان‌ها، قانون‌هایی بودند که باید در سراسر کشور اجرا می‌شدند و هیچ‌کس نباید از آنها سرپیچی می‌کرد. روی فرمان‌ها و نامه‌های مهم، مُهرهای مخصوص شاه زده می‌شد.

فعّالیت

۱ـ به تصویر مهر سلطنتی داریوش توجه کنید و بگویید به نظر شما چرا اسم داریوش روی این مهر، به سه نوع خط حک شده است؟

۲ـ متن بالا را بخوانید و چند مورد از ویژگی‌های حکومت در ایران باستان را بنویسید.

در دورهٔ اشکانیان، قدرت و نفوذ پادشاهان مانند سایر شاهان ایران باستان نبود؛ چون در این دوره، خاندان‌های محلی از نفوذ و قدرت زیادی برخوردار بودند و شاهان مجبور بودند در ادارهٔ کشور با آنها مشورت کنند.

در پایهٔ چهارم ابتدایی خواندید که در این دوره، چند مجلس برای تصمیم‌گیری به‌وجود آمده بود. مجلس شاهی، مجلس بزرگان و مجلس مهستان.

دربارهٔ این مجلس‌ها چه می‌دانید؟ به نظر شما برای چه تصمیم‌گیری‌هایی ممکن بود این مجلس‌ها تشکیل شوند؟

مقام‌های حکومتی

همان‌طور که خواندید، دولت‌های ایران باستان، قلمرو وسیعی داشتند و بنابراین برای ادارهٔ امور کشور، شغل‌ها و مقام‌های مختلفی به‌وجود آمده بود.

زندگی شاهان هزینهٔ زیادی داشت. گاهی آنها صدها خدمه را به کار می‌گرفتند. اینکه درآمدهای کشور چگونه خرج بشود بستگی به نظر شاهان داشت. مخارج سنگین دربار، از گرفتن مالیات از مردم تأمین می‌شد. اغلب شاهان نه‌تنها به ثروت‌اندوزی می‌پرداختند و به فکر آسایش مردم نبودند بلکه به آنها ظلم می‌کردند. البته گاهی نیز به ندرت شاهانی پیدا می‌شدند که سعی می‌کردند با عدالت رفتار کنند.

برخی مقام‌های مهم حکومتی و وظایف آنها

وزیر بزرگ	مهم‌ترین مقام بعد از شاه و مسئول کارهای اداری مملکت بود.
رئیس دربار یا تشریفات	مسئول رسیدگی به کارهای کاخ شاهی (مراسم و جشن‌های مختلف، انبار و ذخیره کردن محصولات غذایی در کاخ، توزیع جیرهٔ * کارکنان، نظارت بر کار هنرمندان، صنعتگران داخل کاخ و...) بود.
منشیان و دبیران	کارهای اداری و مالی و نوشتن نامه‌ها بر عهدهٔ آنها بود و گاه به چند زبان آشنایی داشتند.
مأموران مخفی شاه	اولین بار در زمان داریوش افرادی به عنوان مأمور مخفی انتخاب شدند که به آنها چشم و گوش‌های شاه می‌گفتند. مأموران مخفی شاهان از قسمت‌های مختلف کشور گزارش تهیه می‌کردند و به شاه می‌دادند.

فعّالیت

۳ـ بعضی از منشیان و دبیران به چند زبان و خط آشنایی داشتند. چرا؟

۴ـ حدس بزنید : چشم و گوش‌های شاه چه موضوعاتی را به شاه خبر می‌دادند؟

چند نمونه مهرهای مخصوص صاحب منصبان دورهٔ هخامنشی

تقسیمات کشوری

به‌نظر می‌رسد ایرانیان از نخستین کسانی بودند که تقسیم سرزمین به بخش‌های مختلف را ابداع کردند. برای مثال، داریوش کشور را برای ادارهٔ بهتر به ۲۳ قسمت، تقسیم کرده بود که به هر قسمت ایالت می‌گفتند. برای هر ایالت یک شهربان انتخاب می‌کردند که معمولاً از مقام‌های حکومتی یا اعضای خانوادهٔ شاه بود.

هر بخش، از مرکز فرماندهی یا پایتخت، دستور می‌گرفت و موظف بود همهٔ کارها را طبق نظر شاه انجام دهد.

پایتخت حکومت‌ها در ایران باستان

مادها	همدان (هگمتانه)
هخامنشیان	شوش (پایتخت زمستانی) همدان (پایتخت تابستانی) تخت جمشید بابِل
اشکانیان	صد دروازه (دامغان) و تیسفون
ساسانیان	گور (فیروزآباد) و تیسفون

پایتخت‌ها

پادشاهان، شهری را به‌عنوان پایتخت انتخاب می‌کردند. پایتخت‌ها معمولاً شهرهای بزرگ و پرجمعیت بودند و شاهان در آنها کاخ‌های بزرگ و بناهای عظیم می‌ساختند.

فعّالیت

۵ـ به نقشهٔ قلمرو ایران در زمان هخامنشیان و ساسانیان توجه کنید. الف) قلمرو کدام حکومت وسیع‌تر بوده است؟
ب) دو شهرهایی که در آن زمان پایتخت بوده‌اند، خط بکشید.

راهنما

قلمرو ساسانیان — مرز ایران کنونی — پایتخت — شهرهای بزرگ

سپاه و قدرت نظامی

سرزمین ایران به دلیل موقعیت مهم جغرافیایی، همواره از شرق و غرب در معرض هجوم دشمنان بود. از سمت غرب، دولت‌های یونان و روم به قلمرو ایران دست‌اندازی می‌کردند و از سمت شرق اقوام بیابانگرد به ایران هجوم می‌آوردند. به همین دلیل حکومت‌های ایران باستان سپاه و نیروی نظامی‌مجهز و نیرومندی به‌وجود آورده بودند تا از مرزهای ایران دفاع کنند. سپاه از نیروی پیاده‌نظام و سواره‌نظام تشکیل می‌شد.

شاهان نیز از دورهٔ نوجوانی، آموزش‌های نظامی‌می‌دیدند و در برخی جنگ‌ها، خودشان فرماندهی جنگ را بر عهده می‌گرفتند. اشکانیان (پارتیان) در تاریخ جهان به جنگاوری مشهور بودند و مهارت زیادی در سوارکاری و تیراندازی داشتند.

فعّالیت

۶ـ گفت‌وگو کنید : چرا در آن زمان جنگ‌های بزرگی بین حکومت‌ها در می‌گرفت؟ هدف از لشکرکشی‌ها چه بود؟ به نظر شما هدف از جنگ‌ها و لشکرکشی‌ها در جهان امروز چیست؟

۷ـ به تصویر روبرو دقت کنید و بگویید لباس و تجهیزات سواره‌نظام و پیاده‌نظام چه فرقی داشت؟

۸ـ پرس‌وجو کنید جنگ یا عملیات پارتیزانی چه نوع جنگی است و چرا به این نام مشهور است. نتیجه را به کلاس بیاورید.

ایرانیان باستان، ابتکارات زیادی در زمینهٔ تشکیل سپاه و فنون نظامی داشتند. بعضی از این ابتکارات برای اولین بار در ایران استفاده شد و بعدها سایر کشورها آنها را از ایرانی‌ها یاد گرفتند.

یکی از ابتکارات بزرگ داریوش هخامنشی این بود که علاوه بر سپاه معمولی، یک «سپاه جاویدان» هم تشکیل داده بود. تعداد افراد سپاه جاویدان ده‌هزار نفر بود که به گروه‌های ده نفره تقسیم می‌شد. به این سپاه، جاویدان یا همیشگی می‌گفتند چون هرگاه یکی از افراد از بین می‌رفت یک فرد جنگاور دیگر که ذخیره بود جای او را می‌گرفت و تعداد آنان کاسته نمی‌شد. در آن دوره، خدمت در سپاه جاویدان، بزرگ‌ترین آرزوی جوانان پارسی بود.

نقش برجستهٔ سربازان سپاه جاویدان در تخت‌جمشید

یکی دیگر از ابتکارات ایرانی‌ها، اختراع «ارابهٔ * داس‌دار» بود. این ارابه در هر سمت خود به شمشیرهای تیز و کاردهای داس‌مانند مجهز بود و هنگام حرکت از دو طرف، هر چیزی را بر سر راه اسب‌ها تکه‌تکه می‌کرد.

همچنین به دستور کوروش گردونه‌ها یا برج‌های بلند و چوبی و چرخدار ساخته بودند. این برج‌ها متحرّک بودند و درداخل آنها کمانداران قرار می‌گرفتند و از بالای برج‌ها در موقع لزوم به دشمن تیراندازی می‌کردند. این برج‌ها توسط تعداد زیادی اسب کشیده می‌شدند.

ایرانیان باستان نیروی دریایی داشتند و کشتی‌های آنها از خلیج پارس تا دریای مدیترانه در رفت و آمد بودند.

فعّالیت

۹ـ به نظر شما کدام یک از ابتکارات نظامی ایران باستان جالب‌تر است؟چرا؟

واژه‌ها

امپراتوری : حکومت قدرتمندی که در رأس آن پادشاهی قرار دارد و بر ممالک و نواحی مختلف حکمرانی می‌کند.

امپراتور : پادشاه قدرتمندی که در سرزمین‌ها و قلمروهای وسیعی سلطنت کند.

سلسله : خاندان، افراد یک خانواده یا خاندان که یکی پس از دیگری سلطنت می‌کنند.

اهورامزدا : خدای یگانه در ایران باستان؛ اهورا به معنی آفریننده و مزدا یعنی دانا و آگاه

موبدان : روحانیون زرتشتی در ایران باستان

جیره : مقدار معینی خواربار، غذا یا کالای مورد نیاز که در زمان‌های معینی مثلاً روزانه، هفتگی، ماهانه و ... به کسی بدهند.

ارابه : کالسکه‌ای که معمولاً دو چرخ داشت و یک یا دو اسب آن را می‌کشید. از ارابه‌ها در جنگ‌ها یا مراسم مختلف استفاده می‌شد.

به کار ببندیم

۱ـ اگر به مدل‌سازی و کاردستی علاقه دارید، با همکاری دوستانتان، مدلی (نمونکی) از یکی از ابتکارات نظامی ایرانیان باستان بسازید و در کلاس یا یکی از جشن‌های مدرسه به نمایش بگذارید.

۲ـ با استفاده از دانشنامهٔ شبکهٔ رشد (www.roshd.ir) یا کتاب‌هایی که برای کودکان و نوجوانان منتشر شده است در بارهٔ دو سردار دلاور ایران باستان که از کشور در برابر حملهٔ دشمن دفاع کردند (آریو برزن و سورنا) تحقیق کنید و نتیجه را به کلاس بیاورید.

فصل ۱۱

اوضاع اجتماعی ــ اقتصادی ایران باستان

حوزه‌های موضوعی:

- زمان، تداوم و تغییر
- نظام اجتماعی
- فرهنگ و هویت
- منابع و فعّالیت های اقتصادی
- فضا و مکان

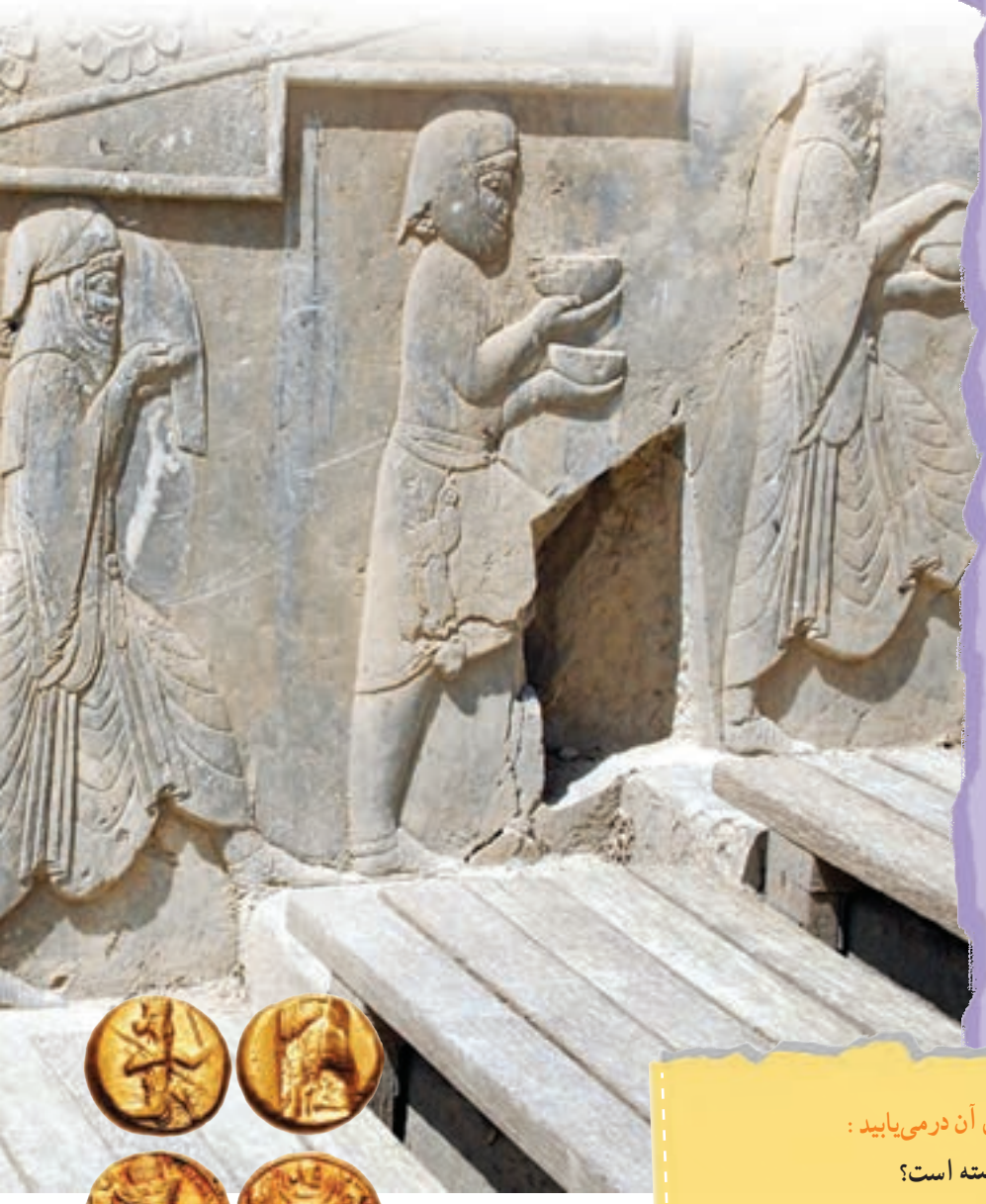

مورخان فقط شرح حال و اقدامات شاهان و جنگ‌های حاکمان را مطالعه نمی‌کنند، بلکه به اوضاع اجتماعی و اقتصادی، یعنی زندگی مردم و چگونگی معیشت آنان نیز توجه می‌کنند.

روابط اجتماعی، چگونگی گذراندن زندگی و کسب و کار مردم در گذشته از موضوعات جذاب تاریخی است و خیلی از افراد کنجکاو هستند تا دربارهٔ آن بدانند. شاید شما هم جزء این گروه باشید.

در این فصل شما با برخی نظرات مورخان درباره روابط اجتماعی و اقتصادی ایران باستان آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- خانواده در ایران باستان چه ویژگی‌هایی داشته است؟
- روابط اجتماعی در ایران باستان چگونه بوده است؟
- ایرانیان باستان چگونه معاش خود را تأمین می‌کردند؟
- مهم‌ترین دستاوردها و ابتکارات ایرانیان باستان در فعّالیت‌های اقتصادی چه بود؟

درس ۲۱ اوضاع اجتماعی ایران باستان

به طور کلی، از اوضاع و احوال مردم ایران باستان شواهد و مدارک اندکی به جای مانده است. با این حال مورّخان توانسته‌اند با بررسی همین آثار به جامانده تاحدودی به اوضاع اجتماعی آن دوره پی ببرند.

استفاده از آیینه و شمعدان در مراسم ازدواج یکی از رسوم به جامانده از ایران باستان است. در آن دوره در مراسم ازدواج از آینه به‌عنوان نماد راستی و صداقت در زندگی مشترک استفاده می‌کردند و در شمعدان‌ها و آتشدان‌ها شعله می‌افروختند، زیرا معتقد بودند نور و روشنایی نشانهٔ اهورامزداست. استفاده از سیب، انار، سنجد، تخم‌مرغ و ریختن اسپند در آتش نیز مرسوم بود.

خانواده

در ایران باستان خانواده، هستهٔ اولیه جامعه را تشکیل می‌داد. ازدواج در نزد ایرانیان یک تکلیف دینی و پیمان مقدس بود. به همین دلیل اگر کسی عمداً از ازدواج سرباز می‌زد، گناهکار شمرده می‌شد. همچنین مردان، زمانی می‌توانستند مقام و منصبی بگیرند که همسر داشته باشند. در ایران باستان، پدر به عنوان سرپرست خانواده نقش مهمی‌داشت و اجرای مراسم مذهبی و حفظ امنیت خانواده برعهدهٔ او بود.

ازدواج معمولاً خویشاوندی و درون گروهی بود؛ یعنی اغلب سعی می‌کردند با افرادی از دودمان* خود ازدواج کنند تا با آنها هم‌خون باشند و خصوصیات آن دودمان را حفظ کنند.

ایرانیان باستان برای اولاد پسر ارزش خاصی قائل بودند. این موضوع به خصوص برای شاهان و درباریان که سلطنت موروثی داشتند، اهمیت زیادی داشت. در آن دوره چند همسری نیز وجود داشت و افراد توانگر و ثروتمند چند زن داشتند.

در ایران باستان، خانواده‌ها بیشتر مواد مورد نیاز خود چون خوراک و پوشاک و ابزار را خودشان در خانه تولید می‌کردند. زنان در کنار مردان به نخ ریسی، پارچه بافی، قالی بافی و مشارکت در کشاورزی می‌پرداختند.

خانواده‌ها همچنین مرکز تربیت و آموزش بودند و اصول و ارزش‌های اخلاقی چون راستگویی، امانت داری، میهن دوستی و وفای به عهد و پیمان را به اعضای خانوادهٔ خود می‌آموختند. پدران، شغل خود را به پسران یاد می‌دادند همچنان‌که مادران به‌عنوان کدبانوی خانواده، رسوم خانه‌داری را به دختران آموزش می‌دادند.

فعّالیت

۱ـ متن را بخوانید. همفکری کنید و چند شباهت خانوادهٔ امروزی را با خانواده ایران باستان پیدا و بیان کنید.

زندگی روستایی و شهری

پیش از این خواندید، آریایی‌ها که به ایران مهاجرت کردند، قبیله‌های کوچ نشین بودندکه به تدریج یکجانشین شدند. در دورهٔ ایران باستان، اغلب مردم در روستاها زندگی می‌کردند و کشاورزان بیشترین جمعیت آن زمان را تشکیل می‌دادند. البته تعدادی قبایل نیز در گوشه و کنار سرزمین ما زندگی می‌کردند. تا قبل از سلسله ساسانیان، شهرهایی در قلمرو ایران ساخته شدند، اما تعدادشان زیاد نبود. این شهرها بیشتر محل زندگی شاهان و مأموران حکومت بود. در دوره ساسانیان، فرمانروایان شهرهای زیادی بنا کردند و جمعیت شهری به‌طور چشمگیری افزایش یافت.

در این شهرها علاوه بر مأموران حکومتی، صنعتگران، بازرگانان و پیشه‌وران نیز زندگی می‌کردند.

بقایای شهر بیشابور در نزدیکی کازرون

فعّالیت

۲ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۹) شهرهای ایران باستان را کامل کنید.

نابرابری اجتماعی

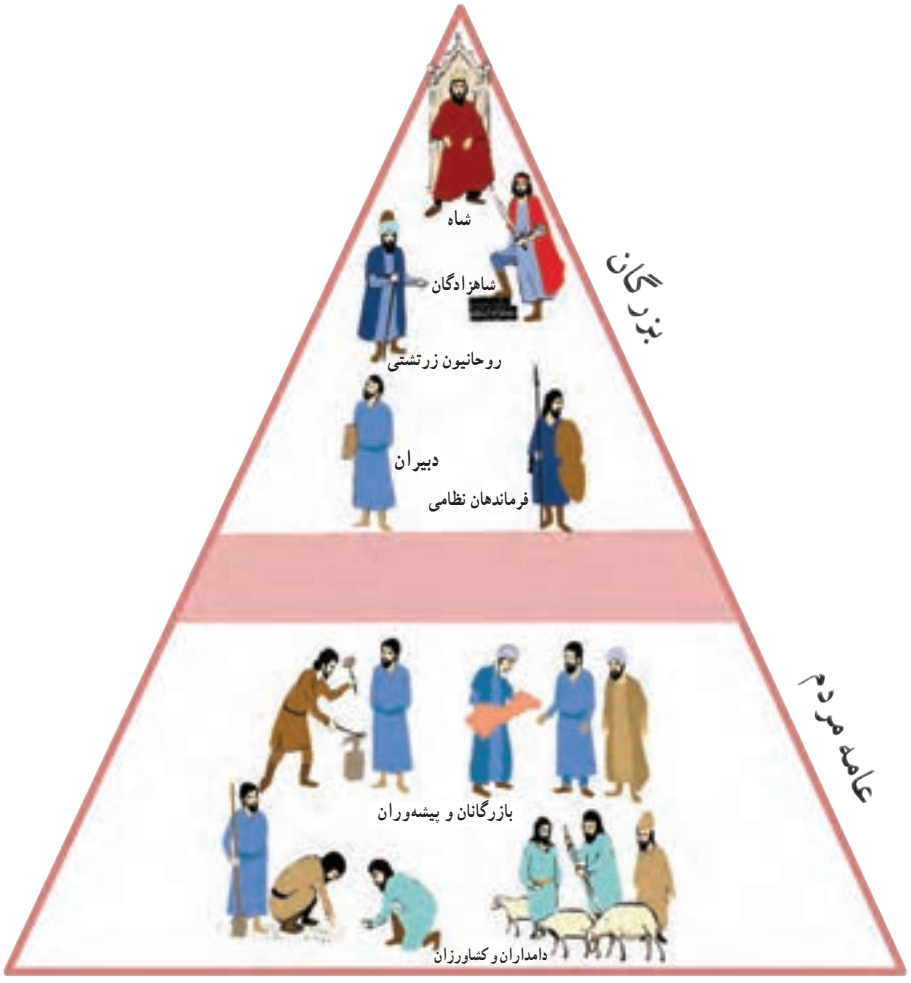

در گذشته‌های دور اغلب جوامع و تمدن‌های باستانی، نظام طبقاتی داشتند. در فصل قبل خواندید که پس از یکجانشینی، تقسیم کار اجتماعی پدید آمد و افراد درگروه‌های مختلف شغلی دسته‌بندی شده بودند.

با تشکیل امپراتوری‌های بزرگ و تمرکز قدرت و ثروت در دست شاهان و شاهزادگان و سایر مقام‌های حکومتی، به‌تدریج اختلاف طبقاتی درجامعه به‌وجود آمد و طبقات اجتماعی امتیازات و حقوق متفاوتی به‌دست آوردند.

اختلافات طبقاتی در دوره ساسانیان به اوج رسید و جامعهٔ طبقاتی این دوره بسیار تبعیض‌آمیز بود. به طور کلی جامعه به دو طبقهٔ **بزرگان** و **عامه مردم** تقسیم می‌شد :

۱ــ شاه و شاهزادگان، روحانیون زرتشتی (موبدان)، فرماندهان نظامی و دبیران به عنوان اشراف و بزرگان شناخته می‌شدند.

۲ــ پیشه‌وران، بازرگانان و کشاورزان و دامداران نیز عامه مردم محسوب می‌شدند.

در این جامعه، اشراف و بزرگان ازحقوق و امتیازات زیادی برخوردار بودند. آنها زمین‌ها و ثروت‌های فراوان داشتند اما از پرداختن مالیات معاف بودند. از حقّ تحصیل و آموزش برخوردار بودند و خود را صاحب جان و مال مردم می‌دانستند.

کشاورزان با آنکه اکثریت جامعه را تشکیل می‌دادند و فعالیت اقتصادی مهم بر دوش آنها بود، از بسیاری از حقوق اجتماعی محروم بودند. شرایط تحصیل برای عامه مردم سخت و دشوار بود. بار سنگین مالیات بردوش آنها بود و درجنگ‌ها، سپاه پیاده نظام را تشکیل می‌دادند. اگر کسی از جنگ فرار می‌کرد به شدت مجازات می‌شد.

در این دوره، موبدان زرتشتی که خود جزء طبقه بزرگان بودند از این اختلاف طبقاتی حمایت می‌کردند و در دستگاه حکومتی

نفوذ زیادی داشتند. در جامعه طبقاتی، رفتن از طبقه‌ای به طبقهٔ دیگر بسیار سخت و تقریباً ناممکن بود. یعنی فرزند کشاورز می‌بایستی تا ابدکشاورز بماند. همچنان‌که اشراف زادگان همیشه درگروه اشراف می‌ماندند. افراد از طبقه محروم نمی‌توانستند با بزرگان ازدواج کنند. لباس و مسکن طبقات نیز متفاوت بود. در شهرها پیشه‌وران و کشاورزان نمی‌توانستند در محلّهٔ خاصّ بزرگان سکونت کنند و به ناچار در حومهٔ* شهرها ساکن می‌شدند. در دورهٔ ساسانی طبقات مختلف حتی آتشکده*های جداگانه‌ای داشتند. این وضع طبقاتی بر روابط، آداب و معاشرت مردم نیز تأثیر گذاشته بود.

بقایای آتشکده بازهٔ هور، راه مشهد به تربت حیدریه، از آتشکده های دوره ساسانیان.

نقش برجستهٔ کِرتیر، موبد معروف دورهٔ ساسانی در نقش رجب

هِرودوت* نوشته است : ایرانی‌ها وقتی در کوچه به هم می‌رسیدند روبوسی می‌کردند و اگر با یکدیگر تفاوت طبقاتی داشتند افراد عامی‌می‌بایستی در برابر اشراف و بزرگان زانو می‌زدند.

در دورهٔ ایران باستان، شاهان و شاهزادگان زندگی بسیار پرتجملی داشتند و در کاخ‌ها به خوشگذرانی می‌پرداختند. برای مثال خسرو پرویز تاجی داشت که مقدار زیادی طلای خالص در آن به کار برده شده بود و مرواریدهای آن به اندازه تخم گنجشک بودند. در آن دوره، تاج سنگین را از سقف آویزان می‌کردند و شاه زیر آن می‌نشست. خسرو پرویز شطرنجی داشت که مهره‌های آن از یاقوت و زمرد بود و بر تختی می‌نشست که از عاج فیل درست شده و نرده‌های آن از طلا و نقره بود.

آیا می‌دانید شاهنامه فردوسی یکی ازمنابعی است که مورّخان برای پی بردن به اوضاع واحوال مردم دورهٔ ایران باستان، از آن استفاده می کنند؟

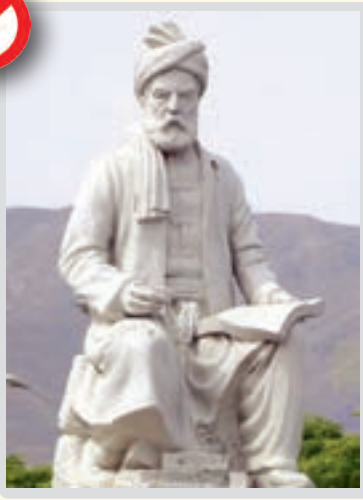

حکایت خسرو انوشیروان و مرد کفشگر در شاهنامه، نکته‌های جالب و خواندنی را دربارهٔ اوضاع اجتماعی دورهٔ ساسانی به ما می‌آموزد. بر پایهٔ این حکایت، در جریان یکی از لشکرکشی‌هایی که سپاه ایران به مقابله با سپاه روم رفته بود، براثر طولانی شدن جنگ، خزانه خالی و تدارکات تمام شد. به پیشنهاد بوذرجمهر وزیر انوشیروان، شاه موافقت کرد که از بازرگانان شهر نزدیک، پول قرض کنند. یکی از بازرگانان که کفش‌فروش بود، پذیرفت به لشکر کمک کند اما در مقابل تقاضایی نیز از شاه داشت و به فرستاده بوذرجمهر گفت :

بِدو گفت کفشگر کِای خوب چهر — نرنجی بگویی بـه بـوذَرجُمهـر
که در آن زمانه مـرا کودکی است — کـه بازار او بر دلم خـوار نیست
بگویی مگـر شهریار جهـان — مـرا شاد گرداند اَندر نهـان
یکی پور دارم رشید به جای — به فرهنگ جوید همی رهنمای
فرستاده گفت این ندارم برنج — کـه کوتاه کردی مـرا راه گنـج
اگر شاه باشد بدین دست‌گیر — کـه این پاک فرزند گـردد دبیـر
به یزدان بخواهد همی جانِ شاه — کـه جاوید بـادا سزاوارِ گـاه

اما وقتی پیغام به شاه رسید پاسخ داد :

بدو شاه گفت ای خردمند مرد — چـرا دیو چشم تو را خیره کـرد
برو همچنان بازگردان شتر — مبـادا اَزو سیـم خواهـی و دُر
چو بازارِگانْ بَچّه، گردد دبیر — هنرمند و با دانش و یادگیـر
به ما بر،پس از مرگ نفرین بود — چو آیین این روزگار این بود
فرستاده برگشت و شد با درم — دِل کفشگر گشت پر درد و غم

واژه‌ها :

بازار = رونق و شکوه،مایهٔ عظمت

دیو = اهریمن

بازارگان بچّه = فرزند بازرگان

پور = پسر

شد با درم = پول را برگرداند

فعّالیت

۳ـ باکمک معلم اشعار بالا را بخوانید و بگویید : الف) کفشگر چه تقاضایی از شاه داشت؟ ب) شاه در پاسخ چه گفت؟
ج) از خواندن این حکایت به چه نکاتی در زندگی اجتماعی دورهٔ ایران باستان پی می‌برید؟
۴ـ امروزه مردم برای با سوادشدن و تحصیل از چه حقوقی برخوردارند؟ حق برخورداری از سواد و تحصیل در این زمان را با دوران باستان مقایسه کنید.

درس ۲۲ اوضاع اقتصادی در ایران باستان

پیش‌تر خواندید که یکی از ویژگی‌های تمدن‌ها، داشتن اقتصاد پُر رونق است. در عصر باستان، مردم سخت‌کوش ایران از منابع محیطی که در آن زندگی می‌کردند به خوبی بهره می‌گرفتند و انواع فعّالیت‌های اقتصادی در این دوره گسترش یافته بود.

کشاورزی و دامپروری

برخی از پژوهشگران معتقدند، با توجه به شواهد و مدارک باستان‌شناسی، فَلات* ایران از نخستین سرزمین‌هایی بوده که کشاورزی و پرورش دام در آن آغاز شده و حتی دانش و مهارت کشت و زرع از ایران به سرزمین‌های دیگر برده شده است.

کشاورزی مهم‌ترین پیشه و وسیلهٔ معیشت در ایران باستان بود. در اوستا و کتیبه‌های آن دوره، عبارت‌هایی دربارهٔ اهمیت و ارزش کار کشاورزان دیده می‌شود. فعّالیت‌های کشاورزی از طرف حکومت نیز تشویق می‌شد. در دورهٔ هخامنشیان، یونانی‌ها از تلاش‌های شاهان پارس، برای تشویق به کشاورزی حسرت می‌خوردند.

گندم و جو مهم‌ترین محصول زراعی ایرانیان باستان بود. کشت پنبه نیز در نواحی مستعد رواج داشت و به همین جهت کارگاه‌های پنبه‌ریسی توسعه یافت و پارچه‌های پنبه‌ای یکی از صادرات مهم بعضی از ایالات بود. کشاورزان ایرانی علاوه بر کار کشاورزی به پرورش دام نیز می‌پرداختند.

صنعت

با آنکه فعّالیت اقتصادی مهم آن دوره، کشاورزی بود، در بسیاری از مناطق ایران، صنعت نیز گسترش پیدا کرد. تهیهٔ پارچه‌های لطیف از پنبه، ابریشم و پشم و شال‌های پشمی و حریر در کارگاه‌های مرو، ری، اهواز و شوشتر رواج داشت. ایرانیان در پیشهٔ نجاری، آهنگری و شیشه‌گری نیز پیشرفت کرده بودند. در دورهٔ ساسانی، ارابه‌های ساخت ایران به ظرافت و زیبایی، مشهور بوده است.

ساختن اسباب و اثاثیهٔ منزل، شمشیر، ابزارهای کشاورزی و ابزارهای جنگی مانند بازوبند و زره و نظایر آنها نیز از مشاغل آن دوره بود.

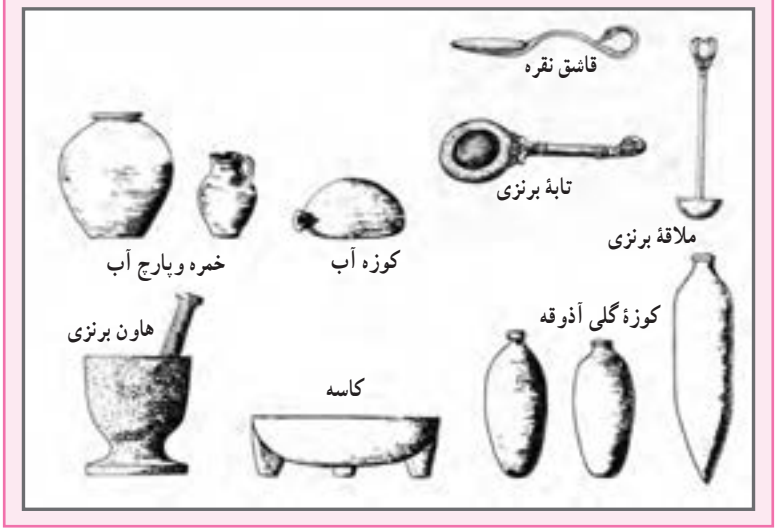

مأخذ: «از زبان داریوش»، نوشتهٔ ماری کخ، ترجمهٔ دکتر پرویز رجبی صص ۱۹۶ــ۱۹۴

فعّالیت

۱ـ همفکری کنید و پنج شغل یا حرفه از دنیای امروز نام ببرید که در جهان باستان وجود نداشته است. بگویید چرا این حرفه‌ها نمی‌توانستند درجامعهٔ آن زمان وجود داشته باشند.

۲ـ پنج شغل یا حرفه از جهان باستان نام ببرید که در دنیای امروز هم وجود دارد. بگویید این حرفه‌ها چه تغییری نسبت به آن زمان داشته‌اند.

تجارت

در سال‌های گذشته خواندید که به فرمان داریوش اول، «**جادهٔ شاهی**» ساخته شد. در آن زمان امنیت در راه‌ها برقرار و کاروانسراهایی در فاصله‌های معین بنا گردیدند. در نتیجهٔ این اقدامات، تجارت بیش از پیش رونق گرفت.

در دوره‌های بعد، این راه‌ها توسعه پیدا کردند. آیا تاکنون دربارهٔ **جاده ابریشم** چیزی شنیده‌اید یا خوانده‌اید؟ آیا می‌دانید چرا این جاده به این نام مشهور است؟

مجسم کنید حدود دو هزار سال پیش، یعنی در زمان اشکانیان در یکی از شهرهای صد دروازه (دامغان) ری یا هگمتانه (همدان) زندگی می‌کردید، در آن صورت شما کاروان‌هایی را می‌دیدید که هر روز با باری از کالاهای مختلف به شهر شما وارد و یا از آنجا خارج می‌شوند. این کاروان‌ها از راه ابریشم می‌گذشتند. جادهٔ ابریشم راهی بود که چین و هند را در شرق، به اروپا در غرب متصل می‌کرد و بخشی از این جاده هم از خاک ایران عبور می‌کرد.

در آن زمان ابریشم، ارزشمندترین و پرسودترین کالای تجاری بود که از چین به ایران و سرزمین‌های دیگر صادر می‌شد. به نقشه زیر توجه کنید. کشور ایران مانند یک پل ارتباطی بین شرق و غرب قرار دارد.

بنابراین، حکومت‌های ایران باستان به خصوص ساسانیان سعی می‌کردند از این موقعیت به خوبی استفاده کنند. حکومت ساسانی مانع از ارتباط مستقیم تجاری میان چین و روم (اروپا) می‌شد و تمایل داشت که ابریشم چینی توسط بازرگانان ایرانی به روم صادر شود و یا اینکه ابریشم خام پس از آنکه در کارگاه‌های ایران تبدیل به پارچه شد به روم فروخته شود.

البته ایران خود نیز صادرکنندهٔ کالاهای گوناگون مانند سنگ‌های قیمتی، پارچه، قالی و محصولات کشاورزی بود.

ایرانیان باستان به سبب تجربه و مهارت در دریانوردی به تجارت دریایی نیز روی آوردند. در دوران ساسانی، تجارت دریایی رونق گرفت و بنادر خلیج فارس، لنگرگاه کشتی‌هایی بودند که به کشورهای دور و نزدیک ایران رفت و آمد می‌کردند.

فعّالیت

۳ـ گفت وگو کنید : الف) چرا ساسانیان مانع از ارتباط مستقیم تجاری میان چین و هند با روم (اروپا) می‌شدند و از این کار چه هدفی داشتند؟

ب) به نظر شما، رفت‌وآمد بازرگانان از طریق جادهٔ ابریشم علاوه بر تجارت و انتقال کالاها، چه پیامدهای دیگری برای مردم کشورهای آن زمان داشت؟

ضرب سکّه

در زمان هخامنشیان برای اولین بار به فرمان داریوش اوّل، سکّه‌ای زرین به **نام «دِریک» یا «زریک»** ضرب شد. تا قبل از رواج سکّه، معمولاً دهنشینان، مازاد محصولات خود را به شهر می‌آوردند و با محصولات دیگر که مورد نیازشان بود، مبادله می‌کردند. با ضرب سکّه، تجارت رونق پیدا کرد؛ به طوری که بازرگانان با داشتن پول می‌توانستند کالاهایی خریداری کنند و آنها را به قیمت بیشتر بفروشند. سکه‌های زرین فقط به فرمان و به نام پادشاهان ضرب می‌شد.

حاکمان ایالت‌ها می‌توانستند با اجازهٔ پادشاه فقط سکه‌های سیمین (نقره‌ای) یا مسین (مسی) ضرب کنند.

درآمدها و مخارج حکومت

در ایران باستان، مالیات، منبع اصلی درآمد حکومت‌ها بود که به صورت نقدی یا جنسی دریافت می‌شد. بیشترین حجم مالیات را کشاورزان می‌پرداختند. دامداران به نسبت تعداد دام‌هایشان و پیشه‌وران و بازرگانان نیز به میزان کالا و خدماتی که عرضه می‌کردند، مالیات می‌دادند. علاوه بر اینها، نوع دیگری از مالیات به نام مالیات سرانه وجود داشت که فقط از عامهٔ مردم وصول می‌شد و بزرگان و اشراف از پرداخت آن معاف بودند. همچنین در جشن‌ها و مراسم به تخت نشستن شاهان، بزرگان و عامهٔ مردم هدایایی را به پادشاه پیشکش می‌کردند. مأموران مالیاتی معمولاً نسبت به مردم سخت‌گیری و ستم می‌کردند و بیش از آنچه مقرر شده بود، طلب می‌نمودند. گاهی به دلیل خالی بودن خزانه، میزان مالیات‌ها را افزایش می‌دادند. البته در مواقعی نیز به سبب جلوگیری از شورش مردم و یا بروز خشکسالی، بخشش‌هایی صورت می‌گرفت.

نقش برجستهٔ خدمتکاران در تخت جمشید

بخش زیادی از درآمدهای حکومتی صرف جنگ با دشمنان می‌شد. قسمت دیگری از آن، به مصارف شخصی شاه، شاهزادگان، درباریان و ساختن کاخ‌های مجلل می‌رسید. حکومت‌ها همچنین بخشی از درآمد را در اموری مانند پرداخت حقوق به مأموران حکومتی و همچنین احداث، نگه‌داری و تعمیر آتشکده‌ها، کاروان‌سراها، قنات‌ها، سدها و... خرج می‌کردند.

واژه‌ها

دودمان : تعدادی خانواده که همگی خود را از یک نسل یا جدّ مشترک می‌دانند.

حومه : به زمین‌های اطراف شهر، حومهٔ شهر می گویند.

آتشکده : مکانی که زرتشتیان برای نیایش می‌ساختند و آتش را در جای خاصی از آن قرار می‌دادند و نیایش‌های دینی را در برابر آتش انجام می‌دادند و آتش را همواره روشن نگاه می‌داشتند.

هِرودوت : تاریخ‌نویس یونانی که حدود دوهزار و پانصد سال پیش زندگی می‌کرد و سفرهای زیادی به سرزمین‌های مختلف کرد و احوال و تاریخ کشورها را نوشت. او را **پدر علم تاریخ** می‌گویند.

فلات : به سرزمین‌های نسبتاً بلندی که از اطراف به زمین‌های پست منتهی می‌شوند، فلات می‌گویند؛ مانند فلات ایران. فلات‌ها دارای رشته کوه‌ها و دره‌هایی هستند.

به کاربندیم

۱ـ به‌طور گروهی، نمایشنامه‌ای بنویسید و در کلاس اجرا کنید. موضوع نمایشنامه «**وضع طبقاتی جامعه در ایران باستان**» باشد. نمایشنامه را طوری بنویسید که در بخشی از آن، فردی در حضور شاه یا بزرگان از ظلمی که به طبقهٔ محروم می‌شود، انتقاد و از حقوق آنها دفاع کند.

(کارها را بین خود تقسیم کنید و در نوشتن نمایشنامه، تمرین، تهیهٔ لباس و وسایل لازم با یکدیگر همکاری کنید.)

۲ـ از افراد خانواده یا فامیل، چند نمونه مالیات‌هایی را که می‌پردازند، پرس‌وجو و در کلاس بیان کنید.

سپس در کلاس گفت‌وگو کنید که دادن مالیات در ایران کنونی چه فرقی با پرداختن مالیات در ایران باستان دارد.

فصل ۱۲

فرهنگ و تمدن ایران باستان

حوزه‌های موضوعی:

- زمان، تداوم و تغییر
- فرهنگ و هویت
- فضا و مکان
- نظام اجتماعی

کشور ایران در عهد باستان مهد فرهنگ و تمدنی پویا و شکوفا بود که از نبوغ و خلاقیت و پشتکار و همکاری اقوام ایرانی سرچشمه می‌گرفت. با مطالعهٔ اجزای اصلی فرهنگ و تمدّن ایران باستان شامل دین و عقاید، آداب و رسوم، جشن‌ها، خط و زبان، دانش، هنر و معماری، می‌توان به سبک زندگی ایرانیان باستان پی برد.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن درمی‌یابید :

- مردم ایران باستان چه باورها و عقایدی داشتند؟ شیوهٔ زندگی آنها در آن دوره چگونه بود؟
- خط و زبان در دورهٔ ایران باستان چه تغییراتی را پشت سر گذاشت؟
- ایرانیان در معماری، هنر و دانش چه پیشرفت‌هایی کرده بودند؟

درس ۲۳ عقاید و سبک زندگی مردم در ایران باستان

مورّخان موفق شده‌اند با توجّه به شواهد و مدارکی که از آن دوران بر جای مانده تا اندازه‌ای به شیوهٔ زندگی مردم در ایران باستان پی‌ببرند. شاید برای شما جالب باشد که بدانید در گذشته‌های بسیار دور، مردم چه باورهایی داشتند، خوراک و پوشاک آنها چه بود، چه آیین‌ها و جشن‌هایی داشتند و چگونه زندگی می‌کردند.

دین

در ایران باستان، تعلیمات مذهبی نقش و تأثیر زیادی در زندگی فردی و اجتماعی داشت. اقوام آریایی برخی از عناصر خلقت مانند آب، آتش، خاک و باد را مقدس می‌شمردند و برای آنها ایزدانی قائل بودند.

زرتشت، پیامبر ایران باستان که قبل از سلسلهٔ مادها می‌زیست، در اندیشهٔ اصلاح عقاید ایرانیان برآمد. او مردم را به پرستش اهورامزدا، خدای بزرگ و یکتا دعوت کرد.

در آیین زرتشت، اهورا مزدا، منشأ تمام خیر و خوبی‌ها بود و همواره با اهریمن که سرچشمهٔ شر و بدی‌ها به شمار می‌رفت، در حال مبارزه بود. زرتشت به پیروان خود سفارش می‌کرد که به منظور یاری اهورا مزدا، **پندار نیک**، **گفتار نیک** و **کردار نیک** را سرمشق زندگی خود قرار دهند. پس از مرگ زرتشت، پیروانش تعالیم او را در کتابی به نام **اوستا** گردآوری کردند. به تدریج آیین زرتشتی در میان اقوام ایرانی رواج یافت.

ایرانیان باستان، آتش را مقدس می‌شمردند. در دورهٔ ساسانیان آتشکده‌های زیادی در گوشه و کنار ایران ساخته شدند که آثار بعضی از آنها تا به امروز باقی مانده است.

بقایای آتشکدهٔ تپه‌میل، جاده ری ـ ورامین

زیارتگاهی در استان یزد از مکان‌های مقدّس زرتشتیان

در دورهٔ ساسانیان، اگرچه اغلب مردم دین زرتشتی داشتند و حکومت از آن دین پشتیبانی می‌کرد، اما پیروان دین‌های مسیحی، یهودی، بودایی و مانوی* نیز در ایران زندگی می‌کردند. در این دوره، موبدان زرتشتی با رواج و گسترش دین‌های دیگر در ایران مخالف بودند و نسبت به پیروان سایر ادیان سخت‌گیری می‌کردند. در دورهٔ ساسانیان دین زرتشتی، دین رسمی کشور اعلام شد.

تغذیه و آداب غذا خوردن

در فصل قبل خواندید که اغلب ایرانیان باستان، کشاورز و دامدار بودند. درآن دوره، غذای اصلی مردم، غلات مخصوصاً گندم و جو بود که آنها را آرد می‌کردند و با آن، نان و انواع شیرینی‌ها را می‌پختند.

علاوه بر نان، از انواع گوشت حیوانات اهلی، گوشت پرندگان شکاری، تخم پرندگان، شیر بز و میوه‌ها و سبزیجات و شربت‌ها برای تغذیه استفاده می‌شد.

ایرانیان باستان برای آرد کردن غلات، آسیاب‌های آبی را ابداع کرده بودند.
بچّه‌ها، آیا می‌دانید بشر تا کنون از چند نوع آسیاب برای آرد کردن استفاده کرده است؟!

برخی از مورّخان معتقدند که در آن دوره، بعضی موادغذایی مانند روغن زیتون از یونان و ادویه از هندوستان به ایران وارد می‌شده است.

مردم ایران باستان، با آداب خاصی بر سر سفره می‌نشستند. آنها سخن گفتن به هنگام غذا خوردن را گناه می‌دانستند. شستن دست‌ها قبل و بعد از غذاخوردن و خواندن دعای نان در ابتدا و پایان غذا از نکاتی بود که آنها بر سر سفره رعایت می‌کردند. ایرانیان باستان از ظروف سفالی، سنگی و فلزی استفاده می‌کردند.

ریتون* (تکوک) شیر غزان هخامنشی

گوشوارهٔ طلایی متعلق به دورهٔ اشکانی

بشقاب زرین متعلق به دورهٔ ساسانی

تنگ نقره‌ای ساسانی

پوشاک

سنگ‌نگارهٔ زن ایلامی در حال نخ‌ریسی

بیشتر آنچه که ما از پوشاک مردم آن دوره می‌دانیم مربوط به مجسمه‌ها و نقاشی‌ها یا تصاویری به جا مانده از آن دوره است که بر روی سنگ‌ها، ظروف یا سکه‌ها نقش بسته‌اند.

البتّه باستان‌شناسان نمونه‌هایی از وسایل و ابزار تولید پوشاک مربوط به ایران باستان را نیز کشف کرده‌اند.

شواهد و مدارک به جا مانده نشان می‌دهد که مردان و زنان ایران‌باستان به پوشش بدن اهمیت می‌دادند و از برهنگی اجتناب می‌کردند.

ایرانیان، از نخستین کسانی بودند که شلوار را طراحی کردند و پوشیدند. شلوار و بالاپوش‌های آستین‌دار و کلاه نمدی پوشاک اصلی مردان بود. زنان نیز از شلوار، پیراهن‌های بلند و نوعی سربند استفاده می‌کردند. لباس‌های ایرانی مورد توجه بزرگان و درباریان روم و یونان بود و اغلب سعی می‌کردند از طرح لباس‌های ایرانی تقلید کنند.

فعّالیت

۱ـ همفکری کنید و با توجه به تصاویر اجزای لباس در هر یک توضیح دهید.

۲ـ چند مادهٔ غذایی نام ببرید که امروزه مصرف می‌کنید و در زمان ایران باستان نبوده است. بگویید چرا این مواد نمی‌توانستند در آن دوره وجود داشته باشند.

ورزش

از دیرباز مردم ایران به ورزش‌های رزمی و پهلوانی چون کشتی علاقه‌مند بوده‌اند و پهلوان و پهلوانی در تاریخ کهن ما ریشه دارد.

فردوسی در کتاب شاهنامه از دلاوری اسطوره*هایی چون رستم، سهراب، سیاوش، گُردآفرید و ... در ایران باستان سخن گفته است.

نقاشی سبک شاهنامه‌ای که نبرد اسفندیار با سیمرغ را نشان می‌دهد.

هِرودوت نوشته است :

ایرانیان به فرزندان خود سه چیز را می‌آموختند :۱. سوارکاری، ۲. تیراندازی، ۳. راستگویی.

سوارکاری و تیراندازی و شکار از ورزش‌های مورد علاقه مردم آن دوره بوده و پرتاب سنگ یا فَلاخَن* و نیزه و زوبین* نیز رواج داشته است.

بسیاری از پژوهشگران معتقدند چوگان‌بازی ورزشی است که ایرانیان باستان آن را ابداع کرده‌اند و سپس از ایران به سایر کشورها راه یافته است. در شاهنامهٔ فردوسی به چوگان‌بازی اشاره شده است. در زمان هخامنشیان و ساسانیان این ورزش انجام می‌شده است. امروزه، چوگان‌بازی یکی از ورزش‌های جهانی محسوب می‌شود. در این ورزش، اسب‌سواران از یک چوب دستی به نام چوگان و یک گوی استفاده می‌کنند.

نقاشی خُرد نگاره (مینیاتور) از چوگان

تصویری از بازی چوگان در ایران امروز

فعّالیت

۳ـ کدام‌یک از ورزش‌های ایران باستان در جهان امروز مرسوم است؟ چند مورد نام ببرید.

۴ـ کدام ورزش‌های امروزی در ایران باستان وجود نداشته است؟ چرا؟

جشن‌ها

در عهد باستان مردم ایران در طی سال، ده‌ها جشن برپا می‌کردند و شادزیستن را یک موهبت الهی می‌دانستند. واژهٔ جشن از **یَشْت** و **یَسْنه** اوستایی گرفته شده که به معنای پرستیدن و نیایش است. از اینجا می‌توان پی برد که بیشتر جشن‌های آن دوره اهمیت دینی داشته و با نیایش به درگاه خداوند همراه بوده است.

جشن‌ها همچنین ارتباط زیادی با تغییر فصل‌ها و شروع و پایان کار کشاورزی داشتند. جشن نوروز، جشن سده* و جشن مهرگان* از مهم‌ترین جشن‌های آن دوره بوده است.

نقاشی هدیه‌آوران جشن نوروز در تخت جمشید

جشن نوروز: نوروز یکی از بزرگ‌ترین و باشکوه‌ترین جشن‌های ایران باستان بوده که در آغاز فصل بهار برگزار می‌شده است. نوروز در نزد مردم آن زمان پیام‌آور نو شدن سال و رویش طبیعت و شروع فعّالیت‌های کشاورزی بود. زمان پیدایش نوروز به درستی معلوم نیست، اما دربرخی از کتاب‌های کهن مانند شاهنامهٔ فردوسی، این جشن را به زمانِ تاج‌گذاری جمشید پادشاه اسطوره‌ای ایران نسبت می‌دهند. در عهد باستان، خانواده‌های ایرانی بر سر سفرهٔ نوروزی به درگاه آفرینندهٔ هستی دعا می‌کردند، به یکدیگر هدیه می‌دادند و شادباش می‌گفتند. شواهد و مدارک نشان می‌دهد که این جشن در زمان هخامنشیان در تخت جمشید برگزار می‌شد و پس از آن، سلسله‌های دیگر نیز نوروز را گرامی داشته‌اند. در هر یک از روزهای عید نوروز، طبقه‌ای از مردم به دیدار شاه می‌آمدند.

آیا می‌توانید با توجّه به آنچه در سال گذشته خواندید بگویید این جشن، علاوه بر ایران در کدام کشورهای همسایه نیز برپا می‌شود؟ چرا؟

جشن نوروز در زمان ما

آغاز فصل بهار و نو شدن طبیعت یکی از نشانه‌های عظمت و رحمت خداوند است.

قرآن کریم می‌فرماید :

پس به نشانه‌های رحمت پروردگار بنگر (دقت کن) چگونه زمین را پس از مردن دوباره زنده می‌کند...

سورهٔ روم آیه ۵۰

امروزه نیز مردم کشور ما نوروز را جشن می‌گیرند، کتاب قرآن را بر سر سفره هفت‌سین می‌گذارند و در هنگام تحویل سال دعا می‌خوانند. خانه‌تکانی، پختن سمنو، چیدن سفرهٔ هفت‌سین، به دیدار بزرگ‌ترهای فامیل رفتن و عیدی دادن از آیین‌های زیبای نوروز است.

نوروز هدیهٔ فرهنگ ایران به جهانیان :

آیا می‌دانید در سال ۱۳۸۸، سازمان ملل متحد روز اول فروردین برابر با ۲۱ مارس میلادی را روز جهانی نوروز اعلام کرد و به رسمیت شناخت؟

فعّالیت

۵ـ دعای تحویل سال چیست؟ ترجمهٔ آن را در کلاس بیان کنید.

۶ـ دربارهٔ یکی از موارد زیر از بزرگ‌ترها پرس‌وجو کنید و نتیجه را در کلاس بگویید.

الف) هر یک از اجزای سفرهٔ هفت‌سین نماد چه چیزی است؟

ب) سمنو از چه چیز و چگونه تهیه می‌شود؟

۷ـ فرض کنید یک نوجوان ۱۳ــ۱۲ ساله هستید که در ایران باستان زندگی می‌کنید. با توجّه به اطلاعاتی که از این درس و درس‌های قبل به دست آوردید، یک روز زندگی خود را از صبح تا شب مجسم کنید و بنویسید. در نوشتهٔ خودتان آنچه خوردید، پوشیدید و کارها و فعّالیت‌هایتان را شرح دهید. متن را به معلم بدهید یا در کلاس بخوانید.

درس ۲۴ دانش و هنر در ایران باستان

پیشرفت‌های ایرانیان در دانش، هنر و معماری، جلوه‌هایی از شکوه و عظمت تمدن کهن ایران است. زبان و خط اساس گسترش این دانش بوده است. در این درس به‌طور اختصار با این موضوعات آشنا می‌شوید.

زبان پارسی (فارسی)

از هنگام استقرار اقوام آریایی در سرزمین ایران، زبان فارسی زبان گفتاری و نوشتاری مردم این سرزمین بوده است و نویسندگان و شاعران زیادی به این زبان نوشته و سروده‌اند. البته زبان فارسی در دوره‌های مختلف تاریخی تغییرات زیادی پیدا کرده است. زبان ایرانیان در دورهٔ هخامنشیان، «**پارسی باستان**» و در عصر اشکانیان و ساسانیان، «**پارسی میانه**» یا «**پهلوی**» بوده که با هم تفاوت‌هایی داشته‌اند. بعدها در دورهٔ اسلامی زبان «**فارسی دری**» رواج یافت. زبان رسمی امروز ما نیز فارسی دری است که با دو زبان قبلی شباهت‌هایی دارد.

فعّالیت

۱ـ برای آنکه به برخی شباهت‌های زبان امروزی با پارسی باستان پی ببرید، کاربرگهٔ شمارهٔ (۲۰) را در کلاس انجام دهید.

اصل ۱۵ قانون اساسی می‌گوید :

زبان و خطّ رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد ولی استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس در کنار زبان فارسی آزاد است.

خط

پیش‌تر خواندید که قبل از مهاجرت آریایی‌ها، تمدن‌های باستانی ایران همچون ایلام، صاحب خط بوده‌اند. در زمان هخامنشیان، ایرانیان «**خطّ میخی**» را از اقوام بین‌النهرین اقتباس کردند و تغییرات زیادی در آن به‌وجود آوردند. کتیبه‌های به‌جا مانده از دورهٔ هخامنشیان در بیستون و تخت جمشید به زبان پارسی باستان و با خطّ میخی نوشته شده است. در دوره‌های اشکانیان و ساسانیان، **خطّ پهلوی** رایج بود.

ساسانیان | هخامنشیان | تمدّن ایلام | تمدّن جیرفت

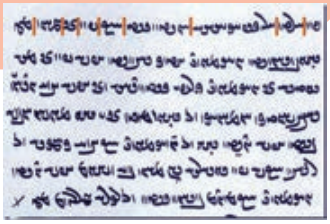

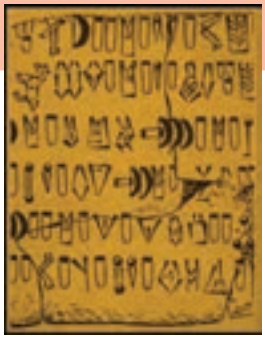

فعّالیت

۲ـ همفکری کنید و بگویید چه نیازهایی باعث اختراع خط شد؟ اگر خط نبود چه کمبودهایی در جوامع پدید می‌آمد؟

۳ـ به تصویر خط در دورهٔ هخامنشیان توجه کنید و بگویید چرا به این خط، خطّ میخی می‌گویند؟

۴ـ به شکل خطّ ایلامیان توجه کنید و بگویید چه نوع خطّی بوده است؟

۵ـ کاربرگهٔ شمارهٔ (۲۱) انواع خط را در کلاس انجام دهید.

کتیبه به خط میخی

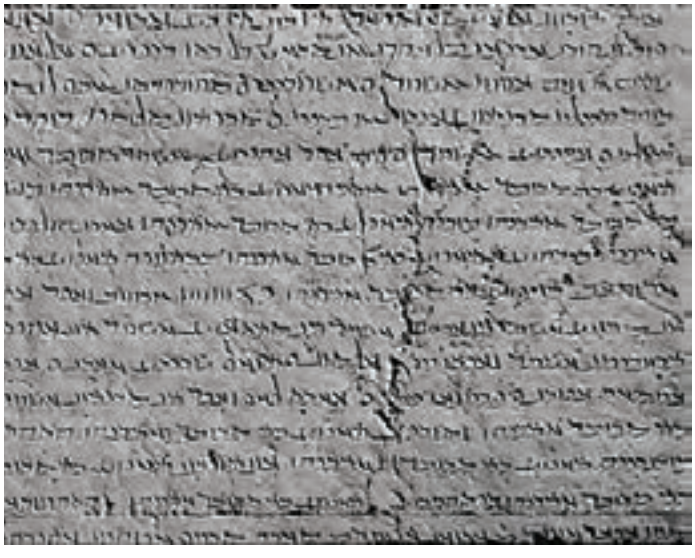

کتیبه به خط پهلوی

دانش

ایرانیان باستان در علوم و فنون مختلف پیشرفت‌های چشمگیری داشتند. ساختن بناهای عظیم و محکم، سدها، پل‌ها، ابزارها و وسایل مختلف زندگی که به دست ایرانیان ابداع شده، نشان می‌دهد آنها با علوم گوناگونی چون ریاضی، هندسه، زمین‌شناسی و... آشنا بوده‌اند.

ایرانیان باستان در علم نجوم پیشرفت کرده و با سنجش و تعیین زمان به خوبی آشنا بودند و چون برای فعّالیت‌های کشاورزی که در فصول خاصی از سال انجام می‌گرفت به تقویم نیاز داشتند، تقویم خورشیدی (شمسی) را به وجود آوردند و سال را به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم کردند و پنج روز پایانی سال را جداگانه به حساب آوردند. این تقویم از کم‌نظیرترین تقویم‌های دنیا است.

ایرانیان در پزشکی نیز پیشرفت کرده بودند و خواص درمانی گیاهان را می‌شناختند. در بخشی از کتاب اوستا از سه نوع پزشک جراح، پزشک معمولی و پزشک دعا که با دعای مقدّس باطن افراد را درمان می‌کند، نام برده شده است.در دورهٔ ساسانیان، شاپور ساسانی در شهر جندی‌شاپور (در خوزستان کنونی) مدرسه‌های پزشکی و بیمارستانی تأسیس نمود که یکی از قدیمی‌ترین مدارس پزشکی جهان به شمار می‌روند. او از دانشمندان و استادان برجستهٔ دیگر کشورهای آن روز نیز برای تدریس در این دانشگاه دعوت می‌کرد. در این مدرسهٔ بزرگ علاوه بر پزشکی، نجوم، ریاضیات، موسیقی، شیمی(کیمیاگری) و... تدریس می‌شد.

تصویر نقاشی که پزشکان بربالین یک بیمار در دانشگاه جندی شاپور را نشان می‌دهد.

هنر

در عصر باستان، صنعتگران و هنرمندان آثار بسیار زیبا و ظریفی به وجود آوردند. آنها در رشته‌های گوناگون چون سفالگری، پارچه‌بافی، قالی‌بافی، فلزکاری، چرم‌سازی، زرگری، کاشی‌کاری، سنگ‌بُری، حجاری، قلم‌زنی، منبّت‌کاری، موسیقی، نقاشی و... مهارت داشتند.

ساسانیان | اشکانیان | هخامنشیان

بشقاب نقره‌ای با روکش طلا

چراغ روغن‌سوز سرامیکی

ارابهٔ طلایی

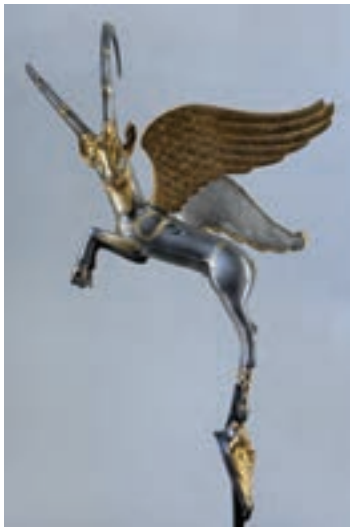
دستهٔ گلدان بز طلایی

پارچ نقره و طلا

تُنگ نقره‌ای

ریتون (تکوک) نقره‌ای

ریتون (تکوک) شیر غرّان

فعّالیت

۶ـ همفکری کنید و با توجه به تصویر ابزار و وسایل دربالای صفحه، مهارت‌ها و هنرهایی را که در ساختن وسایل به کار رفته است، فهرست کنید. مثال : دسته گلدان بز طلایی :فلزکاری ،کنده‌کاری ، . . .

معماری : ایرانیان با توجه به شرایط آب و هوایی و مصالحی که در منطقهٔ آنها بود، خانه‌های خود را از سنگ، چوب و خشت می‌ساختند.

با تأسیس امپراتوری‌های بزرگ و ساختن شهرها به تدریج بناهای بزرگ و با شکوهی چون کاخ‌ها، آرامگاه‌ها و آتشکده‌ها ساخته شدند.

برخی از این بناها مانند تخت جمشید از نظر معماری، وسعت و عظمت، شهرت جهانی دارند.علاوه بر تخت جمشید،هگمتانه، پاسارگاد، تخت سلیمان، طاق بستان و طاق کسری از بناهایی هستند که پیشرفت ایرانیان را در معماری نشان می‌دهند.

طاق بستان ـ کرمانشاه

فعّالیت

۷ـ به نظر شما چرا از خانه‌های مردم معمولی آن دوران نمونه‌های بسیار کمی مانده، اما بقایای کاخ‌ها، آتشکده‌ها و . . هنوز باقی است؟

۸ـ اگر کارت پستالی از بناهای ایران باستان دارید به کلاس بیاورید و روی تابلو، نصب و آن مکان را به هم‌کلاسی‌هایتان معرفی کنید.

واژه‌ها

مانَوی : به پیروان آیین مانی، مانوی می‌گفتند. مانی در زمان ساسانیان می‌زیست و با ترکیب جنبه‌هایی از دین‌های زرتشتی، مسیحی و یهودی، آیین جدیدی آورد. اما مورد خشم موبدان زرتشتی قرار گرفت و در زمان بهرام اوّل کشته شد. کتاب معروف مانی، ارژنگ نام دارد که در آن نقاشی‌هایی کشیده شده است.

اُسطوره : داستان یا افسانهٔ تاریخی

فَلاخَن : وسیله‌ای برای پرتاب سنگ یا سنگ‌ریزه که از پشم یا ابریشم بافته می‌شد.

زوبین : نیزهٔ کوچکی که به سر آن دو شاخه بود و در جنگ‌ها به سمت دشمن پرتاب می‌کردند.

جشن سده : از جشن‌های کهن ایران باستان که در شب دهم بهمن ماه برگزار می‌شده و مردم با برافروختن آتش بر بالای کوه‌ها و بام منازل، آرزو می‌کردند که سرما برود.

جشن مهرگان : از جشن‌های مهم ایرانیان باستان که در شانزدهم مهر ماه برگزار می‌شده است. امروزه نیز زرتشتیان آن را جشن می‌گیرند.

رِیتون (تَکوک) : رِیتون کلمه‌ای یونانی و واژهٔ فارسی آن تَکوک است و به ظرف‌هایی از جنس سفال یا آهن و طلا گفته می‌شود که به شکل جانوران ساخته می‌شدند. رِیتون (تکوک) شیر غرّان از معروف‌ترین این نوع ظرف‌ها مربوط به دورهٔ هخامنشیان است.

به کار ببندیم

۱ـ به چند گروه تقسیم شوید و هر گروه یک کارت تبریک نوروز درست کنید. برای مثال ،روی این کارت، سفرهٔ هفت سین را با نقاشی یا کاردستی نمایش دهید، دعای تحویل سال را بر روی آن با خطِّ خوش بنویسید و . . . کارت را تزیین کنید.

۲ـ اگر به کاردستی علاقه دارید با توجه به تصویر یکی از بناهای ایران باستان، نمونکی (ماکتی) از یک اثر تاریخی بسازید، آن را رنگ‌آمیزی کنید و در کلاس به نمایش بگذارید.

۳ـ در صورتی که به اینترنت دسترسی دارید با راهنمایی معلم به پایگاه سازمان میراث فرهنگی یکی از استان‌ها مانند فارس، کرمانشاه، خوزستان، ایلام و . . . مراجعه کنید و اطلاعاتی دربارهٔ یک بنای تاریخی مربوط به دورهٔ ایران باستان گردآوری کنید.

کاربرگه‌های فعّالیت

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱) حقوق و مسئولیت‌ها

جدول را کامل کنید. نام خودتان و اعضای خانواده را بنویسید، سپس یکی دوموردحقوق و مسئولیت‌های هریک از اعضای خانواده را به‌طور مختصر بنویسید.

نام اعضای خانواده	حقوق	مسئولیت‌ها
۱ــ پدر	او حق دارد ... او حق دارد ...	...
۲ــ ۳ــ		

کاربرگهٔ شمارهٔ (۲) کشاورزی، صنعت و خدمات

الف) هریک از مواد اولیهٔ زیر مربوط به کدام صنعت است؟ با خط به هم مربوط کنید.

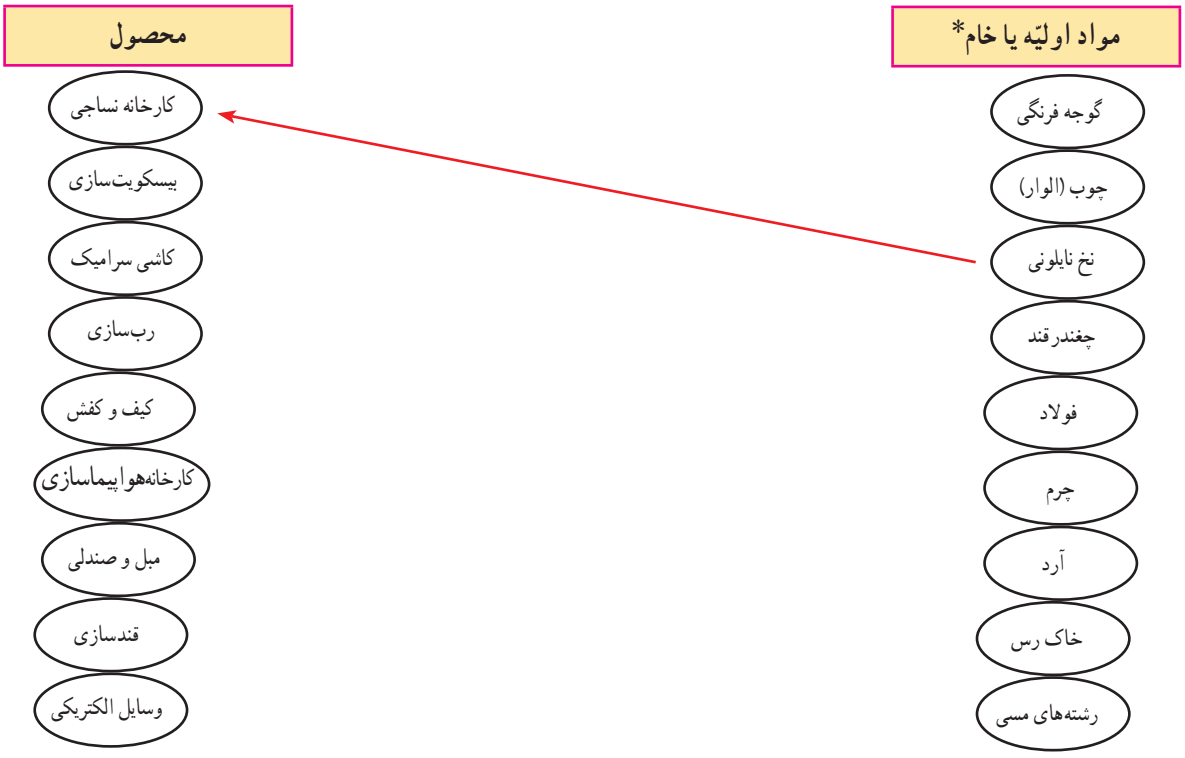

ب) هریک از واحدهای زیر نمایانگر فعّالیت در کدام بخش کشاورزی، صنعت یا خدمات هستند؟

فعّالیت	بخش	فعّالیت	بخش
قالیشویی	خدمات	آرایشگاه	.....
تولید ماکارونی	صنعت	پرورش زنبور عسل	.....
پلیس + ۱۰	.....	بیمه	.....
خودروسازی	.....	خشکشویی	.....
تولید قارچ	.....	نساجی	.....
دامداری	.....	سیمان‌سازی	.....
مبل‌سازی	.....	مرغداری	.....
خواربارفروشی	.....	کمپوت (خوشاب)سازی	.....
مهمانسرا	.....	فوریت‌های پزشکی (اورژانس)	.....

کاربرگهٔ شمارهٔ (۳) آشنایی با تقسیمات استان

محل چسباندن نقشهٔ تقسیمات سیاسی (کشوری) استان.

با راهنمایی و کمک معلم،نقشه تقسیمات سیاسی (کشوری) استان محل زندگی‌تان را پیدا کرده ، رونوشت بگیرید، و در این محل بچسبانید. سپس به پرسش‌ها پاسخ دهید.

نقشه‌خوانی :

ــ استان شما چند شهرستان دارد؟ با شماره مشخص کنید.

ــ مرکز استان شما کدام شهر است؟

ــ بزرگ‌ترین شهرستان و کوچک ترین شهرستان استان شما کدام است؟

ــ شهر یا روستایی که شما در آن زندگی می‌کنید در کدام شهرستان این استان واقع شده است؟

کاربرگهٔ شمارهٔ (۴) قلّه‌های مهم ایران

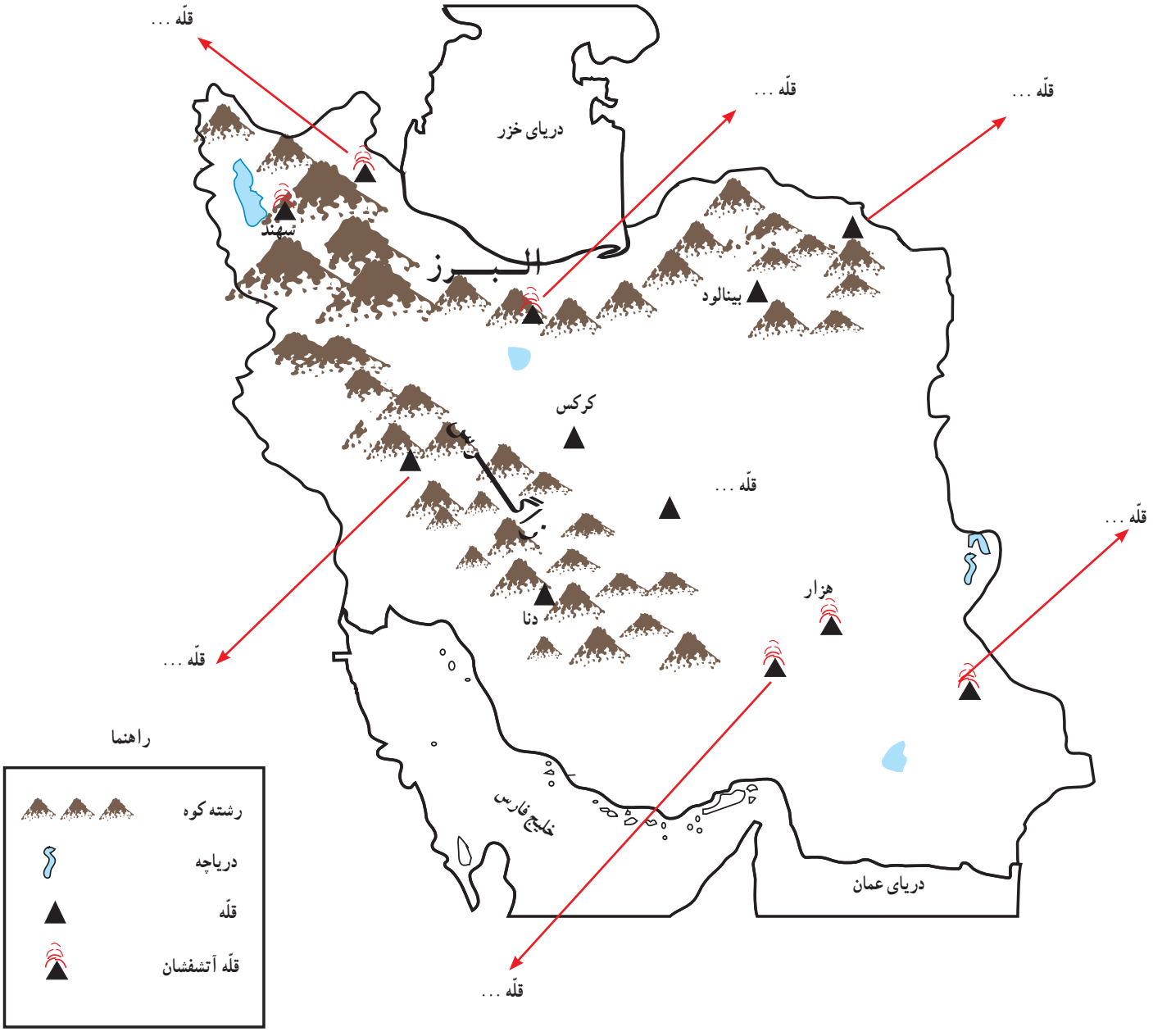

ــ روی نقشه نام قلّه‌هایی را که نوشته نشده است بنویسید.

ــ دریاها را با مداد آبی رنگ کنید.

ــ کدام قلّه‌ها آتشفشان بوده‌اند؟ بنویسید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۵) دشت و جلگه

۱ــ روی مُدل، کنار شماره‌ها، کلمهٔ جلگه، دشت، کوهپایه، قلّه و رشته‌کوه را بنویسید.

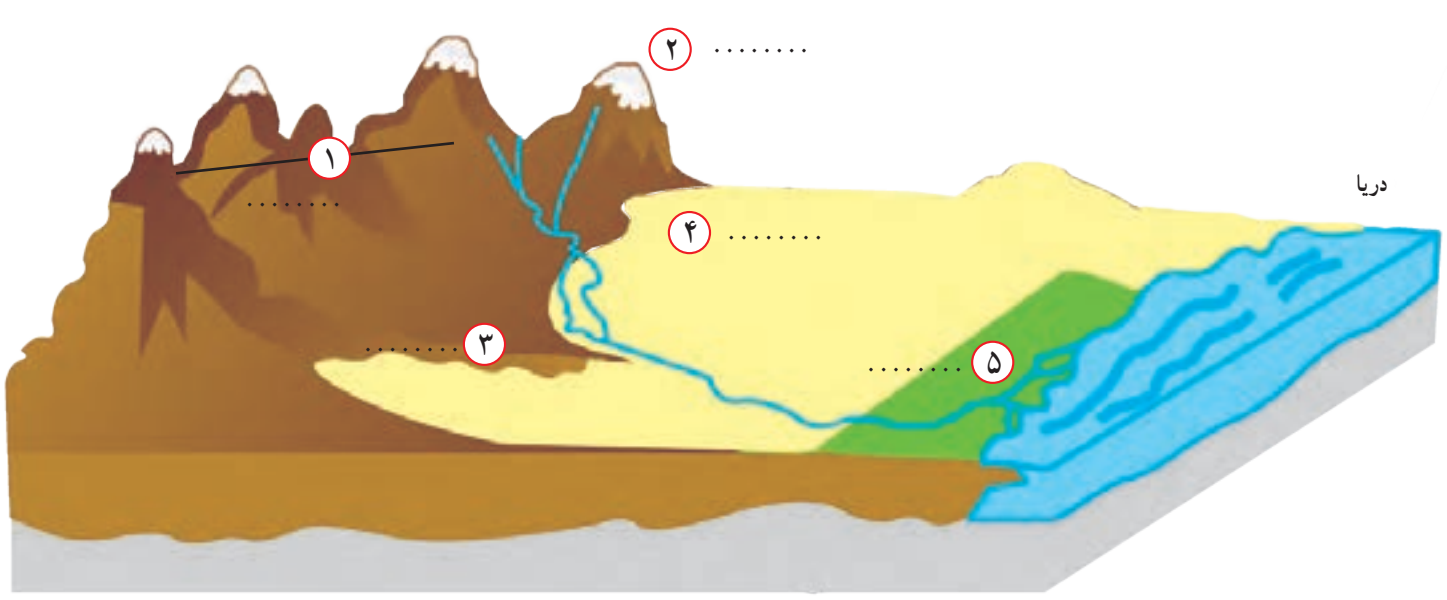

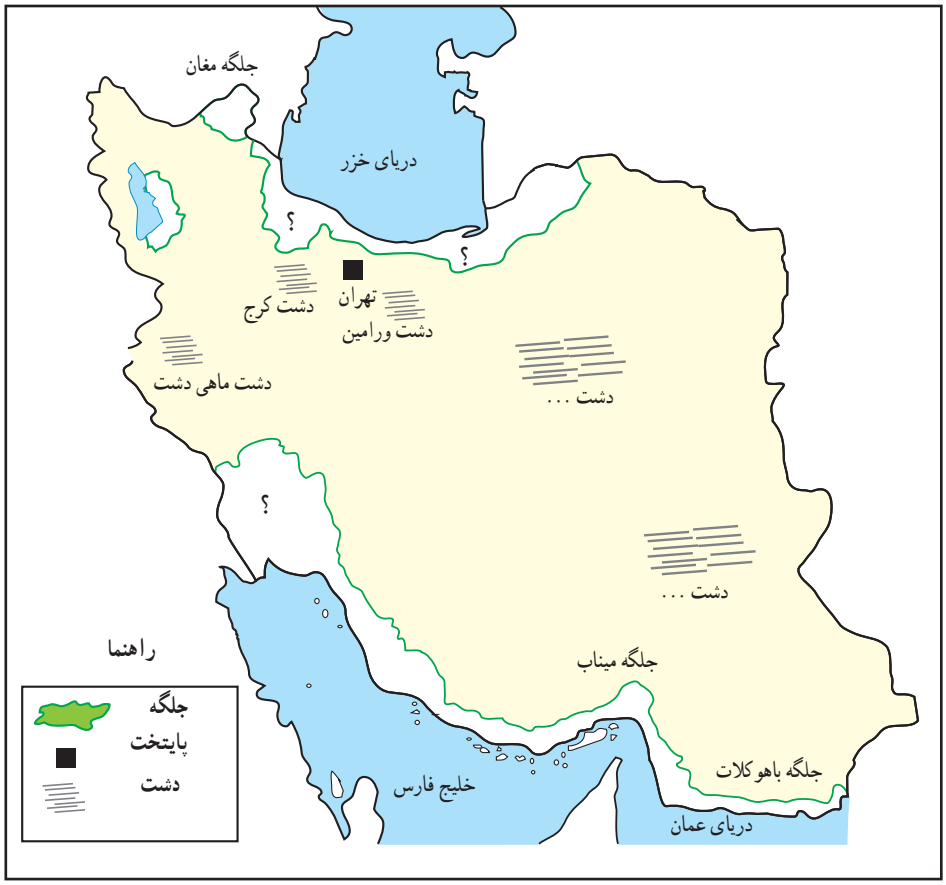

۲ــ نام جلگه‌ها و دشت‌هایی را که روی نقشه نوشته نشده، بنویسید. جلگه‌ها را با مداد سبز رنگ کنید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۶) ایران در جهان

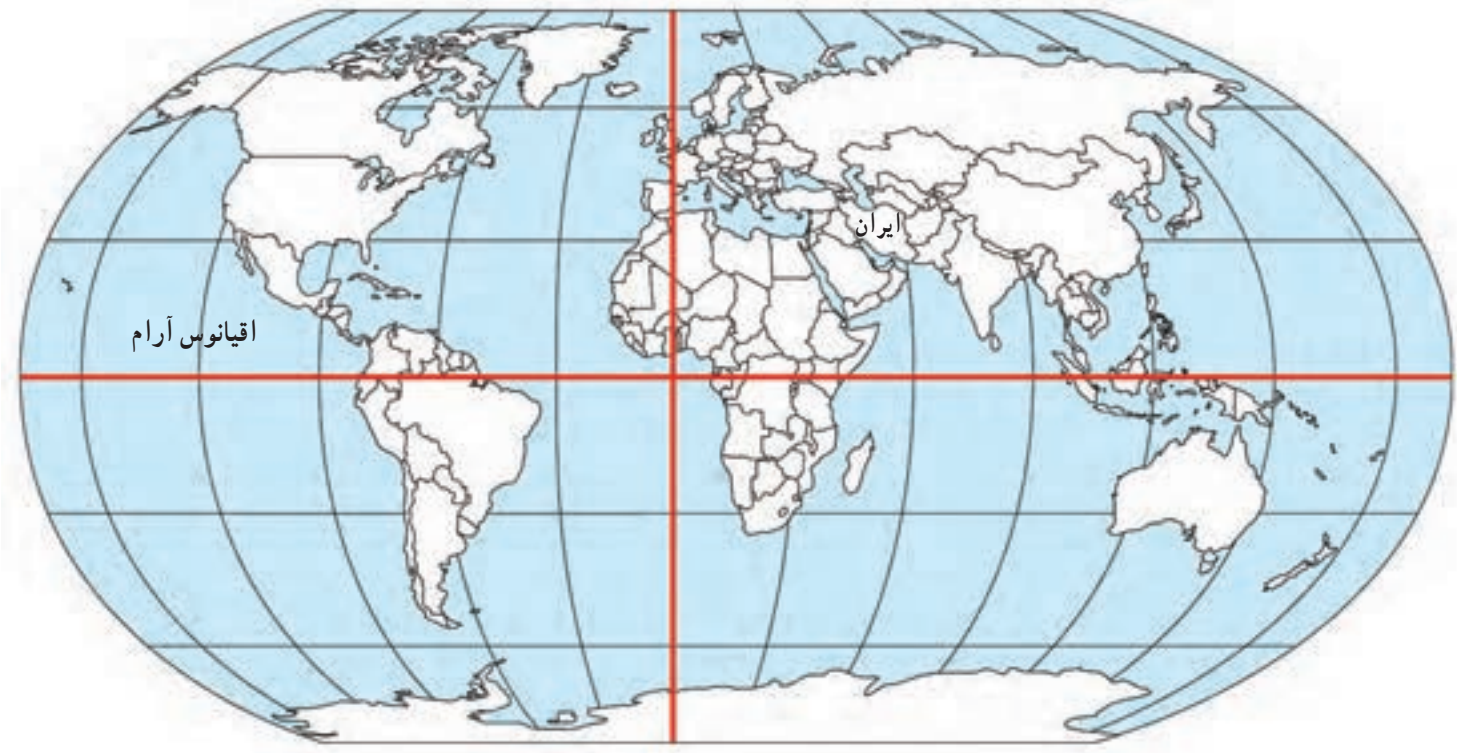

۱ــ روی نقشه، نام قاره‌های جهان را بنویسید.

۲ــ نام اقیانوس‌های جهان را بنویسید.

۳ــ نام بزرگ‌ترین مدار (استوا) را بنویسید.

۴ــ نام نصف‌النهار مبدأ را بنویسید.

۵ــ محل کشور ایران را با مدادرنگی رنگ‌آمیزی و مشخص کنید.

۶ــ ایران در کدام قاره قرار دارد؟

۷ــ ایران به کدام اقیانوس نزدیک‌تر است؟

۸ــ ایران در کدام نیمکره قرار دارد؟ شمالی یا جنوبی؟

۹ــ ایران در کدام نیمکره قرار دارد؟ شرقی یا غربی؟

۱۰ــ نقشه را با سلیقهٔ خود رنگ‌آمیزی کنید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۷) نمودارهای آب و هوایی

به جدول میانگین بارش و دمای ماهانه ایستگاه شهرکرد توجه کنید و با استفاده از اعداد آن ابتدا نمودار بارش را به‌صورت ستونی و سپس نمودار دما را به‌صورت خطی کامل کنید.

ماه‌ها	فروردین	اردیبهشت	خرداد	تیر	مرداد	شهریور	مهر	آبان	آذر	دی	بهمن	اسفند
بارش (میلی‌متر)	۵۰	۲۴	۵	۰	۰	۰	۷	۲۸	۵۲	۵۶	۵۴	۵۳
دما (درجه سانتی‌گراد)	۸	۱۴	۲۰	۲۴	۲۵	۲۰	۱۴	۸	۴	−۱	۰	۴

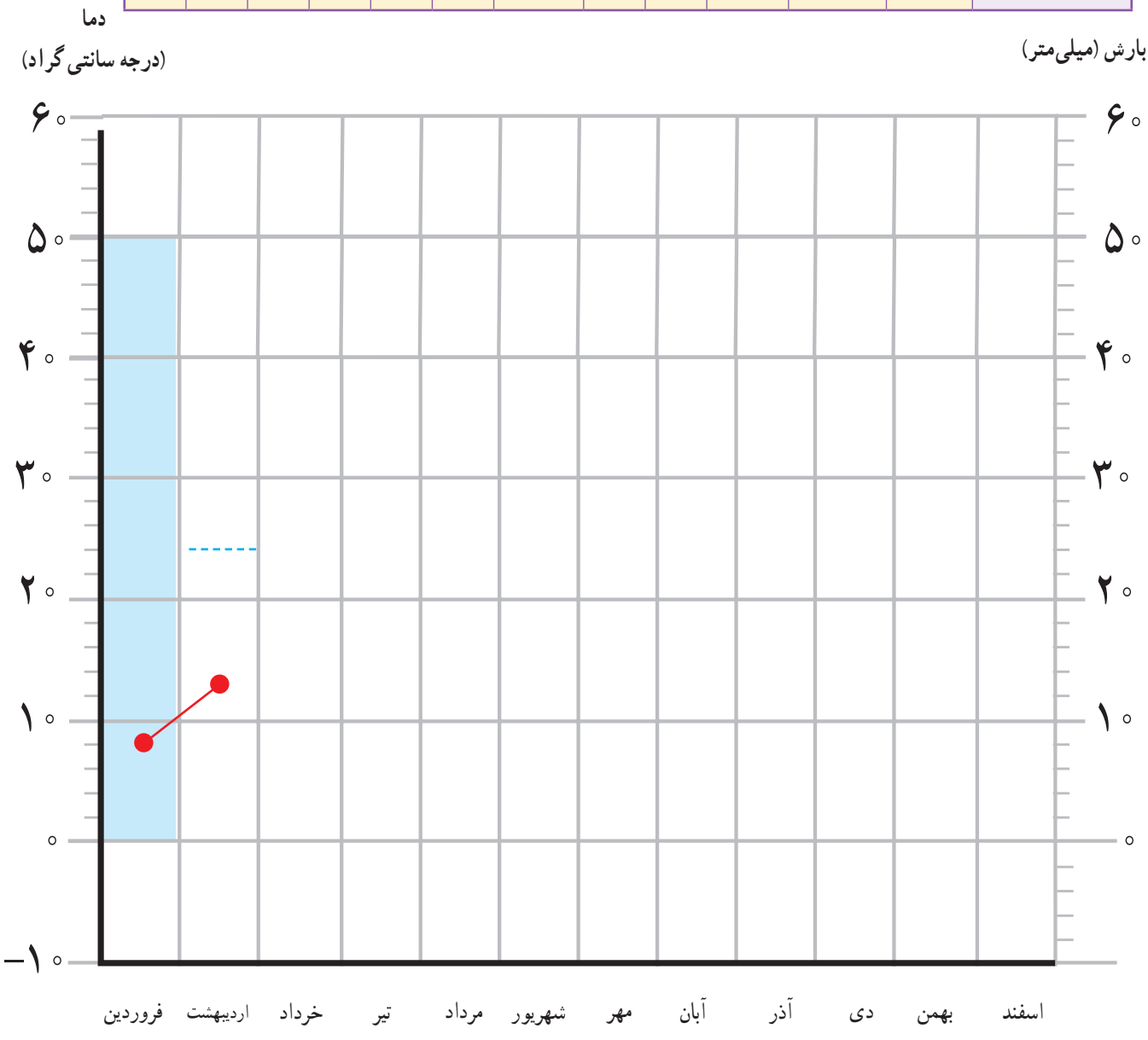

کاربرگهٔ شمارهٔ (۸) نواحی آب و هوایی ایران

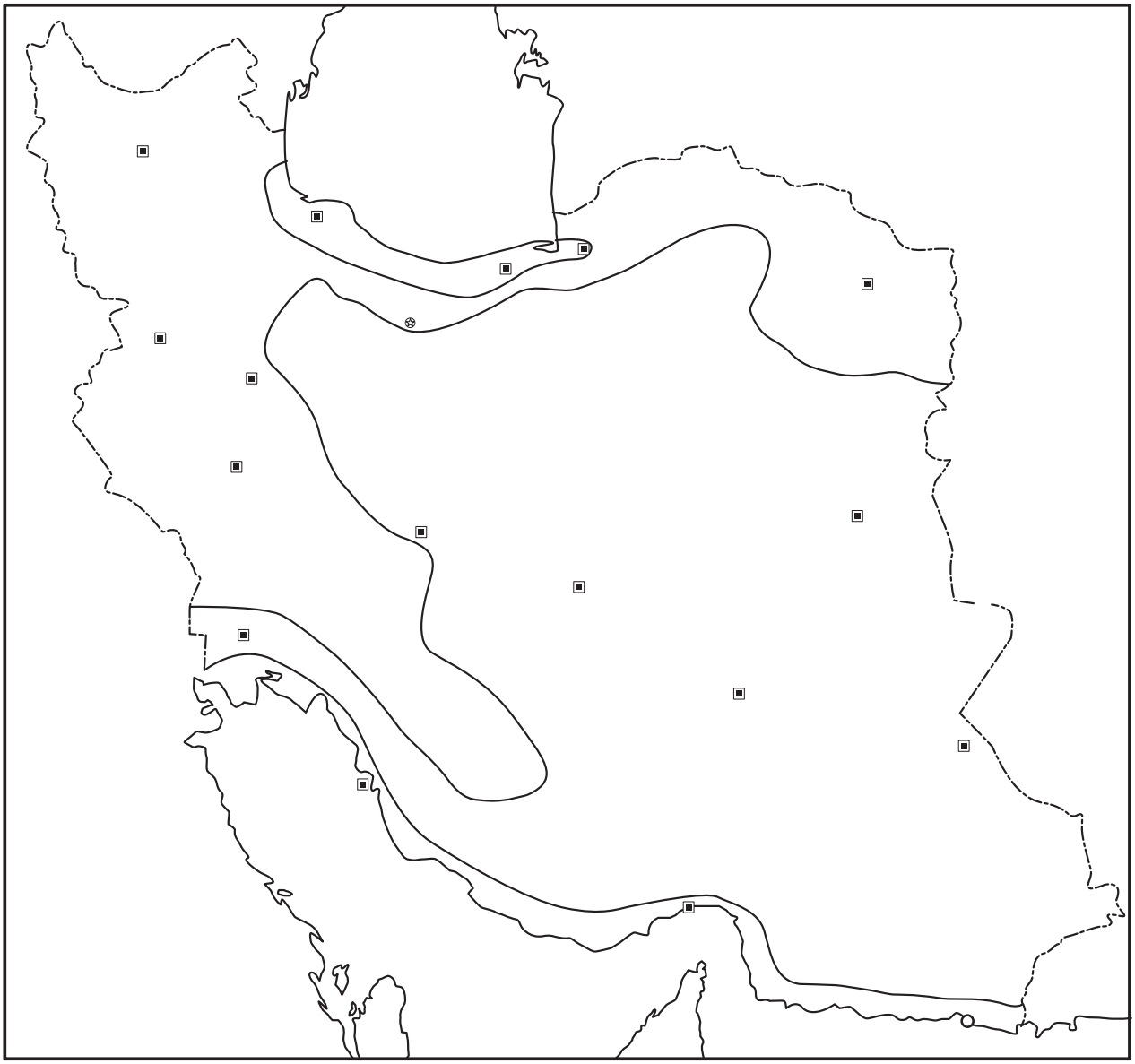

راهنما

- معتدل و مرطوب خزری
- معتدل و نیمه خشک کوهستانی
- گرم و خشک
- گرم و شرجی سواحل جنوب

۱ــ نقشه را طبق راهنما رنگ‌آمیزی کنید و روی آن نوع آب و هوا را بنویسید.

۲ــ دریاها را با رنگ آبی رنگ‌آمیزی کنید و نام آنها را بنویسید.

۳ــ از هر ناحیهٔ آب و هوایی دو شهر مثال بزنید ونام آنها را روی نقشه بنویسید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۹) بچه‌های ایران از محلّ زندگی خود می‌گویند

ابتدا مطالب صفحهٔ بعد را با دقّت بخوانید، سپس جدول را کامل کنید.

نام	نام شهر یا منطقه	آب و هوا	ویژگی مسکن	شغل‌ها	غذای محلی	سوغات و محصولات مهم
حامد	شهر اردکان استان یزد	خشک وبسیار گرم در تابستان	.....	.....		
بایرام						
منیر						
یاسمن						

بایرام

سلام، نام من بایرام است و در روستای بِنیس زندگی می‌کنم. بچه‌ها، روستای ما در دامنهٔ کوه علمدار در استان آذربایجان شرقی قرار دارد. حتماً حدس زدید که ما در منطقهٔ سرد زندگی می‌کنیم. کوه علمدار در تمام سال پوشیده از برف است و ما در فصل زمستان با سرما و یخبندان طولانی روبه‌رو هستیم. جای شما خالی، زمستان‌ها برف بازی و درست کردن آدم‌برفی سرگرمی ما است. خانه‌های ما دیوارهای ضخیم دارد تا از نفوذ سرما جلوگیری شود اما تابستان‌ها هوای خنک و معتدلی داریم. بیشتر مردم این منطقه در دامنهٔ سرسبز این کوه‌ها دامپروری می‌کنند و محصولات دامی و گوشت و لبنیات در اینجا تولید می‌شود. در باغ‌های این منطقه درختان زردآلو و سیب کاشته شده‌اند. غذای معروف ما کوفته تبریزی است. آیا تا به حال این غذا را خورده‌اید؟

یاسمن

سلام، من یاسمن هستم و در روستای سادات محله در شهرستان لنگرود استان گیلان زندگی می‌کنم. روستای ما بسیار سرسبز و خرم است زیرا بیشتر ماه‌های سال بارندگی داریم و به همین علت بام خانه‌های ما به صورت شیروانی است و به علت رطوبت همیشگی زمین خانه‌های ما بالاتر از سطح زمین ساخته می‌شوند. بیشتر مردم روستا در مزارع برنج کار می‌کنند و در فصل بهار و تابستان به پرورش کرم ابریشم می‌پردازند و همهٔ اعضای خانواده در کار مزرعه با یکدیگر همکاری دارند. غذای غالب ما برنج است، اما از سبزیجات مختلفی که در مزارع خود می‌کاریم غذاهای خوشمزه‌ای مانند میرزاقاسمی، باقلا قاتق و ترش‌تره درست می‌کنیم. به علت نزدیکی ما به دریای خزر ما از ماهی‌های خوشمزه آن هم استفاده می‌کنیم. زنان روستای ما با ساقه‌های برنج سبد و زنبیل و زیراندازهای زیبایی می‌بافند. به روستای ما بیایید و از دیدن آن لذت ببرید و از محصولات آن مانند برنج، سیر، چای، سبزی‌های معطر و صنایع دستی به‌عنوان سوغات ببرید.

حامد

سلام، من حامد هستم و در شهر اردکان زندگی می‌کنم. شهر ما در استان یزد در مرکز ایران واقع است به همین دلیل آب و هوای خشک و بسیار گرمی در تابستان دارد. پدر من کارگاه تولید رُبّ انار دارد؛ چون انار یک میوه گرمسیری است و در باغ‌های اطراف شهر ما به دست می‌آید. آش انار یکی از غذاهای محلی این منطقه و از خوش‌مزه‌ترین آش‌های ایرانی است. شهر ما دیدنی‌های بسیاری دارد. ساختمان‌های گنبدی شکل و بادگیرهای بلند و زیبا. اگرچه شهر کوچکی است اما حدود ۶۰ هزار نفر جمعیت دارد و وقتی گردشگران به شهر ما می‌آیند، صنایع دستی چون سرامیک، شَمَد، چادر شب و دستمال برای سوغاتی می‌خرند. شیرینی‌های محلی و حلوا اردهٔ اردکان هم از سوغاتی‌های معروف شهر ما است. آیا دوست دارید از شهر ما دیدن کنید؟!

منیر

سلام،نام من منیر است و در اَهرُم یکی از شهرهای استان بوشهر زندگی می‌کنم. فاصله ما با خلیج فارس کم است و به همین دلیل هوای منطقه ما گرم و شرجی است، اما تا دلتان بخواهد از ماهی‌های خوشمزه جنوبی استفاده می‌کنیم و به همین دلیل قلیه ماهی یکی از غذاهای معمول این منطقه است. آب‌وهوای اینجا در زمستان‌ها معتدل و در تابستان‌ها بسیار گرم و مرطوب است و به همین دلیل در منطقه ما نخلستان‌های زیادی وجود دارد زیرا خرما یک محصول گرمسیری است. پدر من نخلستان زیبایی دارد. در فصل برداشت خرما همهٔ ما به او کمک می‌کنیم زیرا ما بچه‌ها در فصل برداشت می‌توانیم هم به خانواده‌هایمان کمک کنیم و هم در نخلستان‌ها بازی کنیم. به همین دلیل ما فصل برداشت را بسیار دوست داریم. مادر من با خرما و آرد و گردو، خوراکی‌خوشمزه‌ای به نام رنگینک درست می‌کند که بسیار لذیذ است.

برخی زنان اهرم با شاخ و برگ درخت خرما سبدهای زیبا، زنبیل و زیرانداز می‌بافند. خانه‌های ما به علّت گرما در وسط حیاط ساخته می‌شود تا جریان هوا در اطراف خانه بپیچد و آن را خنک کند. در زمستان و ایام نوروز به شهر ما بیایید و از دیدن نخلستان‌های آن لذت ببرید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۰) چه اتفاقاتی می‌افتد اگر ...؟

۱ــ دربارهٔ هریک از موقعیت‌های زیر گفت‌وگو کنید و پیامدهای هر موقعیت را در کلاس بگویید.

الف) اگر فردی زباله‌ها را در آب رودخانه‌ای که از کنار روستا می‌گذرد، بریزد ...

ــ .....

ــ .....

ــ .....

ــ .....

ب) اگر گروهی در هنگام مسافرت در یک فضای سبز کنار جاده توقف کنند و آنجا ناهار بخورند، سپس پلاستیک غذاها و بطری نوشابه و زباله‌ها را در آنجا رها کنند و بروند .....

ــ

ــ

ج) اگر گروهی از دانش‌آموزان به یک اردوی تفریحی در ناحیهٔ جنگلی بروند، چای درست کنند و بخورند اما در هنگام ترک آنجا، آتش را با دقت خاموش نکنند.

ــ

ــ

.....

د) اگر پسری تفنگ بادی را به پارک کوچک نزدیک خانه‌شان ببرد و به پرندگان شلیک کند، ...

ــ

ــ

.....

۲ــ آیا به نظر شما، کسانی که زیستگاه‌ها را تخریب می‌کنند باید جریمه شوند؟ چرا؟

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۱) پراکندگی رودهای ایران

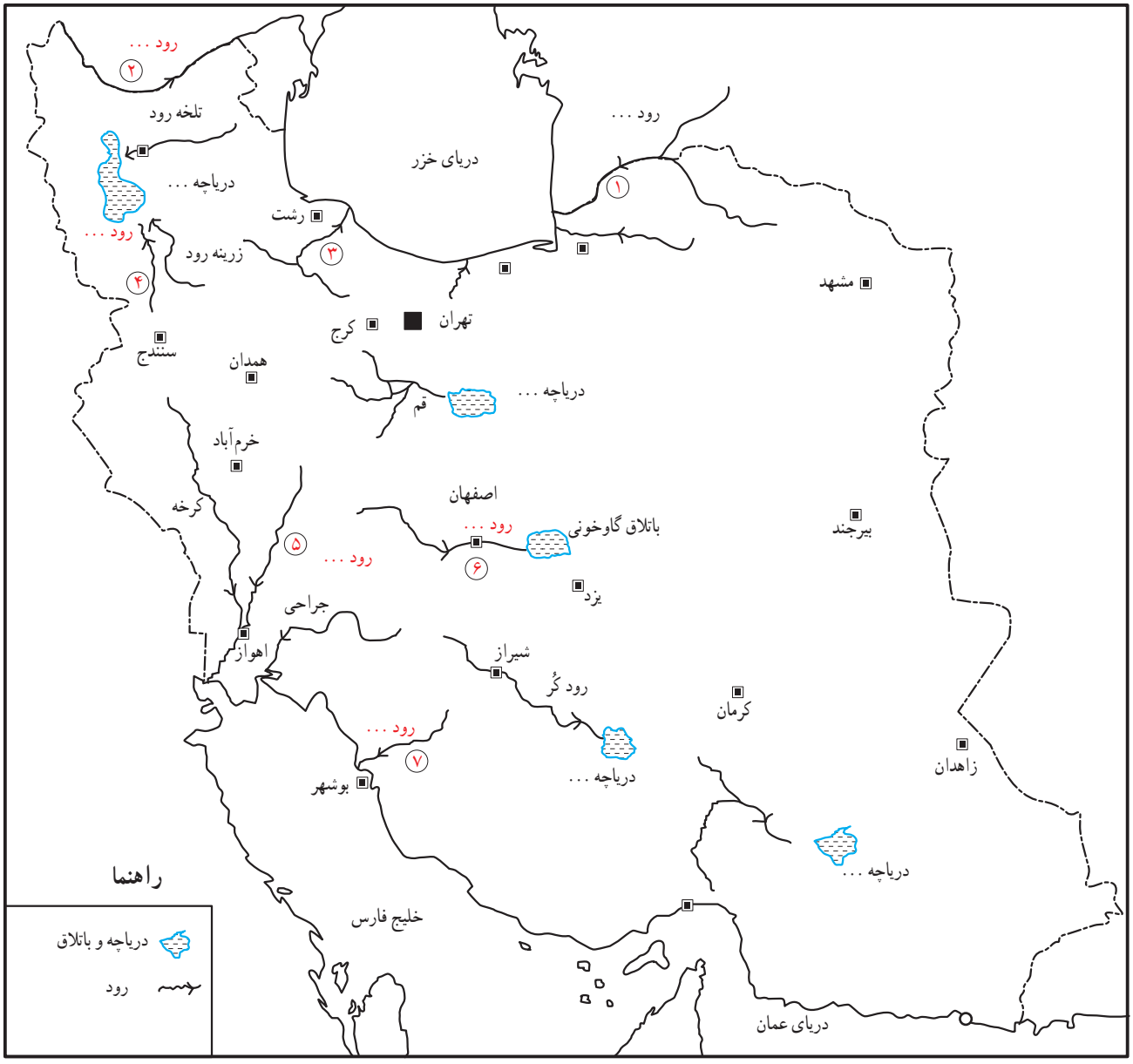

روی نقشه

ــ نام رودهایی را که با شماره مشخص شده بنویسید.

ــ نام دریاچه‌ها را بنویسید.

ــ نام باتلاقی که زاینده‌رود به آن می‌ریزد چیست؟

ــ دریاچه‌ها و دریاها و مسیر رودها را با مداد آبی رنگ کنید.

ــ کدامیک از رودها و دریاچه‌هایی که نام بردید، خشک یا بسیار کم‌آب شده‌اند؟ پرس و جو کنید و بنویسید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۲) مصاحبه دربارهٔ مصرف آب

مصاحبهٔ من با خانم / آقای ..... دربارهٔ مصرف آب در زمان گذشته.

سؤال : آیا وقتی هم‌سن من بودید به راحتی به آب دسترسی داشتید؟ چطور؟

پاسخ : .....

.....

سؤال : وقتی جوان بودید، مصرف آب در خانهٔ شما چه فرقی با امروز داشت؟

پاسخ : .....

.....

سؤال : آیا شما در خانه‌تان حمام و دوش داشتید؟

پاسخ : .....

.....

سؤال : آیا شما در خانه‌تان آب گرم داشتید؟ آب را چطور گرم می‌کردید؟

پاسخ : .....

.....

سؤال : لباس‌هایتان را چطور می‌شستید؟

پاسخ : .....

.....

سؤال : آیا در زمان شما، مردم از صرفه‌جویی در آب یا قطع آب یا کمبود آب حرف می‌زدند؟ چرا؟

پاسخ : .....

.....

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۳) پیشنهاد دربارهٔ مصرف آب

به‌طور گروهی دربارهٔ هریک از این موارد پیشنهاد یا پیشنهاداتی بدهید که آب کمتر مصرف شود.

آبیاری باغچه	– –
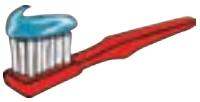 مسواک‌زدن	– –
حمام کردن	– در موقع شست‌وشو دوش حمام را باز نگذاریم. –
شستن سبزی و میوه	– –
شستن اتومبیل	– –
استفاده از ماشین لباسشویی	– –
نظافت حیاط یا راه‌پله	– –
شستن ظروف	– همه ظرف‌ها را در یک جای بزرگ‌تر خیس کنیم تا در شست‌وشو از آب کمتری استفاده شود.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۴) نقشهٔ راه‌ها

۱ــ با استفاده از مقیاس خطی و یک خط‌کش فاصله مکان‌های زیر را محاسبه کنید.

قزوین ــ تاکستان (..... کیلومتر)

محمدیه ــ قزوین (..... کیلومتر)

قزوین ــ بوئین‌زهرا (..... کیلومتر)

قزوین ــ هشتگرد (..... کیلومتر)

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۵) نقشهٔ شهر مشهد

به نقشه توجه کنید و به سؤال‌های زیر پاسخ دهید :

ـ چند آژانس هواپیمایی نزدیک به حرم پیدا کنید و دور آنها را خط بکشید.

ـ آیا حرم به فرودگاه نزدیک‌تر است یا ایستگاه راه‌آهن؟

ـ خیابان‌های اصلی در چهار جهت حرم مطهر را پیدا کنید و نام آنها را بنویسید.

ـ پارک کوه سنگی در کدام سمت حرم مطهر قرار گرفته است؟

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۶) بررسی شواهد (سنگ نگاره)

این سنگ‌نگاره در محلّ ابراهیم‌آباد اراک بر روی کوهی قرار دارد و متعلق به چند هزار سال پیش است. همان‌طورکه مشاهده می‌کنید روی آن شکل‌هایی کنده شده است. به نظر می‌رسد، انسان‌های آن دوره تصویر حیواناتی نظیر سگ، بز کوهی، قوچ، گرگ، آهو، ابزار شکار و شکارچی را روی سنگ کنده باشند.

۱ــ دور هریک از موارد بالا را که می‌توانید در سنگ نگاره پیدا کنید خط بکشید.

۲ــ این سنگ نگاره چه مرحله‌ای از زندگی بشر را نشان می‌دهد؟

۳ــ به نظر شما چرا انسان‌های آن دوره، چنین تصویرهایی را روی سنگ‌ها می‌کندند؟ گفت‌وگو کنید.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۷) بررسی شواهد (مهرهای ایلامی)

ایلامی‌ها برای کارهای مختلف مثل داد و ستد و تجارت یا علامت‌گذاری روی بسته‌بندی کالاهایی که تولید می‌کردند، مهرهایی ساخته بودند. در این تصویرها، نمونه‌هایی از مهرهای به‌جا مانده از ایلامی‌ها را مشاهده می‌کنید. این مهرها مربوط به حدود پنج هزار سال پیش است که باستان‌شناسان آنها را پیدا کرده‌اند. به نظر می‌رسد روی این مهرها تصاویری از فعّالیت‌ها و کارهای مختلف آنها حک شده است.

۱ــ حدس بزنید هرکدام چه فعّالیتی را نشان می‌دهد؟

۲ــ تصاویر را به دلخواه رنگ کنید.

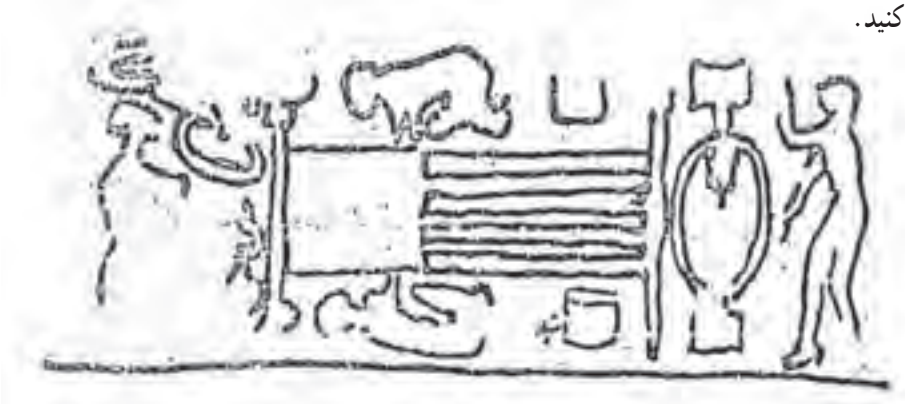

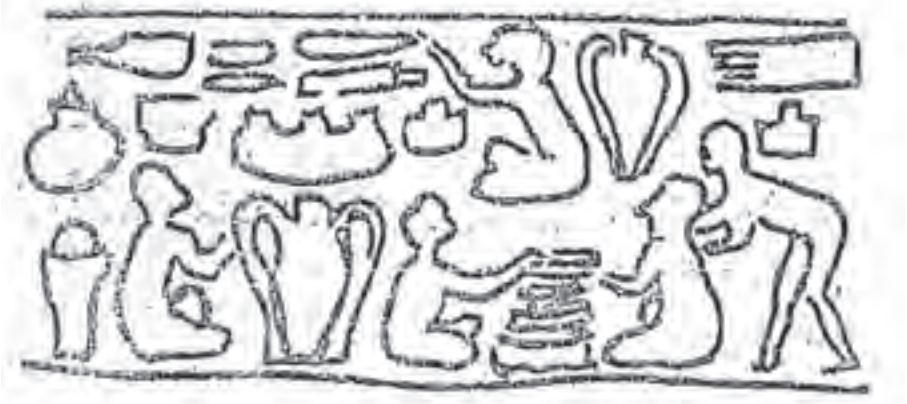

متن‌ها را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

الف) با خواندن متن شمارهٔ (۱) چه چیزی دربارهٔ قلمرو ایران در زمان کوروش و عقاید او استنباط می‌کنید؟

ب) با خواندن متن شمارهٔ (۲) چه ویژگی‌های مشترکی بین سورنا و آریوبرزن می‌یابید؟ سه مورد بنویسید.

پ) از نظر زمانی، کدام‌یک از این دو، قبل از دیگری می‌زیسته است؟

متن (۱)

ترجمهٔ بخشی از منشور کوروش

منم کوروش، شاه جهان، شاه بزرگ، شاه دادگر، شاه بابل، شاه سومر و اکد، شاه چهار گوشهٔ جهان. ارتش بزرگ من به آرامی وارد بابل شد. نگذاشتم رنج و آزاری به مردم این شهر و این سرزمین وارد آید ... من برده‌داری را برانداختم، به بدبختی‌های آنان پایان بخشیدم ...

متن (۲)

سورِنا

سردار بزرگ پارتی از خاندان سورِن بود. سورِن به زبان پارسی پهلوی یعنی نیرومند. سورنا در زمان اُرُد اشک سیزدهم می‌زیست. وقتی کِراسوس سردار رومی با سپاهی مرکب از ۴۲ هزار نفر رومی به ایران حمله کرد، سورنای جوان به مقابلهٔ او شتافت. جنگ سختی در منطقهٔ حرّان درگرفت. سورنا در جنگ دلاوری‌های زیادی از خود نشان داد و او با یک نقشهٔ ماهرانهٔ نظامی و با همراهی تیراندازان چیره‌دست پارتی موفق شد سپاه روم را شکست بدهد. کِراسوس کشته شد و دست دشمن از کشور ایران کوتاه گردید.

آریوبرزن

یکی از سرداران بزرگ ایرانی بود. آریوبرزن یا برزین به معنای آریایی باشکوه است. وقتی در زمان داریوش سوم، اسکندر مقدونی به ایران حمله کرد، او در ناحیه پارس با چهارصد سوار و پنج‌هزار پیاده خود را به سپاه مقدونی رساند و برای دفاع از کشور با آنها جنگید و تلفات سختی به دشمن وارد کرد. سپس وقتی فهمید لشکریان اسکندر به‌سوی پایتخت رفته‌اند برای مقابله به آنجا شتافت و با آنکه داریوش سوم فرار کرده بود، چند روز دلاورانه در مقابل سپاه دشمن مقاومت کرد تا مانع پیشروی آنان شود. البته سرانجام پایتخت به‌دست اسکندر افتاد و آریوبرزن در راه دفاع از کشور جان باخت.

کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۹) شهرهای ایران باستان

۱ــ با توجه به نقشهٔ صفحهٔ ۱۲۴ و ۱۲۵ کتاب درسی نام شهرهای دورهٔ هخامنشی و دورهٔ ساسانی را در قلمرو ایران کنونی در جدول بنویسید.

نام شهرهای دورهٔ هخامنشی	رِگ (ری)،...

نام شهرهای دورهٔ ساسانی	اِستخر،

از مقایسهٔ دو جدول بالا چه می‌فهمید؟

۲ــ چند شهر از دورهٔ ایران باستان نام ببرید که در ایران امروز با همان نام قبلی یا نام دیگر وجود دارند.

با توجه به کلمات ستون سمت راست، در ستون سمت چپ شماره مناسب بگذارید.

فارسی باستان و زبان پهلوی
۱ــ آپ
۲ــ آتر / آذر
۳ــ اَرتاوَهیشتا
۴ــ باژ
۵ــ پوسَر
۶ــ پوهل
۷ــ خرزنگ
۸ــ دات
۹ــ دوش خِم
۱۰ــ راستگ
۱۱ــ کی کوات
۱۲ــ ماهیگ
۱۳ــ وَهومن
۱۴ــ وَهیشت
۱۵ــ هورشید
۱۶ــ هونَر
۱۷ــ پیشَگ

فارسی دری
داد (عدل، دادگری) ← (۸)
باج (خراج) (۴)
ماهی (۱۲)
خرچنگ ( )
راسته ( )
پیشه ( )
خورشید ( )
بهشت ( )
پسر ( )
اردیبهشت ( )
بهمن ( )
آتش ( )
کیقباد ( )
آب ( )
پُل ( )
دژخیم ( )
هنر ( )
بهمن ( )

کاربرگهٔ شمارهٔ (۲۱) انواع خط

۱ــ نوشتن با خط میخی را تمرین کنید. با استفاده از جدول الفبای خط میخی، چند کلمه از کتیبهٔ داریوش هخامنشی را به میخی بنویسید. (از چپ به راست)

مثال : (مَن) اَدَمَ

→

(بزرگ) وَزَرَکَ

→...

(داریوش) رَ اَ رَ یَ وَ او شَ

→...

(پارسی) پَ آ رَ سَ ای یَ

→...

فارسی باستان	فارسی امروز
	ا/آ
	ای/ا
	او/اُ
	بَ
	پَ
	تَ
	ثُ
	ثَ
	ثر
	جَ
	چَ
	خَ
	دَ
	دِ
	دُ
	رَ
	رُ

فارسی باستان	فارسی امروز
	زَ
	سَ
	شَ
	فَ
	کَ
	کُ
	گَ
	گُ
	لَ
	مَ
	مِ
	مُ
	نَ
	نْ
	وَ
	وِ
	هَ
	یَ

۲ــ نوع هریک از خط‌های زیر را بنویسید و بگویید در زمان کدام سلسله یا تمدن از آن استفاده شده است.

(خط .....)

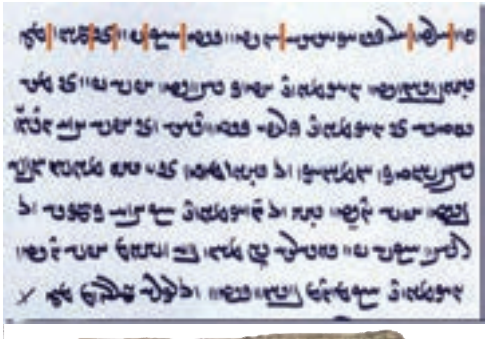

(خط .....)

(خط .....)